

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**BEŞERİ COĞRAFYA AÇISINDAN SURİYE VE
YEMEN'DEKİ İÇ SAVAŞLARDA İRAN'IN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Behçet TİRYAKI

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTADOĞU COĞRAFYASI VE JEOPOLİTİĞİ ANABİLİM DALI

**BEŞERİ COĞRAFYA AÇISINDAN SURİYE VE
YEMEN'DEKİ İÇ SAVAŞLARDA İRAN'IN ROLÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Behçet TİRYAKI

Danışmanı
Dr. Öğr. Üyesi HALİL KURT

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 506112009 no'lu Behçet TİRYAKİ'nin hazırladığı **"Beşeri Coğrafya Açısından Suriye ve Yemen'deki İç Savaşlarda İran'ın Rolü"** konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca **27.11.2019** tarihinde saat **13.00**'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin **Kabulü** ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT	Başarılı	
Prof. Dr. Hamza AKENGİN	Başarılı	
Doç. Dr. Adnan ESKİKURT	Başarılı	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun **29.11.2019** tarih ve **2019/28-02** sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Behçet TİRYAKİ
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Coğrafyası ve Jeopolitiği
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Kasım 2019
Anahtar Kelimeler	: Yemen, Suriye, İran, İç Savaş, Şii Hilali

ÖZET

BEŞERİ COĞRAFYA AÇISINDAN SURIYE VE YEMEN'DEKİ İÇ SAVAŞLARDA İRAN'IN ROLÜ

Ortadoğu coğrafyası, Dünya'da etnik ve dini farklılıklara dayalı şiddet olaylarının en fazla yaşandığı bölgelerin başında gelmektedir. Özellikle 2011 sonrası Arap Coğrafyasında yaşanan siyasi gelişmeler, Suriye ve Yemen'de iç savaş boyutunda etkili olmaktadır. İç dinamiklerin yanı sıra dış etmenlerin de önemli rol oynadığı kaos ortamı, ölen masum siviller, yıkılan ve harap edilen şehirler ve kültürel miras olan abidevi yapılar ile birlikte telefisi zor, büyük can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır.

Yemen ve Suriye gibi ülkelerin iç savaştan büyük zarar gördükleri kuşkusuzdur. Ancak bu ülkeler üzerinde siyasi hesabı olan bölge içi ve dışı aktörler, direkt veya dolaylı olarak çatışma ortamından nemalanmayı hedeflemektedirler. Bölge içi aktörlerden İran'ın Aden Körfezi'nden Doğu Akdeniz'e kadar geniş bir sahada nüfuz alanını yayma arzusu ile görünüşte dini olarak Şii mezhebi üzerinden fakat esasta siyasi nüfuzunu arttırma hedefiyle hamleler yaptığı bilinmektedir.

İran mevcut Suriye rejiminin ayakta kalması için başta Lübnan Hizbullahı'na bağlı milisler olmak üzere; Yemen'de ise Husilere olan desteği ile fiilen iç savaşın tarafı olarak cephede savaşmaktadır. Afrika'ya açılabilme için Yemen'in önemini çok iyi bilen İran; Yemen'de askeri potansiyelini, Suudi Arabistan'a ve Suudi Arabistanın müttefiki ABD'ye karşı kullanmaktadır. Bu politikasıyla; Yemen'de Şii-Husiler üzerinden elinde bulundurduğu nüfuzunu devam ettirmek ve sağlamlaştırmak niyetindedir.

1979 İnan İslam Devrimi'nden ve Arap Baharı'ndan sonra Ortadoğu'da büyük değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimler Ortadoğu'da bulunan devletler için çeşitli fırsatlar ve tehlikeler doğurmaktadır. Bu ülkelerden bazıları değişim rüzgârları içerisinde savrulurken bazıları da dış politika üzerinde önemli ve güçlü adımlar atmaktadırlar. Arap Baharı'nı en etkin biçimde kullanan ülkelerden biri olan İran, Baas rejiminin ayakta kalmasına destek olmak için, Suriye iç savaşına doğrudan müdahil olmuştur.

Bu çalışmada Arap Baharı'ndan sonra Suriye ve Yemen bölgelerinde meydana gelen iç savaş ve İran'ın bu savaşlardaki etkin rolü incelenmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Behçet TIRYAKI
Field : Middle East Geography and Geopolitics
Supervisor : Ph.D. Halil KURT
Degree Awarded and Date : Master – November 2019
Keywords : Yemen, Syria, Iran, Shia Crescent, Civil War

ABSTRACT

THE ROLE OF İRAN IN THE CIVIL WAR OF SYRIA AND YEMEN IN TERMS OF ANTROPOGEOGRAPHY

Middle east geography ranks first among the regions in the world where the violent events based on ethnical and religious cases are experienced most. Especially after 2011, political development in the Arabic geography is so effective that a civil war is caused in Yemen and Syria. As well as internal dynamics, chaotic situation on which external elements play role brings about loss of life and property which is almost impossible (difficult) to make up for, in addition to collapsed and devastated cities, monumental buildings each of which is a cultural heritage.

No doubt that countries such as Yemen and Syria is massively damaged by the civil war. However, in and out regional actors planning sneakingly on the countries are aiming directly or indirectly to benefit from conflict atmosphere. Of inregional actors, Iran is known to have desire to expand his effectiveness from Aden Bay to east Mediteranean and in reality to aim political influence but seemingly religious.

Iran, supporting Lebanese Hisbullah and Husis in Yemen for current Syrian regime to stand upon is actively fighting at the front. Knowing that Yemen is very important to open to Africa, Iran is using its military potential in Yemen against Saudi Arabia and Saudi Arabia's ally, USA. With this policy, Iran intends to strenghten and sustain its influence she has already got in Yemen by means of shiites.

Since Iran Revolution and The Arabic Spring, great changes have happened in the middle east. These changes are bearing a variety of dangers and oppourtunities for the countries located in the middle east. While some of these countries are scattered by the winds of variation, some are taking significant and strong steps. Iran, one of the countries abusing the Arabic spring the most effectively, is directly involved in Syrian civil war to support that Baas regime to survive.

In this study, the civil war taking place in Syria and Yemen regions has been analyzed.

TEŞEKKÜR

Tez alıőmam sırasında; kıymetli bilgi, birikim ve tecrübeleri ile bana yol gösterici ve destek olan, değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Halil KURT'a sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca; yardım, bilgi ve tecrübeleri ile bana sürekli destek tüm hocalarıma, çalıőmalarım boyunca yardımını hiç esirgemeyen değerli arkadaşım Ahmet MENĐİ'ye, kardeőim Cihangir TİRYAKİ'ye, bu günlere gelmemde büyük pay sahibi olan, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan aileme ve diğer tüm dostlarıma teőekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖZET	ii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	vi
TABLO LİSTESİ	ix
Sayfa No	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı	5
1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi	6
1.3. Araştırmanın Önemi	7
1.4. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı	7
2. SURIYE	9
2.1. SURIYE SİYASİ TARİHİ.....	10
2.1.1. İslamiyet Öncesi Dönemde Suriye	10
2.1.2. İslamiyet Döneminde Suriye	13
2.1.3. Osmanlı Devleti Döneminde Suriye.....	15
2.1.3.1. Fransız Mandası Döneminde Suriye	21
2.1.4. Bağımsızlık Döneminde Suriye.....	25
2.1.4.1. Askeri Darbeler Dönemi (1946-1970)	26
2.1.4.2. Hafız Esed Dönemi (1971-2000)	30
2.1.4.3. Beşar Esad Dönemi (2000-...)	32
2.2. SURIYE BEŞERİ COĞRAFYASI.....	35
2.2.1. Suriye Nüfusunun Gelişimi	35
2.2.2. Suriye Nüfusunun Dağılımı.....	39
2.2.2.1. Suriye Nüfusunun Etnik Ve Dini Yapısı.....	40
2.2.3. Suriye Nüfusu Hareketleri	43
2.2.3.1. İç ve Dış Göçler.....	44
2.2.4. Suriye Nüfusunun Sosyal ve Kültürel Yapısı.....	45
2.2.4.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı	45
2.2.4.2. Kır ve Şehir Nüfusu.....	49
2.2.4.3. Eğitim ve Kültür.....	51
2.2.5. Suriye Nüfusunun Ekonomik Yapısı	52
3. YEMEN	55
3.1. YEMEN SİYASİ TARİHİ.....	58
3.1.1. İslamiyet Öncesi Yemen.....	58
3.1.1.1. Main Devleti (M.Ö. 1200-650)	58
3.1.1.2. Seba Krallığı (M.Ö. X. yüzyıl öncesi [?]-115).....	59
3.1.1.3. Himyeriler	59
3.1.2. İslamiyet Döneminde Yemen	60
3.1.2.1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Yemen.....	61
3.1.2.2. Eyyübiler Döneminde Yemen	62
3.1.2.3. Resuliler Döneminde Yemen (1217-1441)	62

3.1.3. Osmanlı Devleti Döneminde Yemen.....	64
3.1.4. Bağımsızlık Döneminde Yemen.....	69
3.1.5. Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen).....	71
3.1.6. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen).....	71
3.1.7. Birleşik Yemen Cumhuriyeti.....	72
3.1.7.1. Başkent San'a.....	74
3.2. YEMEN BEŞERİ COĞRAFYASI.....	74
3.2.1. Yemen Nüfusunun Gelişimi.....	75
3.2.2. Yemen Nüfusunun Yoğunluğu ve Alansal Dağılımı.....	79
3.2.3. Yemen'de Nüfus Hareketleri.....	79
3.2.3.1. İç ve Dış Göçler.....	80
3.2.4. Yemen Nüfusunun Sosyal ve Kültürel Yapısı.....	81
3.2.4.1. Nüfusun Yaş Ve Cinsiyet Özellikleri.....	83
3.2.4.2. Kır ve Şehir Nüfusu.....	83
3.2.5. Eğitim ve Kültür.....	84
3.3.6. Yemen Nüfusunun Ekonomik Yapısı.....	84
4. SURİYE VE YEMEN İÇ SAVAŞLARINDA İRAN'IN ROLÜ.....	87
4.1. İRAN KISA TARİHÇESİ.....	89
4.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ ŞUBAT 1979.....	95
4.3. DEVRİM İHRACI, İSLAMCILIK.....	103
4.4. FARS MİLLİYETÇİLİĞİ.....	106
4.5. Şİİ MEZHEPÇİLİĞİNİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YERİ.....	109
4.5.1. Irak ve Şii Hilali.....	109
4.5.2. Suudi Arabistan ve Şii Hilali.....	110
4.5.3. Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn ve Şii Hilali.....	111
4.5.4. Afganistan ve Şii Hilali.....	111
4.5.5. Azerbeycan ve Şii Hilali.....	112
4.5.6. Lübnan ve Şii Hilali.....	112
4.5.6.1. Lübnan Hizbullahı.....	113
4.6. YEMEN'DE ZEYDİLİK.....	114
4.6.1. Husi Çatışması.....	118
4.7. SURİYE'DE NUSAYRİLİK.....	119
4.8. İRAK-İRAN SAVAŞI (1980-1988).....	120
4.9. İRAN'IN YEMEN'DE VE SURİYE'DE MUHALİFLERLE SAVAŞMASI.....	121
4.9.1. Yemen.....	121
4.9.2. Suriye.....	126
SONUÇ ve ÖNERİLER.....	131
KAYNAKÇA.....	136

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No
Tablo 2.1	Suriye'nin 1950-2015 Arası Nüfusu 37
Tablo 2.2	Suriye ve (1950-2015) Arası Nüfus Artış Hızı (%) 38
Tablo 2.3	Suriye'de Kadın Başına Ortalama Doğum Sayısı (1950-2015)..... 38
Tablo 2.4	2019 Yılı Farklı Ülkelerde Kayıtlı Suriyeli Sığınmacılar ve Mültecilerin Sayısı 44
Tablo 2.5	Suriye (1950-2015) Göçmen Sayıları (Bin kişi) 45
Tablo 2.6	Suriye 2010 Yılı Nüfus Piramidi..... 46
Tablo 2.7	Suriye 2017 Yılı Nüfus Piramidi..... 47
Tablo 2.8	Suriye Nüfusu 1950-2015 Yılları Arası Kadın ve Erkek Nüfusu 48
Tablo 2.9	Suriye'de Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı..... 48
Tablo 2.10	2018 Suriye şehir, kır ve toplam nüfus sayısı kır ve şehir nüfus oranı. .. 49
Tablo 2.11	Büyük Şehirlerin Nüfus Sayısı 2015..... 50
Tablo 3.1	Yemen'de (1950-2015) Nüfus Sayıları 76
Tablo 3.2	Yemen'de Kadın Başına Ortalama Doğum Sayıları (1950-2015) 76
Tablo 3.3	Yemen'de (1950-2015) Nüfus Artış Hızı (%) 77
Tablo 3.4	Yemen 2017 Yılı Nüfus Piramidi 78
Tablo 3.5	Yemen'de (1950-2015) Göçmen Sayıları 81
Tablo 3.6	Yemen'de 1950-2015 Yılları Arası Kadın ve Erkek Nüfusu..... 83
Tablo 3.7	2018 Suriye'de şehir, kır ve toplam nüfus sayısı kır ve şehir nüfus oranı..... 84
Tablo 4.1	2018 İran şehir, kır ve toplam nüfus sayısı kır ve şehir nüfus oranı. 89

HARİTA LİSTESİ

	Sayfa No
Harita 1.1. Ortadoğu Lokasyon Haritası.....	3
Harita 1.2. Suriye, Yemen, İran' ın birbirine göre konumu.....	5
Harita 2.1: Suriye lokasyon haritası.....	13
Harita 2.2: Sykes-Picot Antlaşmasına göre Ortadoğu'nun taksimi	20
Harita 2.3. Suriye'de Dini ve Etnik Grupların Dağılımı.....	41
Harita 2.4. Suriye Arazi Kullanım Haritası	53
Harita 3.1. Yemen lokasyon haritası.....	57
Harita 4.1: İran Lokasyon Haritası	88

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AIOC	: İngiliz-İran Petrol Şirketi (Anglo-Iranian Oil Company)
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
CIA	: Merkezî İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
DEAŞ	: Devlet'ül Irak ve's Şam
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GSMH	: Gayri Safi Milli Hâsıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
İ.Ö	: İsa'dan Önce
KDP	: Kürdistan Demokratik Partisi
M.Ö	: Milattan Önce
SAVAK	: Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar)
YY.	: Yüzyıl

1. GİRİŞ

Ortadoğu (Güneybatı Asya); Ortadoğu, batı merkezli bir terim olup, üç büyük dinin ve pek çok uygarlığın doğduğu yerdir. Ortadoğu'da pek çok ekonomik ve politik merkezli olaylar meydana gelmiştir¹. Medeniyet tarihinin Ortadoğu coğrafyasında başlaması sebebiyle bu bölge her çağda ve zaman diliminde diğer ülkelerin dikkatini çekmiş ve çekmeye de devam etmektedir². Bölgedeki yer altı kaynaklarının bol ve değerli olması Ortadoğu'nun konumunun tarih boyunca önemini korumasına sebep olmuştur.

Batılılar tarafından Ortadoğu olarak adlandırılan bu bölge, Osmanlı İmparatorluğu döneminde "Yakın Doğu" olarak isimlendirilmiş, Balkanların Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılmasından sonra "Orta Doğu" olarak nitelendirilmeye başlanmıştır. Bölge, Ortadoğu, Yakındoğu gibi isimlendirmelerin yanında Arap Asyası ve Önbatı Asya olarak da isimlendirilmiştir. Ancak coğrafi olarak Güneybatı Asya olarak geçmektedir³.

Aslında Ortadoğu kavramı, pek çok siyasi kavram gibi 20. yüzyıl başlarında İngilizler tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İngilizler "Yakın Doğu" kavramının yetersiz olduğu kanaatine vararak, Osmanlı İmparatorluğu ile Hindistan arasındaki bölgenin tanımlanacağı yeni bir kavram arayışına girmişlerdir. Böylelikle batı merkezli düşünce yapısının yansıması olan "Ortadoğu" kavramı kullanılmaya başlanmıştır⁴. Artık günümüzde Ortadoğu olarak isimlendirilen coğrafya; Türk-İran havzası, Arap Yarımadası, Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölge ve Afrika kıtasındaki Mısır'dan oluşmaktadır⁵.

Ortadoğu'nun sınırları tam olarak belirli olmadığından en geniş anlamda, Batıda; Fas, Libya, Tunus, Cezayir, Somali, Mısır, Etiyopya ve Sudan. Doğuda; Bahreyn, Irak, Kuveyt, Katar, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuzeyde; Türkiye,

¹ Adem Başbüyük. **Yerleşme Coğrafyası**. Yazıcı, Hakkı ve Kürşat Koca, M. (Ed.). Genel Coğrafya içinde. 1. Basım. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007, s.218.

² Tayyar Arı. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)**, Cilt 1, İstanbul: Marmara Kitap Merkezi Yayınları, 2012,s.21.

³ Ramazan Özey. **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**. 1. Basım. Ankara: Pegem Akademi, 2017, s.2.

⁴ Ömer Turan, **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**. İstanbul: Acar Matbaacılık, 2005, s. 15.

⁵ Turan, age, s.16.

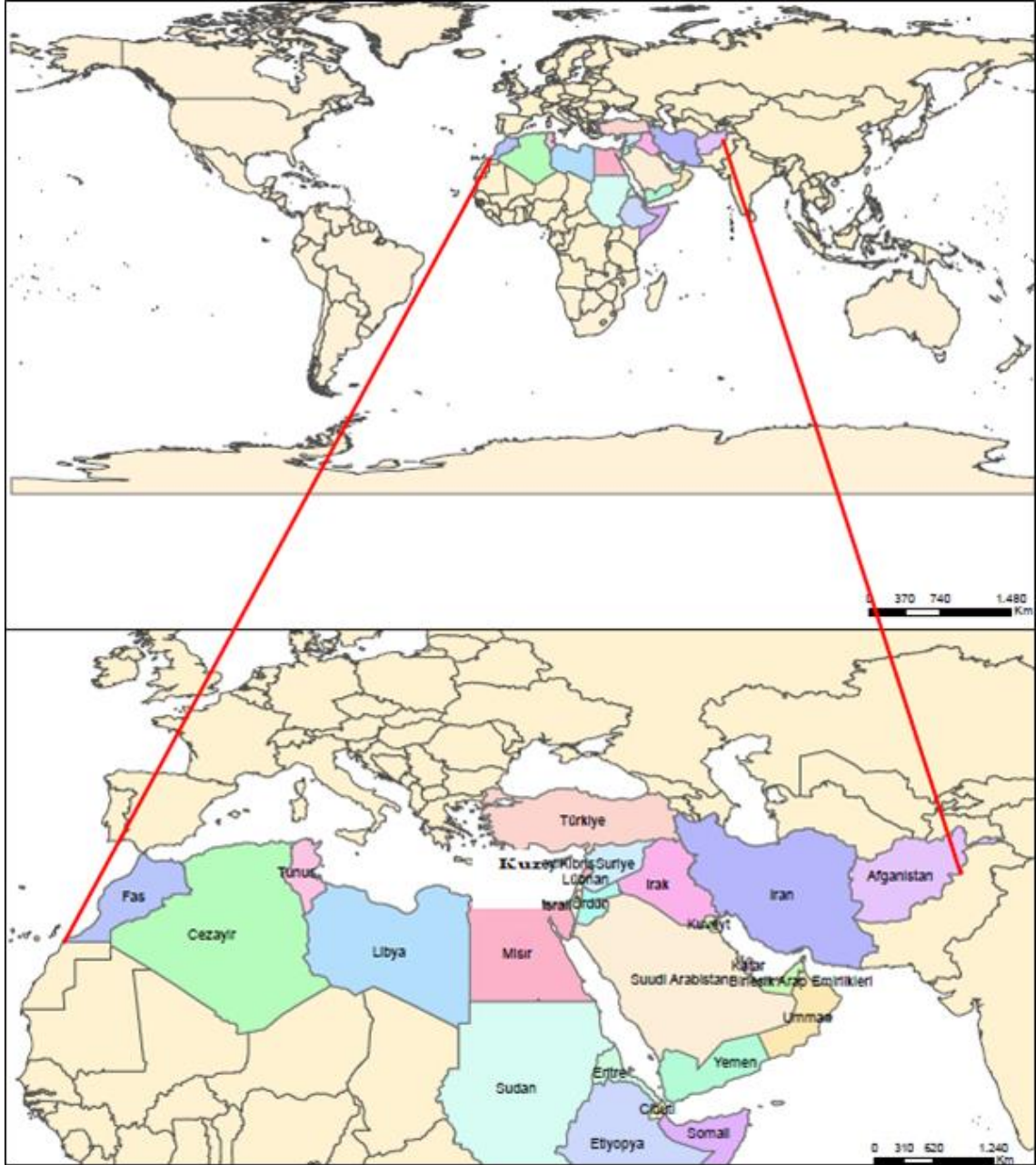
Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Kafkasya'ya uzanan, Güneyde ise; Suudi Arabistan ve Yemen'i içine alan Arap yarımadasını kapsayan bir bölge olarak adlandırılabilir⁶. Ortadoğu'nun sınırları biraz daraltıldığında ise Kuzeyde; Türkiye ve İran; Batıda Mısır; Güneyde Aden Körfezi ve Yemen; Doğuda ise Umman Körfezi'ni içerisine alan coğrafi bölge olarak adlandırılabilir⁷.

Ortadoğu dünyadaki önemli sıcak çatışma bölgelerinden biridir. 1. Dünya Savaşı sonrası Suriye, Yemen, Irak, Suudi Arabistan, Osmanlı Devletinin elinden çıkmış, 1916'da İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Syces Picot Antlaşması ile bu toprakların paylaşılması sürecine girilmiştir. Bu süreç, günümüzde Ortadoğu bölgesinin önemli çatışma alanı haline gelmesinde etkili olmuştur. 1947'de Birleşmiş Milletler'de; Filistin topraklarının Yahudiler ile bölgedeki Araplar arasında paylaşılması oylanmış ve paylaşılmasına karar verilmiştir. 1948'de ise İsrail kurulmuştur, İsrail'in kurulması ile başlayan süreçte savaş; zaman zaman İsrail'in kurulmasına karşı olan çok sayıda arap devleti, zaman zaman ise Filistinlilerin karşı koyması şeklinde günümüze kadar ulaşmıştır.⁸

⁶ Arı, age, s.21.

⁷ Arı, age, s.22.

⁸ Hamza Akengin, Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019, s.148.

Harita 1.1. Ortadoğu Lokasyon Haritası

Kaynak: Arcgis kullanılarak hazırlanmıştır.

Ortadoğu'ya Araplar, Farslar ve Türkler etnik köken bakımından egemen olmuşlardır. Birinci Dünya Savaşından sonra bölgede Yahudiler son dönemde ise Kürtler önemli bir konum elde etmişlerdir⁹. Bölge; Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlaması, Akdeniz, Karadeniz ve Hint Okyanusu'nun kesişim noktası olması

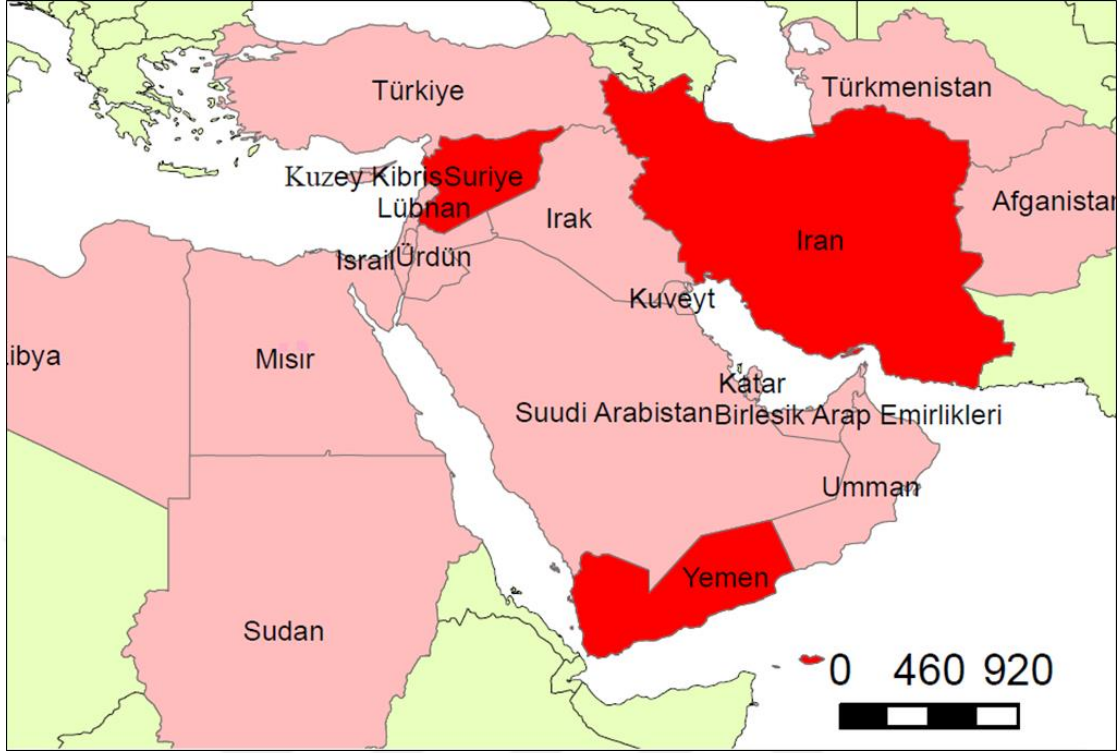
⁹ Arı, age, s.31.

sebebiyle, stratejik konumundan dolayı önem arz etmektedir. Nil, Dicle ve Fırat nehirleri, Hürmüz Boğazı ve Süveyş Kanalı gibi önemli su yollarının bölgede bulunması, Batı ve Doğu arasındaki önem arz eden ticaret yollarında geçiş güzergâhı olarak bu bölgenin kullanılması, tarihin her döneminde bölgenin ilgi odağı olarak kalmasına neden olmuştur¹⁰.

Ortadoğu eşsiz jeopolitik konumu, zengin petrol ve doğalgaz kaynakları, dini ve kültürel dokusu ile hemen her devirde gündemin ön sıralarında yer almış ve önemini korumuş bir coğrafyadır. Ortadoğu'nun tarih sahnesindeki yeri diğer hiçbir bölge ile kıyaslanmayacak kadar önem arz etmektedir. Çünkü dünyanın bu gizemli bölgesinde hâkimiyet kurmayan hiçbir güç dünya siyasetinde etkin rol oynayamaz.

Suriye Arap Baharı'nın kara kışa döndüğü bir ülkedir. Suriye'de 2011 yılında başlayan ve halen devam etmekte olan iç savaşta gelinen nokta; yarım milyon insan hayatını yitirmiş, milyonlarca insan göç etmiş ve insanlık dramına maruz kalmıştır. Suriye'nin iç dinamikleriyle küresel ve bölgesel güçlerin ülke üzerinde uyguladığı politikalardan dolayı da herhangi bir barış odaklı adım atılamamaktadır.

¹⁰ Halil İbrahim Yılmaz. "Orta Doğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Orta Doğu Politikasının Ekonomik Nedenleri". Tesam Akademi Dergisi. 3.1, 99-128, 2016, s.101.

Harita 1.2. Suriye, Yemen, İran'ın birbirine göre konumu.

Kaynak: Arcgis kullanılarak hazırlanmıştır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Bu tez çalışmasında; Suriye ve Yemen'in günümüze kadar siyasi tarihi, beşeri coğrafyası açıklanacaktır. Suriye'de Nusayrilik ve İran ilişkisi, Suriye'nin jeopolitik açıdan İran ile ilişkileri. Yemende Husilik ve Husiler ile İran ilişkisi, Yemen-İran ilişkileri incelenecektir. Bu kapsamda hazırlanmış olan çalışmanın amacı; Suriye ve Yemen siyasi tarihi ve beşeri coğrafyasını inceleyip, bu ülkelerin içerisinde buldukları mevcut iç savaşı analiz etmek ve bu iç savaşta İran'ın görünürde mezhep faktörü üzerinden siyasi nüfuz elde etme isteğini, bu bağlamda Suriye ve Yemen iç savaşlarındaki rolünü ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda şu sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır:

1. Suriye ve Yemen'in coğrafi-jeopolitik konumu nedir?
2. Suriye ve Yemen'in coğrafi-jeopolitik konumunun İran ile ilişkilerine etkileri nelerdir?

3. Suriye-İran, Yemen-İran siyasi ilişkilerinin tarihsel süreci ve mezhep faktörünün bu ilişki üzerindeki etkisi nasıl olmuştur?
4. Suriye ve Yemen iç savaşı sürecinde, İran'ın tutumu ne olmuştur?

Bu çalışmada; belirtilen amaç doğrultusunda verilen sorulara cevap aranacak, beşeri coğrafya açısından İran'ın jeopolitik konumu ve etkisi bağlamında Suriye-Yemen iç savaşındaki rolü incelenecektir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Yönetimi

Çalışmanın ilk bölümünde; Ortadoğu kavramına yer verildikten sonra, ikinci bölümde, Suriye siyasi tarihinden bahsedilmiştir. Suriye siyasi tarihi ise, İslamiyet öncesi dönem, İslamiyet sonrası dönem, Osmanlı dönemi ve bağımsızlık dönemi olarak ele alınmıştır. Suriye siyasi tarihinden sonra Suriye beşeri coğrafyası detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Yemen siyasi tarihi, İslamiyet öncesi, İslamiyet sonrası dönem, Osmanlı dönemi ve bağımsızlık dönemi, Kuzey Yemen ve Güney Yemen yönetimleri ve siyasi tarihin son kısmında Birleşik Yemen Cumhuriyeti tarihine yer verilmiştir. Yemen siyasi tarihinden sonra; Yemen beşeri coğrafyası, "kısıtlı verilerine rağmen" detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ise İran'ın kısa tarihçesinden, Ortadoğu'nun dönüm noktası olan İran İslam Devriminden, devrim ihracı ve İslamcılık düşüncesinden Fars milliyetçiliğinden bahsedilmiştir. Şii mezhepçiliğinin Ortadoğu coğrafyasındaki yerinden ve bu coğrafyada Şii hilaline dahil olan ülkelerden bahsedilmiştir. Yemen idaresini şekillendiren; Şii mezhebinin bir kolu olan Zeydilik ve Husilikle alakalı bilgiler verilmesinin ardından, Suriye idaresinde etkin rol oynayan Nusayri Şiilerinden de bahsedilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise Arap baharı sonrasında Yemen ve Suriye de meydana gelen olaylarda İran'ın etkisinden bahsedilmiştir.

Bu çalışmada literatür analizi metodu kullanılmış literatür taramasında ulaşılan bilgiler bu üç ülkenin tarihi ve güncel olaylarıyla bağlantılı olarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Ortadoğu kavramının ve İran'ın Suriye-Yemen ilişkilerinin, beşeri coğrafya bağlamında incelendiği çalışma:

1. Suriye, Yemen ve İran'ın islamiyet öncesi sonrası siyasi tarihlerinin karşılaştırmalı olarak tarih boyunca yaşadıkları dönüm noktaları bağlamında analiz edilmesi bakımından,

2. Suriye ve Yemen üzerinde siyasi hesabı olan, çatışma ortamından nemalanmayı hedefleyen. bölge içi ve dışı aktörler, direk veya dolaylı olarak bölge içi aktörlerden İran'ın; nüfuz alanını genişletme arzusu ile görünüşte dini olarak şii mezhebi üzerinden, fakat esasta “siyasi nüfuzunu arttırma hedefiyle hamleler yapması analizini yapan az sayıdaki araştırmalardan biri olması bakımından,

3. Suriye-İran - Yemen-İran arasındaki tarihten gelen ilişkilerin; jeopolitik temellerini araştıran, nüfusunun; sosyal, kültürel ve etnik yapısını inceleyen, sınırlı araştırmalardan biri olması açısından önemlidir.

1.4. Konuyla İlgili Literatür Tanıtımı

Bu çalışma bir siyasi coğrafya-jeopolitik çalışmasıdır. Bu sebeple bu disiplinlerle ilgili temel kaynaklardan faydalanılmıştır. Siyasi tarih ve beşeri coğrafya özellikleri ile ilgili; öncelikle temel siyasi coğrafya ve dünya coğrafyası kitapları, İslam Ansiklopedisi'nde yer alan Suriye, Yemen ve İran maddeleri, bu ülkelerin coğrafi özelliklerinin ve kısa tarihçelerinin ana hatlarına şablonunu oluşturmuştur. Akengin'in; 'Siyasi Coğrafya İnsan Ve Mekân Yönetimi', Arı'nın; "Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diploması)", Atalay'ın; "Dünya Coğrafyası" ve "Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya"sı, Dağ'ın; "Suriye: Bilad-Şam'ın Hazin Öyküsü", Gözenç'in; "Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası", Kurt'un; İslam Ansiklopedisinde yar alan, "Yemen maddesi", Hourani'nin; "Arap Halkları Tarihi", Kurşun'un; "Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri", Lewis'in; "Ortadoğu" ve "Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi" Özey'in; "Dünya Denklemine Ortadoğu Coğrafyası", Özgüdenli'nin; İslam Ansiklopedisi "İran maddesi", Sırma'nın; "Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında

Yemen İsyancıları” Şahin’in; İslam Ansiklopedisi “Suriye maddesi”. Tomar’ın: “Yemen Kùltür ve Medeniyeti”, Turan’ın: “Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu” gibi eserlerle, çalışmanın genel çerçevesinin çizilmesi sağlanmıştır.

Ayrıca Suriye-İran, Yemen-İran ilişkilerinin dayandığı temellerin jeopolitik açıdan ele alındığı çeşitli süreli yayınlar, düşünce kuruluşlarının hazırladığı raporlar, internet kaynakları ve haber sitelerinden de yararlanılmıştır.

2. SURIYE

Ortadoğu sınırları içerisinde yer alan Suriye; 32°-37° kuzey enlemleri, 35°-42° doğu boylamları arasında yer alır.

Heredotos; Suriyeli ve Asurlu kelimelerinin aynı olduğunu belirtir. Zaten kelime başındaki a'nın düşmesi pek çok dilde yaygın olan bir olgudur¹¹. Buradan hareketle; Asuriye'nin zamanla Suriye'ye evrildiği ve günümüz isminin kökenini oluşturduğu söylenebilir. Akdeniz'in tüm doğu kıyılarını içine alan bölgeyi tanımlamak için kullanılan Suriye coğrafyası ifadesi; Asya, Avrupa ve Mısır kökenli eski imparatorlukların doğu-batı, kuzey-güney eksenindeki genişleme hareketlerinde, geçiş yolu üzerinde bulunan, stratejik bir bölgeyi işaret etmektedir. İlk defa eski Yunanlıların "üç kıtanın bulunduğu yeri anlatmak için kullandıkları bu isim, 20. yüzyılın başına kadar bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'i içine alan geniş bölgeyi tanımlıyordu. Siyasi olmaktan ziyade; coğrafi bir mahiyet taşıyan bölge, modern dönemde politik bir kabuğa bürünerek "Büyük Suriye" ideolojisinin doğal sınırlarını ifade etmeye başladı¹².

İlk uygarlıklar Ortadoğu'da kendini gösterdiğinden, Ortadoğu tarihi aynı zamanda insanoğlunun da tarihidir. İlk uygarlıkların bir kısmı Suriye Çölü'nden Fırat nehrine, diğer kısmı Doğu Akdeniz'den Nil'in suladığı vadiye kadar uzanan bölgede ortaya çıkmıştır. Suriye Çölü'nün batı kısmına Suriye denmektedir. Ürdün, Suriye, İsrail ve Lübnan'ın batısını kapsayan bölgeye sonrasında Levant ismi verilmiştir¹³. Günümüz Suriye devleti, Akdeniz'e kıyısı bulunan, Türkiye, Irak, İsrail, Ürdün ve Lübnan ile sınırlandırılmış Ortadoğu ülkesidir.

Suriye Devleti, günümüzde yaklaşık olarak 185.175 kilometrekarelik bir alana sahiptir. Ancak, tarihi süreçte Suriye'yi farklı ele alanlar da vardır. Mesela; Mansfield'e göre: Suriye'nin de içerisinde olduğu "Büyük Suriye" bölgesi, Suriye Çölü'nün kuzeyinden Fırat nehrinden, Nil Vadisi'ne uzanan yarım daire biçimindeki bölgeyi ifade

¹¹ Mustafa ALİCAN, **Tarih Okulu The History School Sonbahar-Kış**, Number XIII, 195-201.
Richard N. FRYE Çeviren: 2012 Fall-Winter 2012 Sayı XIII, 195-201.

¹² Thomas Collelo, *Syria a Country Study*, Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army, 1988, s. 4.

¹³ Albert Hourani, **Arap Halkları Tarihi**. İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s121-122.

etmektedir. Bu bölge, nehirler, kış yağışları ve verimli toprakları olmasından dolayı “Bereketli Hilal” olarak da isimlendirilmiştir¹⁴.

Jeopolitik açıdan incelediğimizde; Orta Doğu'nun kuşkusuz en önemli bölgelerinden birinin, Suriye olduğunu görürüz. Suriye; bölgede jeopolitik olarak en önemli ülkelerden biridir. Ülke bulunduğu konum ile bir yandan aslında; Orta Doğu'ya giriş kapısı, bir yandan ise Akdenizde sahip olduğu uzun kıyı şeridi ile hem önemli bir kara devleti, hem de bir kıyı devleti olma özelliğine sahiptir. Yani; Hem karadan, hem kıyından Ortadoğu'ya açılan bir kapı özelliği gösterir. Sahip olduğu demografik, siyasi, askeri yapısı ve bölgede etkili birçok hareketin çıkış noktası olması özelliği ile önemli bir konuma sahip olan ülke; bu coğrafya ile ilgili hesaplar yapan birçok küresel ve bölgesel güç için ilgi çekicidir.¹⁵

2.1. SURIYE SİYASİ TARİHİ

2.1.1. İslamiyet Öncesi Dönemde Suriye

Çeşitli dönemlerde farklı isimlerle anılan bu bölge, Araplar tarafından Bilad eş-Şam (Şam Bölgesi) olarak anılmıştır. Akdeniz, Anadolu ve Mezopotamya arasında stratejik konumda bulunması sebebiyle bölge; insanoğlu tarihi için de önemli olmuştur. Bugün Suriye'nin başkenti Dımaşk şehri ise, en eski yerleşim yerleri arasındadır¹⁶.

Milattan önce 5000'li yıllarda Suriye'de yerleşim alanının bulunduğu düşünülmektedir. Bölgedeki ilk uygarlığın ise Natufien kültürünü oluşturan halkın olduğu ön görülmektedir. Natufien kültürünü avcılık ve toplayıcılık yapan halklar oluşturmaktadır. Bölgenin milattan önce 2500 yıllarında önemi artmıştır. M.Ö. 2240 – 2000 yılları arasında Akadlar, M.Ö. 2000-1800 yılları arasında da Amuriler bölgede hüküm sürmüşlerdir. Yamhad Krallığı; M.Ö. 1750-1550 yılları arasında Halep

¹⁴ Peter Mansfield, **Ortadoğu Tarihi**. Çev. Ü. H. Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2012, s.17.

¹⁵ Hamza Akengin ve Ayşe Yaşar, Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:32, 2018, s.27

¹⁶ Celalettin Yavuz, **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2005, s.9.

bölgesinde hüküm sürmüştür. Hurriler'in kurduğu Mittani Devleti de; milattan önce 1500-1360 yılları arasında, Suriye bölgesinde hüküm sürmüştür¹⁷.

Kadeş Antlaşması, tarihte yazılı olarak yapılan ilk antlaşma olarak bilinmektedir. Bu antlaşma Hititliler ve Mısırlılar arasında olup, Suriye'nin kuzey tarafında bulunan Halep civarının Hititlere, güney kısmında bulunan Filistin bölgesinin ise Mısırlara verilmesi üzerinedir¹⁸. Hititlerden sonra sırası ile bölge; Aramiler, Asurlular, Medler ve Babilliler egemenliği altında kalmıştır. Milattan önce 536 tarihinde Persler, Babil'i ele geçirmiş ve bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır.

Milattan önce 333'te Makedonyalı Büyük İskender, Persleri yenerek Suriye bölgesinin yeni hâkimi olmuştur¹⁹. Bahsi geçen dönemlerde bölgenin tamamına egemen olmuş toplulukların yanında, bölgenin hepsine değil de antik dönem Suriye'sinin çeşitli yerlerinde kurulan irili ufaklı pek çok krallık olmuştur. Bu krallıklar şu şekildedir²⁰;

- Halep Krallığı (M.Ö. 1800 - 1450),
- İrsal Krallığı (M.Ö. 1075 - 587),
- Fenike Krallığı (M.Ö. 1000 - 520),
- Şam Krallığı (M.Ö. 950 - 732),
- Yahudi Krallığı (M.Ö. 142 - M.S.100).

Milattan önce 64 yılında Suriye bölgesi, Roma İmparatorluğu egemenliğine geçmiştir. Roma İmparatorluğu hâkimiyeti altında uzun süre yönetilen bu bölge, milattan sonra dördüncü yüzyılda Roma İmparatorluğunun parçalanması üzerine, Bizans İmparatorluğu hâkimiyeti altına girmiştir. Suriye topraklarında Bizans

¹⁷ Volkan Aydos ve Meltem Duran, **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000, s.20.

¹⁸ Ramazan Özey. **Dünya Denkleminde Ortadoğu (Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar)**, İstanbul: Öz-Eğitim, 1997, s.157.

¹⁹ Aydos ve Duran, age, s.20.

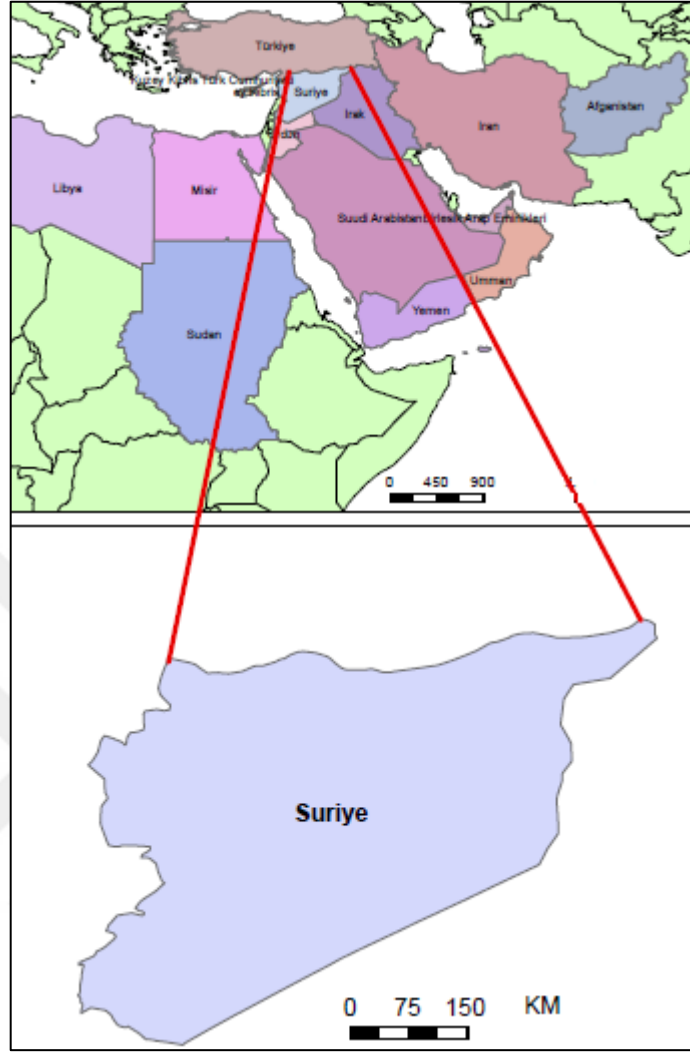
²⁰ Yavuz, age, s.15-16.

hâkimiyeti yaklaşık olarak 150 yıl sürmüştür. Bizans hâkimiyetinden sonra bölge de İslam hâkimiyeti başlamıştır²¹.

Suriye’de İslâm fetihlerine kadar Bizans’ın vasalı Gassânîler egemendi. Büyük bölümü Hristiyanlaşan halk; Selîh, Kelb, Gassân, Tağlib, Tenûh gibi Arap kabilelerinden oluşuyordu. Sâsânîler, 613’te Gassânîler’i yendi ve Dımaşk’ı alarak bölgeye egemen oldular. uzun savaşlar sonucu Herakleios 628’de Suriye’yi geri aldı. Hicaz kabileleri ve içlerinde özellikle Kureyşliler, İslâmiyet öncesi Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin’i Bilâdüşşam diye adlandırıyordu.²²

²¹ Mehmet Sevim, **Suriye İç Savaşında İç ve Dış Aktörlerin Politikaları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.5.

²² Cengiz Tomar, "Suriye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 545-550.

Harita 2.1: Suriye lokasyon haritası

Kaynak: Arg Gis Kullanılarak Hazırlanmıştır.

2.1.2. İslamiyet Döneminde Suriye

İslam'ın ikinci Halifesi, Hazreti Ömer döneminde Halid Bin Velid komutasında, 634 yılında Suriye fethedilerek İslam topraklarına katılımı sağlanmıştır. Hazreti Ömer'in şehit edilmesinden sonra bölgede başlayan karışıklıklar üçüncü Halife Hazreti Osman'ın da şehit edilmesi üzerine hız kazanarak iç savaşa dönmüştür.

Üçüncü halife Hazreti Osman döneminde Şam valisi olan Muaviye, Hazreti Osman'ın şehit edilmesinden sonra Hazreti Ali'nin halife olarak seçilmesine karşı çıkarak komşu bölgeleri ele geçirmeye başlamış ve ardından kendi halifeliğini ilan

etmiştir. Muaviye'nin kendisini Halife ilan etmesinden sonra Şam, Emeviler döneminde ve Umeyyegoğulları'nın başta olduğu sürece İslam devletine başkentlik yapmıştır²³. 661 yılında Emevi Devleti'nin kurulmasıyla Suriye, tarihinde ilk kez siyasi merkez konumuna gelmiştir. Önceki dönemlerden bünyesindeki Roma ve Yunan kültürüyle Arap geleneklerinin bir araya gelmesiyle beraber Suriye, dönemin en önemli politik ve kültürel merkezi durumuna gelmiştir²⁴.

750 yılında Abbasiler'in, Emevi Devletini yıkması üzerine halifeliğin merkezi Şam kentinden, Bağdat kentine geçmiştir. Hilafet merkezinin Şam'dan Bağdat'a taşınmasından sonra Suriye eski önemini yitirmiştir. Hazreti Muhammet (S.A.V.)'in amcasıyla aynı soydan olduğunu ileri süren Abbasiler, Abbasi Devleti'nin zayıflamasından sonra Suriye merkezi otoriteden ayrılmıştır. 877 yılında Suriye, Mısır'da bulunan Müslüman-Türk devleti, Tolunoğulları Devleti egemenliği altına girmiştir.

Tolunoğulları'nın 905'te yıkılmasından sonra Suriye ikiye bölünmüştür. Bölgenin kuzey kısmı Halep'teki Hamdenilerin, güney kısmı ise Mısır'da ki İhşidilerin hâkimiyeti altına girmiştir. İhşidiler'den sonra İhşidi Devletinin devamı niteliğinde olan Fatımi Devleti, Suriye bölgesinin tamamını yeniden ele geçirerek hâkimiyetleri altına almıştır²⁵.

Suriye, 11. yüzyıl içerisinde Büyük Selçuklu Devleti hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak 1096 – 1099 yılları arasında yapılan Haçlı Seferleri neticesinde Suriyenin kimi bölgeleri Urfa ve Antakya kontluklarının eline geçmişti. Ancak; Selçuklu emirlerinden olan İmadeddin Zengi, Haçlı ordularını Halep yöresinden çıkartmıştır²⁶.

1171 yılında Zengilerin komutanı olan Selahaddin Eyyübi, Mısır'a girerek Fatımi Devleti'ni yıkmıştır. Bölgede Mısır'ı da içerisine dâhil eden ve güçlü bir devlet

²³ Youssef M. Choueiri., **Ortadoğu Tarihi (Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften...)**, Çeviri: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2011, s.11.

²⁴ Thomas Collelo. **Syria a Country Study**. Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army, 1988, s.4. Aktaran: Ahmet Emin Dağ. **Suriye: Bilad- Şam'ın Hazin Öyküsü**, İstanbul: İHH, 2013, s.13-14.

²⁵ Sevim, age, s.6.

²⁶ Sevim, age, s.7.

kuran Selahaddin Eyyübi, 1187 yılında yapılan Hittin Savaşı ile Haçlılara karşı net bir başarı elde etmiştir. Selahattin Eyyübi, 1193 yılında vefat etmiştir²⁷. Selahattin Eyyübi'nin vefatı sonrası devlet melikliklere ayrılmış, 1250'den sonra Mısır'da hakimiyet Memlûklülere geçmiştir. 1260 yılında Sultan Baybars komutasındaki Memlûklüler, Moğolları yenerek Suriye'ye yönelik Moğol saldırılarına son vermiş, bölgede hakim olmuşlardır.

Osmanlı Devleti ve Memlûklüler arasında başlayan güç mücadelesi 15. yüzyılda kendini göstererek Suriye bölgesini çatışma alanı haline getirmiştir. Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Suriye'yi Osmanlı topraklarına katarak bölgeyi Bilad-ı Şam olarak adlandırmış ve Osmanlılar yaklaşık olarak 400 yıl boyunca bölgede hüküm sürmüştür²⁸.

2.1.3. Osmanlı Devleti Döneminde Suriye

Yavuz Sultan Selim'in 24 Ağustos 1516 tarihinde, Memlûk ordusuna karşı yapmış olduğu Mercidabık Savaşı'nı kazanmasının ardından Suriye ve Filistin toprakları Osmanlı Devleti hâkimiyeti altına girmiştir²⁹. Tarihsel olarak karşılaştırıldığında, Roma İmparatorluğu'ndan sonra Suriye bölgesinde en uzun süreli hâkimiyeti bulunan devletin, Osmanlı Devleti olduğu söylenebilir.

Osmanlı hâkimiyeti altında olan Suriye yönetimi; Şam, Halep, Trablusşam ve Sayda olmak üzere dört eyalete ayrılmıştır. Öte yandan bölgedeki yerel halka belirli sınırlar içerisinde bir takım özerklikler de verilmiş ve Arap din âlimlerinin yönetime katılmasına izin verilmiştir³⁰. Osmanlı Devleti, Suriye bölgesinde 1516 – 1918 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bu dönem boyunca, bölgeden elde edilen vergi gelirleri, Halep'in ticaret içerisindeki durumu, Şam'ın seferlerde geçiş noktası üzerinde olması gibi ekonomik sebeplerden dolayı bölge sürekli denetim altında tutulmaya çalışılmıştır.

²⁷ Aydos ve Duran, age, s.21.

²⁸ Aydos ve Duran, age, s.21.

²⁹ Arı, age, s.57-58.

³⁰ Raymond A. Hinnebusch, "State and Civil Society in Syria", **The Middle East Journal**, Washington: Indiana University Press, 47(2), 1993, s.244

Suriye bölgesinin, Osmanlı Devleti hükümdarlığı süresince neredeyse büyük ölçüde barışçıl ve istikrarlı bir ortamda yönetildiği söylenebilirken, 19. yüzyılda meydana gelen değişimlerle beraber bölgede ciddi derecede Müslüman ve Gayr-i Müslim gruplar arasında önem arz eden farklılaşmalar meydana gelmiştir³¹.

1840'ta Osmanlı Devleti bölgeyi tekrardan denetim altına alabilmek için din farkı gözetmeden Osmanlı tebaasını yasal olarak eşit tanımış ve Mısırlıların Hristiyanlara verdiği ayrıcalıkların aynısını vereceğini ilan etmiştir. Bu ilandan sonra 1856 yılında yayımlanan Tanzimat Fermanı'nda tüm kesimlerin birbiri arasında yasal olarak eşit olduğu öngörülmüştür³². Bölgede ki Müslüman halk, Hristiyanlara verilen ekonomik ve yasal kazanımlardan oldukça hoşnutsuz olmuşlardır. Bu hoşnutsuzluk 1860 yıllarından sonra iki dini topluluk arasında çatışmalara sebep olmuş ve mezhep temelli savaflara din temelli savafların da eklenmesine yol açmıştır³³. 19. yüzyılın başlarından itibaren toplumun yapısı değişmeye ve Müslüman ve Gayr-i Müslim kesimler arasında büyük gerilimler yaşanmaya başlamıştır³⁴.

1830'lu yıllardan sonra Hristiyanlarla yoğun ekonomik ilişkilere girilmesinin yanında siyasi olarak da etkilenilmeye başlanmıştır. Bölgede Avrupalıların ticarete başlamasıyla Hristiyanlar üzerinde artan etkinlik, yabancı okulların kurulmasına sebep olarak bölgede Avrupa'nın siyasi bakımdan söz sahibi olmasının yolunu açmış ve aynı zamanda yeni akımların ve fikirlerin doğmasına da sebep olmuştur. Bilhassa açılan yeni yabancı okullarla beraber Avrupa'nın toplumsal alandaki etkisi de bir hayli artmıştır³⁵. Bölgede kurulan yabancı okullar yeni fikirlerin doğmasına sebep olarak bölgeyi siyasi bakımdan daha da olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bölgede kurulan yabancı okullar "özellikle Suriye Protestan Koleji" yeni bir aydın sınıfın doğmasını sağlayarak, Arap

³¹ Adam M. Garfinkle, **The Forces Behind Syrian Politics**, (Ed. Michael Curtis, The Middle East Reader), New Jersey: Transaction Books, 1986, s.210.

³² Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, s. 175 - 282; David Dean Commins, **Islamic Reform Politics and Social Change in Late Ottoman Syria**, London: Oxford University Press, 1990, s. 11.

³³ A. Haluk Ülman, **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, No. 18, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, 1966, s. 36-71; L. Schatkowski Schilcher, "The Hauran Conflicts of the 1860s: A Chapter in the Rural History of Modern Syria", **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University, Vol. 13, No. 2, May 1981, s. 159-179.

³⁴ Garfinkle, age, s.210, Aktaran: Dağ, age, s.16.

³⁵ Ülman, age, s.175.

Rönesansı'nın temelini atmıştır³⁶. Böylece ayrılıkçı fikirler bölgeye girmiş ve kendisine taban bulmaya başlamıştır.

Osmanlı devletinin değişik sebeplerle bölgedeki otoritesinin zayıflaması ve Fransız Devriminin de etkisiyle bölgede 18. Yüzyılın ortalarından sonra isyanlar çıkmaya başlamıştır. İsyancıların çıkması, Avrupa ülkelerinin bölgeye askeri olarak müdahalede bulunmasına da zemin hazırlamıştır³⁷. 1830–1860 yılları arasında ekonomik ve politik pek çok değişimler ve yenilikler meydana gelmiştir. Gayrimüslimlerin statülerinde ki yükselme Avrupalıların bölgede ticaretinin artmasıyla paralellik göstermektedir. Avrupalıların bölgede ticaretlerinin artmasının yanı sıra Osmanlı'nın Tanzimat Döneminden sonraki reform hareketleri de Müslüman olmayan kesimin daha da ayrıcalıklı konuma gelmesine neden olmuştur³⁸. Müslümanların ve Müslüman olmayanların arasındaki artan gerilmelerden sonra bölgede Müslüman – Dürzi ve Müslüman – Hristiyan çatışmaları baş göstermeye başlamıştır³⁹.

Amerika himayesi altında Suriye ve Beyrut'ta 1874 yılında Arap Edebiyatçılar Derneği kurulmuştur. Bu dernekle beraber Arap milliyetçiliği hareketi, Hristiyan Araplarca oldukça fazla rağbet görmüştür. Söz konusu dönemde kurulan tüm resmi ve resmi olmayan dernekler, Arap milliyetçiliğini savunarak, Arapların Osmanlı'dan üstün olduğu görüşünü yaymışlardır⁴⁰.

19. Yüzyılın başlarında; Fransızların Katolikler, Amerikalıların Protestanlar arasında başlatmış olduğu faaliyetler hız kazanmıştır. İngilizlerin Almanlarla mücadelesinden dolayı Osmanlı Devletini ortadan kaldırmak istemeleri ve bölgede Arap İmparatorluğu kurma girişimleri de eklenince bölgeye adeta bir kaos ortamı hakim olmaya başlamıştır⁴¹. Ortadoğu'da milliyetçilik ayrılıkçı bir yapıya dönüşmüştür.

³⁶ Ira Marvin Lapidus, **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, s.110; Bruce Masters, “The 1850 Events in Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation into the Capitalist World System”, **International Journal of Middle East Studies**, Cambridge University, Vol. 22, No. 1, Feb. 1990, s. 3-20.

³⁷ Yavuz, age, s. 54-56.

³⁸ Dağ, age, s.16.

³⁹ Ülman, age, s.175.

⁴⁰ Zekeriyâ Kurşun, **Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri**, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992, s. 84-87, 88-143; Michael Curtis (Ed.), **The Middle East Reader**, New Jersey: Transaction Books, 1986, s. 5-6.

⁴¹ Collelo, age, s. 18.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki etkinliğinin azalması, bilhassa 1908 yılında devlet yönetiminin el değiştirmesi ve değişimle beraber Türkçülük ideolojisine yönelmesiyle Ortadoğu'da ayrılıkçılık sağlayacak milliyetçilik yaklaşımının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bütün bunların neticesinde milliyetçi akımlarla ayrılıkçı hareketler ivme kazanarak, gizli bir biçimde kurulan örgütlerin faaliyet göstermesine neden olmuştur. Al-Qahtaniyya, AI-Jamiyya, AI-Arabiya, AI-Fatat ve AI-Ahd bölgede bu dönemde kurulan başlıca örgütler arasındadır⁴². Benzer hedeflerle kurulan örgütler Ortadoğu'da hızla yaygınlaşmış İstanbul'da bile etkisini göstermiştir. İstanbul'da kurulan Arap-Osmanlı Kardeşlik Cemiyeti ile El Muntada El Edebi isimli edebiyat cemiyeti önemli ayrılıkçı – milliyetçi örgütlerdendir⁴³. Kurulan bu örgütler bilhassa milliyetçi akımların yaygınlaşması hususunda önemli başarılar elde etmiştir. Bütün bu gelişmeler ve faaliyetler 1916 yılında Mekke Şerifi Hüseyin'in isyana gitmesinde büyük rol oynamıştır⁴⁴.

I. Dünya Savaşı devam ederken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki topraklarını paylaşmak için İngiltere ve Fransa arasında 16 Mayıs 1916'da "Sykes-Picot" adlı gizli bir antlaşma imzalanmıştır.

Rusya, Sykes-Picot'a; Balkanlarda hareket alanı elde etme garantisiyle katılmış, İngiltere ve Fransa ise Rusya'nın da memnuniyetiyle Ortadoğu'yu masa başında paylaşmıştır.⁴⁵

İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleşen, Ortadoğu'nun geleceğine önemli etki bırakacak olan bu antlaşma 16 Mayıs 1916'da sonuçlanmıştır, Kesin kabul ve imzalanması 10-23 Ekim 1916'da gerçekleşmiştir. Antlaşmaya göre;

1. Musul dışında, Irak İngiltere'ye bırakılacak, İngiltere Irak'ı nasıl yöneteceğine savaş sonrası karar verecektir.

⁴² Çağatay Okutan, "Arap Milliyetçiliği", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.56, Sayı.2, 2001, s.165.

⁴³ Ömer Kürkçüoğlu, "Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi:1908-1918", Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982, s.21-22. Aktaran: Okutan, age, s.165.

⁴⁴ Okutan, age, s.165.

⁴⁵ Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, Çeviren: Taşkın Temiz, İstanbul, 1998, s. 156.

2. Hatay da dâhil Çukurova, Suriye'nin sahil şeridi ve Lübnan Fransa'ya bırakılacak, Fransa istediği idari sistemi kuracak.
3. Arap devleti; İngiltere ve Fransa'nın hamiliğinde, Suriye, Ürdün ve Musul'un topraklarının bir bölümünün alınması ile kurulacaktır.
4. Şerif Hüseyin'in de fikri alınarak; İngiltere, Rusya ve Fransa'nın, Filistin'de kararlaştıracağı uluslararası bir idare, yönetimde olacak.
5. Fırat üstünden geçecek; Bağdat ve Halep arasında bir demiryolu yapılacak, bu yol yapılan kadar Bağdat demiryolu, Musul ve Samarra sınırına kadar ulaşacaktır. Yeni demiryolu yapılması kararı ise Fransa ve İngiltere tarafından verilecektir.
6. İngiltere dışında hiç bir devletin hak iddia edemeyeceği, Bağdat-Hayfa demiryolu yapılacak.
7. Yürürlükteki mevcut Osmanlı Devleti gümrük vergileri, 20 yıl süresince uygulanacak, İngiltere ve Fransa tarafından alınan aksi bir karar olmadığı sürece, sabit kalacaktır.
8. Fransa; İngiltere'ye danışmadan, farklı bir devlet menfaatine, kendisine bırakılmış toprakları terk etme görüşmesi yapmayacaktır.
9. Fransa'ya; İngiltere'nin bölgedeki demiryollarını kullanmada kolaylıklar sağlanacaktır. Fransa; Hayfa'da ki tüm ticari imtiyazlarını kullanabilecek, Hayfa limanı ise, Fransa ve onun izin verdiği idareler için serbest geçiş limanı olacaktır.⁴⁶

⁴⁶ Erkan Özyürek, **20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2010, s. 91-92.

Harita 2.2: Sykes-Picot Antlaşmasına göre Ortadoğu'nun taksimi

Kaynak: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sykes-picot-antlasmasi> Erişim Tarihi: 12.03.2019.

Mart 1920 yılında yapılan Suriye Ulusal Kongresinde, Faysal; Filistin de dâhil olmak üzere Birleşik Suriye Kralı ilan edilmiştir. Ancak itilaf devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli antlaşmalardan biri olan Sykes-Picot Antlaşmasıyla Filistin İngiltere, Suriye ve Lübnan'da Fransa mandası altına bırakılmıştır.

1920 yılında yapılan San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa söz konusu bölgeyi dörde ayırarak burada bağımsız devletlerin kurulmasına karar vermiştir. Suriye ve Lübnan Fransa mandasına bırakılırken Irak ve Filistin'de İngiltere mandasına bırakılmıştır. Fransızların Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal'ı Şam'dan kovmasının ardından İngilizler Filistin'i ikiye bölerek Ürdün adında yeni bir devlet kurmuşlardır. Ürdün'ün başına ise Şerif'in oğlu Abdullah'ı getirmiştir. Kral Abdullah'ın Ürdün kralı olmasından dolayı Irak Krallığı tahtı boşalmış yerine 1921 tarihinde Kral Faysal geçmiştir⁴⁷.

⁴⁷ Malcolm E. Yapp, *The Near East Since the First World War*, London: Longman, 1991, s. 86-88; Lapidus, 1996, s. 113; Collelo, age, s. 20.

Kral Faysal, ilk zamanlar askeri yönetim bakımından Akdeniz kıyısında bulunan Fransız orduları tarafından idare edilen bölge haricinde Suriye’de oldukça etkin olmuştur. Kral Faysal ve yardımcıları, yeni bir toplum oluşturmak ve bölgede yüzyıllar boyunca benimsenmiş Osmanlı kültür ve geleneklerinin asimile olması için Osmanlıca olan tüm ders kitaplarının Arapçaya çevrilmesinden başlamış ve yeni bir anayasanın hazırlanması emrini vermiştir⁴⁸.

Suriye’nin Fransa mandasına bırakılmasıyla beraber bölgede yaklaşık olarak 25 yıl sürecek çatışma ve ayaklanma dönemi de başlamıştır⁴⁹.

2.1.3.1. Fransız Mandası Döneminde Suriye

Osmanlı Devleti’nin imzalaması öngörülen Sevr Antlaşmasının şartlarının hazırlanması için 1920 yılında San Remo Konferansı yapılmıştır. Yapılan bu konferansta A tipi manda yönetiminin kurulması ve bu manda yönetiminin de Fransa’ya verilmesine karar verilmiştir. Suriye’nin, Fransız mandasını kabul etmesinden ve 1920 yılında Fransız ordularının Şam’a girmesinden sonra Kral Faysal Avrupa’ya kaçmak durumunda kalmıştır⁵⁰. Fransa’nın Suriye’yi işgal etmesiyle Kral Faysal’ın krallığı ortadan kalkmış ve bölgede 1945 yılına kadar sürecek olan manda yönetimi dönemi başlamıştır⁵¹.

Birinci Dünya Savaşı bittikten sonra İngiltere ve Fransa, Şam Vilayetini (Bilad Eş-Şam) parçalara ayırmıştır⁵².

Suriye topraklarının güneyinin bir kısmında İngiltere’nin de desteklediği Yahudi Devleti olan İsrail kurulmuştur. İsrail’in kurulmasıyla Filistin sorunu da beraberinde gelmiştir⁵³. Suriye topraklarının güneyinin diğer kısmında ise İngiltere ile işbirliği yapan Haşimi sülalesinin yönetimine verilen Ürdün Devleti kurulmuştur.

⁴⁸ Ali Sultan, **Tarihu Suriye-Hükmü Faysal bin el-Hüseyn**, Şam: 1987, s. 251; Philip Khoury. **Syria and the French Mandate**, London: I. B. Taurus Co. Ltd. Publishers, 1987. s.1374-1395.

⁴⁹ Arı, age, s.133.

⁵⁰ Sevim, age, s.8.

⁵¹ J. P. Spagnolo, “French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism”, **Middle East Journal**, **Middle East Institute**, Vol. 23, No. 1, Winter, 1969, s.45-62.

⁵² Raymond Hinnebusch, "Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad". **Ortadoğu Etütleri** 1(1): 2-26, 2009, s.18.

⁵³ Anoushiravan Ehteshami, Ve Raymond A Hinnebusch, **Syria and Iran**, Middle Powers in a Penetrated Regional System, Londra: Routledge, 1997, s.57.

Suriye topraklarının kuzey kısmında Fransa'nın da yardımıyla Hristiyan devleti olan Lübnan ve geri kalan kısmında ise Fransız mandası altında kalan günümüz Suriye'si kurulmuştur⁵⁴.

Fransızlar, Suriye topraklarında yeniden bir böl-yönet stratejisi uygulayarak, kuzeyde Nusayri, orta kısımlarda Sünni ve güneyde de Dürzi Devletlerinden meydana gelen federal, sekteryen ve parçalı bir devlet kurmayı istemişlerdir. Fakat bu istekleri başarıya ulaşamayınca, Lübnan haricinde kalan kısmında bölgeyi; Halep, Şam, Lazkiye, İskenderun ve Dürzi Dağı olmak üzere beş farklı özerklik olarak ayırmışlardır. Halep ve Şam, Sünni Araplara; Lazkiye, Nusayrilere; İskenderun, Türklere ve Dürzi Dağı da Dürzilere olmak üzere farklı etnik grupların idaresine bırakılmıştır⁵⁵.

Fransız manda idaresi, Suriye'nin denetim altında kalmasını kolaylaştırmak için Halep, İskenderun, Şam ve Alevi bölgesi mahalli idarelerinden meydana gelen Suriye Devletler Birliği'ni oluşturmuştur⁵⁶. Suriye devletler birliğine sonrasında Havran Dürzi Devleti de katılmıştır. Bu bağlamda Suriye coğrafyasında beş farklı küçük ülke oluşturulmuştur. 1920 yılında oluşturulan bu düzen milliyetçilerin baskıları nedeniyle uzun sürememiştir. 1922 yılında Halep ve Şam'da kurulan devletler birleşerek Suriye Federasyonu'nu kurmuşlardır. 1930 yılına kadar Alevi bölgesi; 1936 yılına kadar da Dürzi bölgesi özerkliklerini korumuşlardır⁵⁷.

Fransız manda idaresi, Arap milliyetçiliğini engellemek için bölgede çok sert ve baskıcı politikalar yürütmüştür. Fransa'nın uyguladığı sert ve baskıcı politikalar dolaylı 1925-1927 tarihleri arasında geniş çaplı isyanlar meydana gelmiş ve bu isyanlardan dolayı 6000'in üzerinde kişi hayatını kaybetmiştir.⁵⁸

⁵⁴ Özden Zeynep Oktav, **Limits of Relations with the West: Turkey, Syria and Iran**, İstanbul: Beta Basım Yayınevi, 2008, s.78.

⁵⁵ Kerim Yıldız, **The Kurds in Syria: The Forgotten People**, Londra: Pluto Press, 2005, s.28.

⁵⁶ Itamar Rabinovich, "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", *Journal of Contemporary History*, Vol. 14, Oct. 1979, s. 696-698; Isaiah Bowman, "A Note on the Political Map of Turkey", **Foreign Affairs**, Vol. 1, No. 2, Dec. 15, 1922, s. 160; John F. Devlin, **Syria: Modern State in an Ancient Land**. Oxfordshire: Westview Press, 1983, s. 41.

⁵⁷ Zafer Kaya, **Suriye'de Türk Varlığı**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1987, s.58; Velid Muallim, **Suriye 1918-1958-el-Tahaddi ve el- Muvacehe**, Şam: 1985, s. 29-67; Michael Provence, **The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism**, University of Texas, 2005, s. 47;

⁵⁸ Sevim, age, s.9.

Fransız manda idaresi isyanları bastırmak için tekrar Suriye'nin bağımsızlığa götürülmesi gerektiğini düşünerek adımlar atmıştır. Bu doğrultuda İbrahim Hannanu ve Haşim El-Atasi'nin "Milli Cephe" topluluğunu kurmasına izin verilmiştir. Kurucu meclis seçildikten sonra Suriye'nin bağımsız olmasını sağlayacak anayasa hazırlanmıştır. Fakat hazırlanan anayasa, Suriye'nin tam bağımsız olacağı düşüncesi ile Fransa tarafından uygulamaya konmamıştır. Bununla beraber Fransız manda idaresi, meclis çalışmalarına süresiz olarak ara vererek 1933 yılında parlamentoyu kapatmıştır⁵⁹.

1936 yılının sonlarına doğru Fransız manda idaresi, Haşim El-Atasi'nin kurduğu hükümeti tanımıştır. Suriye'nin bağımsızlığının tanınmasından sonra "Arap Alevileriyle: "Yani; Hazreti Ali'yi ilah olarak gören, Hristiyanlık ile arasındaki benzerliklerden dolayı İslam coğrafyasındaki bazı gruplar tarafından yitik Hristiyanlık olarak görülen, Birinci Dünya Savaşından sonra Fransızların isteği ve fırkaya mensup olanların da uygun görmesinden mütevellit Alevi ismiyle anılmaya başlayan, batını bir inanç grubu Nusayrilerle." Dürzilerin bölgede bulunan özerklikleri Suriye sınırları içerisine girmiştir. Bu olaylarla beraber Lübnan'ın da ayrı bir devlet olarak kabulü sağlanmıştır. 1937 yılında Cebel-i Dürzi bölgesiyle Lazkiye bölgesi de Suriye'ye bağlanmıştır⁶⁰.

Suriye'de manda idaresi altında kalan nüfusun geneli, milliyetçi liderlerin bütün çaba ve gayretlerine rağmen kendilerini birer Suriyeli Arap olarak görmemişlerdir. Arap milliyetçi düşünürlerin bu dönemdeki tek gayesi, Arap halkını "kabile", "bölge", "din" gibi bölümlendirmeler ile bir araya getirmek ve Fransızların karşısında tek bir güç olarak durmak olmuştur. Suriye, Irak'ın aksine Arap milliyetçiliği görüşüne ev sahipliği yapmış ancak yine de davada ulusal birliğin odağı olabilecek bir lider çıkaramamıştır.

İlerleyen yıllarda Milli Cephe önderliğinde devam eden bağımsızlık hareketlerinin yetersiz olmasından dolayı eleştirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerin artması ve arkasından yapılan protestolarla beraber devlet başkanı Haşim El-Atasi istifa

⁵⁹ Peter A. Shambrook, **French Imperialism in Syria; 1927-1936**, Lebanon: Ithaca Press, 1998, s.20-23.

⁶⁰ Sevim, age, s.10.

etmek durumunda bırakılmıştır. Parlamentonun feshedilmesi ile beraber, Cebel-i Dürzi'yle Lazkiye yeniden Suriye sınırlarından ayrılmıştır⁶¹.

1940 yılında, İkinci Dünya Savaşının başlamasından sonra dönemin Fransız Hükümetinin Almanya'ya teslim olması ile beraber, Suriye Alman mandası himayesine girmiştir. Ancak gelişen olaylarla beraber 1941 yılında Ürdün'de bulunan Arap askerleri tarafından desteklenen İngiliz ve Fransız birlikler, Almanlara karşı yaptıkları ortak bir harekâtla Suriye'yi geri almışlardır. Suriye'nin geri alınmasından sonra Fransız hükümeti Suriye'ye bağımsızlık sözü vermiştir. 1943 yılında yapılan seçimlerde ise Fransız manda idaresi karşıtı olan Milli Cephe seçimleri kazanmış ve yeni Devlet başkanı Şükrü El-Kuvvetli olmuştur⁶².

Suriye, 1943 yılında bağımsız olmuştur ancak manda yönetimi yine de devam etmiştir. Suriye devleti, 1944 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından tanınmıştır. 1945 yılında ise Suriye Devleti, İngiltere tarafından resmen tanınmış ve yine aynı yılda Suriye hükümeti tarafından milli ordunun kurulması kararı verilmiştir. Amerika ve Sovyetler Birliği'nin Suriye ve Lübnan'ı koşulsuz olarak tanıması ve ardından İngiltere'nin de aynı yoldan devam etmesi, Paris hükümeti üzerinde baskı oluşturmaya başlamıştır. Fransa, milliyetçi hükümetin kendisine özel haklar tanıması durumunda ülkeden çekileceğini açıklaması üzerine Fransa'ya karşı herhangi bir imtiyaz vermek istemeyen Suriye hükümeti 1945 yılında kurmuş olduğu milli ordu ile Fransızlara karşı savaş ilan etmiştir⁶³.

Fransızlar, istedikleri imtiyazları elde etmeden bölgeden çıkmak istemedikleri için Mayıs 1945 tarihinde başta Şam olmak üzere Halep, Humus ve Hama'da yoğun çatışmalar yaşanmıştır. İngiltere Başbakanı Churchill, bölgeye destek birlik göndereceği

⁶¹ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", Bilig, **Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 48, 2009, s.149.

⁶² Khoury, 1987, age, s.583.

⁶³ Collelo, age, s. 25.

konusunda Fransa'yı tehdit etmesi üzerine Fransız General Charles de Gaulle ateşkes ilan etmek durumunda kalmıştır ⁶⁴.

Fransa hükümeti, 17 Nisan 1946'da tüm askeri varlığını Suriye'den çekmiştir. Suriye'de, Fransız manda idaresi tam tamına 25 yıl devam etmiş ve 1946 yılında bu sürenin sonuna gelinerek Suriye tam bağımsızlığına kavuşmuştur⁶⁵.

2.1.4. Bağımsızlık Döneminde Suriye

Suriye'den Fransızların geri çekilmesiyle beraber bölgede bağımsızlık dönemi başlamıştır. Fakat bağımsızlık dönemi, Fransız işgali esnasında ertelenmiş olan bütün ayrılıkları yeniden ortaya çıkarmıştır. Bağımsızlık döneminde ülkedeki çıkar gruplarının yeniden ayrılmasına ve iç savaşın oluşmasına sebep olmuştur. Bazı yazarlar Modern Suriye'yi; 1920-1945 manda döneminde Alevilerin yükselişi, 1946-1963 Sünni Hâkimiyeti, 1963-1970 Alevilerin birleşmesi ve 1970 – sonrası dönemini ise Alevi hâkimiyeti olarak dört aşamada değerlendirmiştir⁶⁶.

Esasında Suriye bağımsızlığı, Sünni zaferi olarak görülmüştür. Sünnilerin üstünlüğü, almış oldukları eğitimler, yönetim tecrübeleri ve faal kesimlerin yönlendirilmesi hususundaki başarılı becerilerinin yanında toprak sahipliğine dayanan zenginliklerinden de ileri gelmiştir. Sünni kesimin Fransız manda idaresi döneminde de toprak alımlarına devam etmesi ve bağımsızlık ilan edilmesinden sonra ülkenin politik yaşamı elliye yakın ailenin denetimi altında bulunmuştur. Bu aileler bölgedeki stratejik hareketleri ve iyi bir organizasyon sağlamaları sayesinde 1919-1949 tarihleri arasında Suriye Meclisinde etkin rol oynamışlardır⁶⁷.

Bağımsızlık sonrasında ülke, sosyal ve siyasi bakımdan oldukça kötü duruma düşmüştür. Ulusal blok ikiye bölünerek iki farklı siyasi güç ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, Şamli politikacıların hâkim olduğu ve başında Şükrü Kuvvetlinin bulunduğu Ulusal

⁶⁴ Collelo, age, s. 26; Houry, 1987, age, s. 583; Stephen Hemsley Longrigg, **Syria and Lebanon Under French Mandate**. London: Oxford University Press, 1958, s.334-330.

⁶⁵ Okur, age, s.151-152.

⁶⁶ Daniel Pipes, "Suriye'de Azınlık İktidarı", **Dünya ve İslam Dergisi**, Güz 1990, Sayı 4, İstanbul.

⁶⁷ Malcolm E. Yapp, **The Near East Since the First World War**, London: Longman, 1991, s. 86-88; Lapidus, 1996, s. 113; Collelo, age, s. 98.

Parti, diğeri ise Halepli tüccarların ağırlıklı olduğu Halk Partisi'dir⁶⁸. Suriye toplumunun fakir kesimini Aleviler oluşturmuştur. Aleviler, Sünnilerin kontrolünden çıkmak için ayaklanma provalarına başlamış ve bu doğrultuda Fransız kültürü ve Amerikan bağımsızlık düşüncesinden ciddi derecede etkilenmişlerdir.

Modern Suriye Devleti'nin sivil ve asker yönetici sınıfının belirlenmesinde Fransız manda idaresi etkili olmuştur. Fransızlar kendilerine bağlı olan örgüt azınlıklarını, gerekli süreçlerden geçirdikten sonra bürokrasinin temeline oturtmuşlardır. Yeni yapılanmada çoğunluk heteredoks dini azınlıkları kapsamaktadır⁶⁹.

1949 yılına kadar iktidar, tüccar ve sanayici partisi olarak kabul gören Ulusal Parti iktidara ağırlığını koyar iken, Halk Partisi ise muhalefet köylü kesimin partisi olarak sayılmıştır. 1949 yılında söz konusu iki parti de ağırlıklarını yitirmeye başlamış ve yerine 1933 yılında Lübnan asıllı bir Hıristiyan olan Antun Sadeh tarafından kurulan Suriye Milliyetçi Sosyalist Partisi ve Halid Bektaş liderliğinde Suriye Komünist Partisi etkinliğini arttırmıştır. Etkinliğini arttıran iki partiye ek olarak 1950 yılında kurulan Arap Sosyalist Partisi ve 1943 yılında bir siyasi hareket olan ancak bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra partileşen Baas Partisi de Suriye siyasi sahnesinde etkin rol oynamaya başlamıştır⁷⁰.

Bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra askerler, Suriye ordusunun çekirdeğini oluşturmuşlardır. Ordudaki milliyetçi kesimin ülkeyi, kalan eski koloniyel kalıntılardan kurtarmak istemesi neticesinde genç subayların siyasi partilerle ilişkileri olmuştur. Bu durum sonucunda sivil siyasi çatışmalar orduya da sıçramış ve ordu da farklı hizipleşmeler oluşmuştur⁷¹.

1.1.4.1. Askeri Darbeler Dönemi (1946-1970)

Suriye bağımsızlığını ilan etmesinin ardından oldukça sancılı bir süreçle karşı karşıya kalmıştır. 1948 tarihinde İsrail Devleti'nin kurulması Suriye'nin en önemli dış

⁶⁸ Arı, age, s.138

⁶⁹ Hanna Batatu, "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for It's Dominance", **Middle East Journal**, Vol. 35, No. 3, Summer, 1981, s. 331-344.

⁷⁰ Arı, age, s. 139.

⁷¹ Poyraz Gürsun, **Suriye**. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010, s.39.

politika sorunu olmuştur. İsrail kurulmadan önce meydana gelen Arap-İsrail Savaşlarında Arapların mağlup olması da Suriye’de meydana gelen iç karışıklıkların temelini oluşturmaktadır. Askerlerin politikaya karışması neticesinde Suriye ordusunun siyasallaşması ve ülke yönetiminin başarısız olması da Suriye’nin bir geleneği haline gelen askeri darbe dönemlerinin yaşanmasına sebep olmuştur⁷².

Suriye’de ilk askeri darbe; 1949 yılında, ordunun Sünni generallerinden birisi olan, Albay Hüsnü Zaim tarafından yapılmıştır. Amerikan Merkezi İstihbarat Teşkilatı’nın destek verdiği bilinen bu darbeye Albay Hüsnü Zaim kendisini Cumhurbaşkanı ilan ederek mevcut parlamentoyu da fesh etmiştir⁷³. Albay Hüsnü Zaim darbesi senesini doldurmadan ardı ardına iki askeri darbe daha meydana gelmiştir. Yapılan darbelerden ilki Albay Sami Hinnavi tarafından diğeri de Albay Edip Çiçekli tarafından yapılmıştır. Albay Sami Hinnavi, Albay Hüsnü Zaim yönetimini devirmiş ve Albay Hüsnü Zaim’i idam ettirmiştir. Albay Edip Çiçekli ise, Büyük Suriye ideolojisi altında Irak ile birleşme düşüncesine yönelik adımların atıldığı dönemde askeri darbesini gerçekleştirmiştir⁷⁴.

Edip Çiçekli, siyasi partilerin tamamını yasaklayarak merkezi bir askeri diktatörlük kurmuştur. 1951 yılında önce Genelkurmay Başkanı ve hemen arkasından Devlet Başkanı seçilen Çiçekli, 1953 yılında Suriye’de yönetim sisteminin başkanlık olduğu bir cumhuriyet ilan etmiştir. Temmuz 1953 yılında yapılan referandum neticesinde de Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir⁷⁵.

1954 yılında Albay Faysal El-Atasi tarafından, Çiçekli hükümetine karşı darbe yapılarak, darbe neticesinde yönetim sivillere bırakılmıştır. Yapılan seçimlerde Millet Partisi ve Halk Partisi koalisyon kurarak iktidara gelmiştir⁷⁶. Yapılan son darbeye Baas Partisi oldukça etkin bir rol oynamış ve seçimlerde 16 milletvekili çıkartarak yönetimde

⁷² L. William Cleveland, **Modern Ortadoğu Tarihi**. Çev. M. Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008, s.360; K. Philip Hitti, **Syria: A Short History**, New York: The Macmillan Company, 1959, s.252.

⁷³ Salih Akdemir, **Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü**, Avrasya Dosyası (Arap Özel), Cilt: 6, Sayı: 1, Asam Yayınları, 2000, s. 211-213.

⁷⁴ K. Abu Jaber, **Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü**. Çev. A. Ersoy. Ankara: Altınok Matbaası, 1970, s.11.

⁷⁵ Arı, age, s.139.

⁷⁶ Sabahattin Şen, **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalm: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, İstanbul: Birey Yayınları, 2004, s.192.

etkili olmaya başlamıştır. 1954 yılının sonlarına doğru Suriye, SSCB ile yakınlaşmaya başlamış ve ardından 1955 yılında Mısır'la askeri ittifak antlaşması yapılmıştır. Suriye batılı güçlerin tehditlerinden dolayı SSCB tarafından yoğun bir biçimde silahlandırılmıştır⁷⁷.

Suriye bağımsızlığını ilan ettikten sonra kırsal ağırlıklı olan sosyal yapı, zayıf ekonomi ve gelenek haline gelen askeri darbelerden dolayı Pan-Arabizm idealinin güçlü bir biçimde kabul görmesine ortam hazırlamıştır. Suriye Arap Milliyetçiliğinin doğduğu topraklardan biri olduğundan, bilhassa Arap ülkeleriyle iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiştir. Bağımsızlık süreciyle beraber Suriye'nin en önemli ideası olan Büyük Suriye'yi kurmak için Mısır hükümetinin başında olan Nasır ile beraber Pan-Arabizm ideasının gerçekleşmesi için birleşme kararı alınmıştır⁷⁸.

1958 yılında Suriye ve Mısır birleşerek, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin (BAC) kurulmasında Baas Partisinin etkisi oldukça fazladır. BAC, Mısır'ın izlemiş olduğu politikalar sebebiyle çok yürüyememiş ve 1961 yılında Suriye'de Albay Kerim El-Nahvari tarafından yapılan darbeyle sona ermiştir⁷⁹. Aslında Baas Partisi, Suriye'nin ayrılmasını desteklemiyor gibi gözükmiştir. Ancak durum pek de öyle olmamıştır. Suriye'nin Mısır'la birleşmesinden sonra Nasır'ın Baas Partisini kapatmak istemesi ve partinin ileri gelenlerinin, idari yönetimin etkin birimlerinde rol alamaması gibi birçok sebepten, esasında bu durumdan memnun olmuşlardır⁸⁰.

Albay Kerim El-Nahvari tarafından yapılan darbeden sonra yönetim sağa kaymaya başlamıştır. Milliyetçi ve sosyalist partilerin zayıflaması Aralık 1961 yılında yapılan seçimlerde de kendini göstermiş ve Halk Partisi ve Ulusal Parti daha da

⁷⁷ Arı, age, s.140.

⁷⁸ Coleman South, **Culture Shock: Syria**. Singapore: Marshall Cavendish Publishing Limited, 2011, s.30; Joshua Teittelbaum, "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947–1958 Between Accommodation and Ideology". **Middle Eastern Studies** 3(40):134 -158, 2004, s.151; Nikolaos Van Dam, **Suriye'de İktidar Mücadelesi**, Semih İdiz ve Aslı Falay Çalkıvık (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s.6.

⁷⁹ South, age, s.30; Muhittin Ataman, Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum, **SETA RAPOR**, 2012, s.9.

⁸⁰ Jaber, age, s.68.

büyüyük meclise girmiş ve Halk Partisi'nden Nazım El-Kudsi başkan olmuştur⁸¹. 1962 yılında yapılan yeni bir askeri darbe neticesinde yönetim istifa etmek durumunda kalmıştır. 1963 yılında Baasçı gruplar önderliğinde yeni bir darbe daha yapılmıştır. Darbeden sonra General Emin Hafız Devlet Başkanı olmuş ve başbakan da Baas Partisi kurucularından biri olan Salah Bitar olmuştur. Baasçıların iktidar olmasından sonra, Nasır yanlısı olanlar görevlerinden uzaklaştırılarak, 1961 yılında yapılan darbeden dolayı sağa kayan idare, Suriye Baasçılarının denetimi altına girmiştir.

Baas partisi, Arapların tek bir sosyalist devlet çatısı altında birleşmesini amaçlayan bir partidir. Baas Partisi'ne aynı zamanda Arap Sosyalist Diriliş Partisi de denmektedir. Baas hareketi öncelikle Suriye'de çıkmış ardından Irak ve diğer Arap coğrafyası olmak üzere hızla yayılmıştır. Baas Partisi, 1970-1990'lı yılların ortasına kadar oldukça etkin bir şekilde Ortadoğu sahnesinde rol almıştır. 1990'lı yılların ortalarından sonra "Eski ve Yeni Baasçı" olmak üzere Parti, iki farklı yapıya ayrılmıştır⁸².

Baas iktidarına karşı 1966 yılına kadar ara ara askeri darbeler olmuş ancak bu darbe girişimleri başarılı olamamıştır. 1966 yılında Emin Hafız tarafından yapılan darbeye beraber Baas Partisi kurucuları tutuklanmış ve yönetim Baas Partisi içerisindeki radikal solculara geçmiştir. Nurettin Attasi devlet başkanı olmuştur. Savunma Bakanı ve Hava Kuvvetleri Komutanı General Hafız Esed ise ülkenin en güçlü kişilerinden biri olmuştur⁸³.

1967 yılında yapılan Arap-İsrail Savaşı'nın kaybedilmesi ve Golan Tepelerinin elden gitmesi üzerine Baasçılar kendi aralarında tekrardan bir ayrışmaya gitmiştir. 1970 yılında General Hafız Esed askeri darbe girişiminde bulunarak devlet başkanını ve hükümet üyelerinin çoğunu tutuklayarak parti içerisindeki komünistleri de ihraç etmiştir. 1971 yılında yapılan referandumla beraber Hafız Esad % 99,2 gibi salt çoğunlukla devlet başkanlığına getirilmiştir⁸⁴.

⁸¹ David Sorenson, **An Introduction to the Modern Middle East: : History, Religion, Political Economy and Politics**, İkinci Baskı, Boulder: Westview Press, 2014, s.572.

⁸² Ahmet Kıymaz, **Arap Baharında Kışta Açan Çiçek Suriye**, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2012, s.56.

⁸³ Kıymaz, age, s.23.

⁸⁴ Arı, age, s.143.

Suriye'nin, BAC'tan ayrılması Baas Partisi üzerinde de derin etkilere sebep olmuştur. Parti tekrardan inşa sürecine giderek bünyesinde yenilikler yapmıştır. Suriye'nin Mısır'la birleşmesinden dolayı, Baas Partisi bünyesinde yapılan değişiklikler ve ardından Hafız Esed diktatörlüğü, meydana gelmiştir.

2.1.4.2. Hafız Esed Dönemi (1971-2000)

Arap Sosyalizmi olarak da adlandırılan Baasçılık, Ortadoğu'da en çok Suriye ve Irak'ta egemen olmuştur. Mısır'da Hür Subaylar darbesi ile beraber gelen Nasır'ın izlediği Pan-Arabizm'den ayrı düşünülmemesi gereken Baas'ın kökenleri daha eskiye dayanmaktadır. Mişel Eflak ve al-Bitar tarafında fikirsel olarak 20.yy'ın hemen başlarında gelişen Baasçılık, Avrupalı ülkelerin Ortadoğu üzerindeki sömürgecilik telaşına karşı verilen milliyetçi bir tepkiydi. Sosyalizmi benimsemeleri ve Sovyetler ile olan işbirlikleri bu rejimleri Soğuk Savaşın'da parçası haline getirdi. Ordunun içinde aktif olan ve askeri darbeler ile iktidara gelen bu rejimler genelde iktidarlarını baskıcı yöntemler ile devam ettirmişlerdir. Suriye'de ve Irak'ta gizli polisin aktifliği ve rejimin totaliter yöntemleri ve toplu katliamlar Baas organizasyonunun iktidarını sağlamlaştırmasına ciddi oranda katkıda bulunmuştur.⁸⁵

1971 yılından sonra Baas Partisi, Suriye yönetiminde mutlak söz sahibi konumuna gelmiştir. Hafız Esed tarafından kurulan Ulusal İlerici Cephe ile potansiyel muhalefetin etkisizleştirilmesi amaçlanmıştır. Ulusal İlerici Cephe; içinde Baas, Suriye Arap Sosyalist Birliği, Sosyalist Birlik Hareketi, Arap Sosyalist Partisi ve Attasi liderliğindeki Nasırcı grupları bulunmaktadır⁸⁶.

1973 yılında Suriye Anayasa'sı halk oylamasıyla kabul edilerek, Esed'in güç otoritesi hukuksal nitelik kazanmıştır. Kabul edilen anayasada, Baas Partisi'nin anayasal bir kurum olduğu ve ülkedeki tek siyasi otorite olduğu ilan edilmiş ve diğer siyasi partilerin kurulmasına da onay verilmemiştir⁸⁷. Yapılan siyasi ve anayasal düzenlemelerle beraber Esed yönetimi Sovyet modeli ile tüm kurumları kendi

⁸⁵ Erdem Demirtaş, **Ortadoğu'da Devlet Ve İktidar**, METİS YAYINLARI Makaleler

⁸⁶ George Alan, **Syria: Neither Bread nor Freedom**, London: Zed Books, 2003, s.87.

⁸⁷ Caner Cantürk, **Suriye Baas Partisi: İdeoloji, Örgüt, İktidar**, Editör: Barış Adıbelli, Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı Ve Suriye, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s.37.

bünyesine bağlamıştır. Esed, iktidarı elinde tutabilmek için tüm yönetici kademelerine güvendiği kişileri atamıştır. Kürt kökenlilerle Türkmenlerin, zaman içerisinde yönetimden uzaklaştırılmasını sağlamıştır.

Hafız Esed'in oluşturduğu siyasi yapı, Baasçıları oldukça fazla etkilemiştir öyle ki Esed'in ideolojik yönü Baas Partisine yeniden yön vermiştir. Esed'in uyguladığı siyasi rejim, Suriye halkı tarafından Nusayri rejimi olarak algılanmıştır. Hafız Esed'le beraber ilk kez bir Nusayri, devlet başkanı olmuştur. Esed'in iktidar sürecinde yönetimde kabile ve aşiret bağlantıları ön plana çıkmıştır ve Nusayrilik devletin ana ideolojisi olmuştur.

Hafız Esed'in sağlam bir İsrail karşıtı olması da ulusal alanda siyasi aktör olarak bölgede aktif rol almasını sağlamıştır. 1973 yılında İsrail'e karşı kazanılan zaferinde Esed'in otoritesinin güçlenmesine yardımcı olduğu söylenebilmektedir. 1978 yılında yapılan seçimlerde Esed yine seçimleri kazanarak tekrardan devlet başkanı olmuştur. 1978-1979 yılları arasında Mısır ve İsrail arasındaki ikili ilişkilerin iyi yönde ilerlemesinden dolayı Suriye, önemli bir müttefikini kaybetmiş ancak Arap dünyası liderliği konumunda avantaj elde etmiştir. Suriye, Mısır'ın Arap Birliği'nden çıkarılmasında etkin rol oynamıştır. İsrail'e karşı yapılan mücadelede tek kalmamak adına Lübnan, Ürdün ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün üstünde denetim oluşturmuştur⁸⁸.

1980 ve sonrasında Esed iç ve dış politikada etkisini arttırmış ve Sovyetler Birliği ile yirmi yıl süreli "Dostluk ve Birliktelik" Antlaşması imzalamıştır. Yapılan antlaşmayla beraber Sovyetler Birliği'nin desteğiyle Suriye, hızlı bir biçimde silahlanmıştır. Arap Milliyetçiliği politikası yerini "Büyük Suriye" ideolojisine bırakmıştır. 1980-1988 seneleri arasında yapılan İran-İrak Savaşı esnasında Suriye, diğer Arap ülkelerinin tersine İran'ı desteklemiştir⁸⁹. Esed'in tek adam olması gittikçe güçlenirken, Sünni halktan oluşan muhalefet gücü kendini 1973 yılında Hama ve Humus'ta göstermiştir. 1976 yılında oldukça önemli isyanlar çıkmış bu isyanlar güçlkle bastırılmıştır. 1982 yılında yeniden isyana kalkışan Hama'daki Müslüman Kardeşler topluluğu lideri Esed'in kardeşi Rıfat tarafından oldukça kanlı şekilde

⁸⁸ Ayman Al-Yasini, "Syria Under the Arab Baath Socialist Party, 1963-1970", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mc Gill University, Montreal, Quebec- Canada, 1978, s.127.

⁸⁹ Arı, age, s.149

bastırılmıştır⁹⁰. 1985 yılında yapılan referandum neticesinde Esad % 99,9 oy oranı ile tekrardan devlet başkanı olmuştur⁹¹.

Esed, 1985 yılında Ortadoğu üzerinde etkinliğini devam ettirebilmek için Ortadoğu sorunlarına çözüm aramaya başladığını göstererek, dış politikada Batı'ya yönelik daha ılımlı siyasal bir yol izlemeye başlamıştır⁹². 1987 yılında SSCB'den aldığı askeri yardımların yeterli olmadığını belirten Esed, yeni üsler konusunda alakalı olarak SSCB'ye destek olamayacağını bildirmiştir⁹³. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Suriye tamamen batı yanlısı politika izlemeye başlamıştır⁹⁴.

Bölgede önem arz eden sorunlardan biri olan Arap-İsrail çatışmalarının çözüme kavuşması için Amerika Başkanı Clinton'la Esed, 1994 yılında bir araya gelmişlerdir. Yapılan görüşme 2000 yılına kadar sürecektir olan bir dönemin ilk başlangıcıdır. Suriye'de otuz yıl süre ile tek adam olan Hafız Esed, sağlığının bozulmasının ardından Haziran 2000'de ölmüş, yerine oğlu Beşşar Esed geçmiştir. Suriye'nin bağımsızlık kazanmasından sonra pek çok askeri darbeye şahit olması ve bu darbelerin idari istikrarsızlık getirmesinden sonra Hafız Esed dönemi, izlenen politikalarla beraber Suriye'nin bölgesel bir güç haline gelmesini sağlamıştır⁹⁵.

2.1.4.3. Beşşar Esad Dönemi (2000-...)

Beşşar Esed 19 Haziran 2000 yılında Genel Sekreterlik görevine getirilmiş ve yapılan oylamayla beraber 10 Temmuzda devlet başkanı seçilmiştir⁹⁶. Batı ülkelerinde eğitim alan; İngilizce ve Fransızca'yı anadili seviyesinde konuşan ve batı kültürünü bilen Beşşar Esed, demokrasiden taraf olması sebebiyle Suriye halkı tarafından kendisine sempati duyulmuştur. Beşşar Esed, reformlar hususunda beklentileriyle aydın kesimi

⁹⁰ Cantürk, age, s.38.

⁹¹ Arı, age, s. 151; Şen, s.279.

⁹² Aydos ve Duran, age, s.25.

⁹³ Arı, age, s.152.

⁹⁴ Zisser Eyal, "Syria and the War in Iraq", **Middle East Review of International Affairs**, 7(2), 47, 2003, s.47.

⁹⁵ Dam, age, s. 223.

⁹⁶ Sevim, age, s.17.

ümitlendirmiş “Sivil Toplumun Canlanması” adında oluşturulan oluşum ile halkın taleplerinin iktidara iletilmesi imkânı sağlamıştır⁹⁷.

Cezaevlerindeki siyasi tutukluların serbest bırakılması, muhalif gazete yayınlarının yayımlanmasına izin verilmesi, ekonomik alanda yapılan iyileştirmeler, dövizin serbest bırakılması, yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilmesi, ülke dışına çıkışların serbestleştirilmesi ve bunların yanında toplumsal, siyasal ve iktisadi alanda da çeşitli reformlar yapılması bu dönemde gözlenen durumlardandır. Bol reformlu bu döneme “Şam Baharı” denmektedir.

Beşşar Esed uluslararası alanda da birçok olumlu adımlar atmıştır. Amerika ve Batı ülkeleri ile ikili ilişkilerin düzelmesini sağlama yönünde politikalar izlemiştir. Bu doğrultuda, 11 Eylül terör saldırıları ardından Amerika’nın “terörle küresel mücadele” stratejisini desteklemiş ve Avrupa Birliği ülkeleriyle de ikili ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Beşşar Esed, Batı ülkeleriyle ikili ilişkilerini düzenlerken diğer taraftan da Rusya ve Çin gibi ülkeler ile de ikili ilişkilerini sıcak tutmaya çalışmıştır. Suriye, diğer yönden Hizbullah örgütüne de destek vermek amacıyla İran’la ikili ilişkilerini de sıcak tutmaya çalışmıştır.

Beşşar Esed’in başlattığı Şam Baharı uzun sürememiştir. Yapılan iç reformların muhaliflerce yetersiz görülmesi ve izlenen politika, Suriye’yi batı toplumlarından yavaşça uzaklaştırmaya başlamıştır. 2002 yılında yapılan tutuklamalar ve yasaklarla iç muhalefete son verilmiştir⁹⁸. 2003 yılında meydana gelen, Amerika ve koalisyon kuvvetlerinin Irak’a müdahale etmesi ile birlikte güvenlik tehdidi algılayan Esed, Irak’ın işgali esnasında Amerika karşısında yerini almıştır. Suriye, Amerika tarafından şer cephesi olarak nitelendirilmiştir.

2005 yılında Lübnan eski Başbakanı’nın suikasta uğramasıyla beraber Suriye, ulusal alanda köşeye sıkışmış ve Amerika tarafından yapılan suikastın emrini veren ülke

⁹⁷ Oytun Orhan, “Suriye, Dönüşüm ve Türkiye”, Stratejik Analiz Dergisi, Ankara: ASAM Yayınları, 6(65), 24 , www.orsam.org.tr Rusya’dan Arap Devrimi ve Suriye Sorunu’na Bakış: Valdai Forum Sonuçları, 2005, s.24.

⁹⁸ Elif Tuğçe Kambur, **2002'den Arap Baharına Türkiye Suriye İlişkileri**, Editör: Barış Adıbelli, **Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s.36.

olarak ilan edilmiştir. Amerika ile diğer ulusal güçlerin Suriye üzerinde yaptığı baskılarla Lübnan'da bulunan askeri güçler geri çekilmiştir. Suikast suçlamalarından dolayı Suriye yalnızca batının değil aynı zamanda Arap ülkelerinin bazılarının da tepkisini çekmiştir⁹⁹.

Suriye; Amerika'nın tüm baskısına rağmen Irak savaşı döneminde Hamas ve Hizbullah örgütlerini desteklemiş, bu sebeple Amerika, Suriye'ye 2003 yılı ve sonrasında ambargo uygulamıştır. Tüm bunların üstüne 2005 yılında Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin suikasta kurban gitmesinden sonra başlayan ve içinde Suriye ve İsrail'i kapsayan bir dizi siyasal kriz meydana gelmiştir. Amerika, suikastın arkasında Suriye olduğunu belirterek 2003 yılında koyduğu ambargoyu daha da genişletmiştir¹⁰⁰. 2008 yılının başlarında, İsrail ve Türkiye arabuluculuğunda Suriye Amerika'yla görüşmelerde bulunmuştur¹⁰¹.

Beşşar Esed, babası Hafız Esed'm uyguladığı dış politikalardan farklı bir yön izlese de yine de tamamen Suriye dış politikası geleneksel çizgisinin dışına çıkamamıştır. Amerika karşıtı görüş savunmasına rağmen ihtiyatlı davranışlarıyla rejim çıkarlarını ön planda tutmaya çalışmıştır¹⁰². İç politikada ise, mevcut konumunun ve itibarının zayıflamasını göze alarak ekonomik reformlar ve siyasi liberalleşme hususunda açılımlar yapmayı amaçlamıştır. Şam Baharı sürecinde, yapıcı tenkitlere açık bir duruş göstermiştir. Fakat yönetim, sonrasında iki ayrı düşünceye ayrılmıştır. Bunlardan biri Baas Partisi'nin etkin rolünü ve konumu korumaya çalışanlar, diğeri ise popülist yaklaşım sergileyen milliyetçilerdir.

Demokratik dönüşüm talep eden muhalefet ise bu dönüşümün oldukça yavaş ilerlemesi gibi bir dizi eleştirel yaklaşımda bulunmuştur. Beşşar Esed, yapıcı eleştirileri değerlendirmeye almış ancak muhalefetin reform isteklerinin genişlemesi ve yolsuzluk gibi bir takım sorunların çözümü istenmeye başlayınca, rejim elitleri reformların

⁹⁹ Barış Doster, **Arap Baharı Özelinde Rusya'nın Suriye Politikası**, Editör: Barış Adıbelli, **Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012, s.62.

¹⁰⁰ Housam Darwish, "Syria and the Arab Spring: Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict". The Asan Institute for Policy Studies 44: 1-12, 2013, s.13.

¹⁰¹ Quandt, age, 40.

¹⁰² M. Hüseyin Mercan, **Suriye: Rejim ve Dış Politika**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012, s.152.

kapatılmasını istemiştir. Tüm bunlarla beraber Suriye, reform beklentisi yerine daha kapalı bir siyasal sisteme geçmiştir¹⁰³.

2.2. SURIYE BEŞERİ COĞRAFYASI

Büyük Suriye Bölgesi, 1918 tarihine kadar; Doğal Suriye, Coğrafi Suriye, Tarihi Suriye ve Birleşik Suriye isimleriyle anılmıştır. Suriye ismi resmi kayıtlarda 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır¹⁰⁴. Şam başkentli, günümüz Suriye Arap Cumhuriyeti ise, 1946 tarihinde kurulmuştur¹⁰⁵.

Büyük Suriye bölgesi, coğrafi olarak işgal edilmeye açık olması sebebiyle eski çağlardan beri işgal ve göçler ile karşılaşmıştır¹⁰⁶. Bu sebeple bölge için; Romalılar, Moğollar, Haçlılar ve Türkler yüzyıllar boyunca mücadele etmişlerdir. Sürekli işgal altında olmasından dolayı Büyük Suriye Bölgesi, Milattan önce 2500 yıllarından, milattan sonra 1945 yılına kadar bölgenin kendi yerel yöneticilerince yönetilememiştir¹⁰⁷. Suriye 1945 tarihinde elde ettiği bağımsızlık sonrasında darbeler, baas rejiminin baskıcı politikaları ve son olarak da 2011'den beri devam eden kanlı iç savaş sebebiyle özlenen barış ve huzur ortamına bir türlü kavuşamamıştır. Bunda tarihsel olarak köklü bir devlet geleneğinin olmaması da etkili olmuştur.

2.2.1. Suriye Nüfusunun Gelişimi

Bilindiği üzere; Yavuz Sultan Selim 1516'da, Mercidabık seferi ile Memlûklüleri yenip Suriye'yi Osmanlı topraklarına katmıştır. Bu tarihten önceki Suriye nüfusu hakkında bilgi yoktur.

Ancak Osmanlı Devleti himayesi altına girmesinden sonraki dönemde ülke nüfusunun artış hızı oldukça fazladır. Nüfusun hızla artması neticesinde 1878 – 1915 yılları arasında genel ülke nüfusu 1,040,561 kişiye kadar yükselmiştir. Bilhassa Osmanlı

¹⁰³ Sorenson, age, s.576; Raymond Hinnebusch, **Syria: Revolution from Above**, New York: Routledge, 2001, s. 22.

¹⁰⁴ Mustafa K. Erdemol, **Suriye Denklemi**. Ankara: NotaBene Yayınları, 2013, s.23.

¹⁰⁵ Daniel Pipes, **Greater Syria: The History of an Ambition**. Oxford: Oxford University Press. 1990, s.31.

¹⁰⁶ Ömer İshakoğlu, **Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)**, İstanbul: Kabcacı Yayıncılık, 2012, s.50.

¹⁰⁷ Derek Hopwood, **Syria 1945-1986: Politics and Society**. London: Taylor & Francis Group, 1988, s.13.

Devletin 1900'lü senelerin başından itibaren devamlı savaş durumunda olmasına rağmen, Birinci Dünya Savaşına kadar ülkenin genel nüfusunun artmasında herhangi azalma meydana gelmemiştir¹⁰⁸. Yemen; dünyada nüfus artış hızı en fazla olan ülkelerdendir, 1950 yılında nüfusunun 4.316.000 olduğu, birleşme sonrası ise; Kuzey 7.161.000, Güney 2.586.000 kişilik nüfus ile toplam; 9.747.000 kişiye ulaştığı görülmektedir. 1994 yılında 14.588.000, 2004'te 19.720.000 nüfusa ulaşmıştır.¹⁰⁹ BM verilerine göre; 2018 yılı nüfusu ise 28.915.000 olarak tesbit edilmiştir.

Ülkede nüfus sayımları, düzenli aralıklar ile yapılamamıştır. 1947'den sonra 10 sene ara ile yapılması planlanmış ancak ilk sayımın 1947 yılında yapılmasına karşın detaylı sonuçları açıklanmamıştır. 1960 yılında yapılan nüfus sayımı, Suriye'nin ilk resmi nüfus sayımı olarak kabul edilmektedir. Her ne kadar 1960 yılında yapılan nüfus sayımı ülkenin ilk resmi nüfus sayımı olarak kabul edilse de esasında 1947 yılında yani bağımsızlığın kazanılmasının bir sene sonrasında yapılmıştır.

1947 yılında yapılan nüfus sayımına göre ülke nüfusu 3,257,000 kişiden oluşmaktadır. Geniş kapsamlı olarak 1960 yılında yapılan nüfus sayımında ise ülke nüfusu 4,565,000 kişi olarak kayıtlara geçirilmiştir. 1970 yılında yapılan sayımda ise ülke nüfusu 6,304,000 kişi olarak tespit edilmiştir. 1976 yılında yapılan nüfus sayımında ise ülke nüfusu 7,725,000 kişiye ulaşmıştır. Demografik verilerin elde edilmesi amacıyla yapılan bu sayımda toplam ülke nüfusunun 3,985,000'i erkeklerden, 3,740,000'i ise kadınlardan oluşmaktadır. 1981 yılında yapılan nüfus sayımında ise 4,424,000'i kadınlar; 4,622,000'i erkeklerden oluşmak üzere toplam nüfusun 9,046,000 kişiye ulaştığı tespit edilmiştir. 1994 yılında yapılan nüfus sayımında ise 6,733,000'i kadınlar; 7,049,000'i erkeklerden oluşmak üzere toplam nüfusun 13,782,000 kişiden oluştuğu tespit edilmiştir¹¹⁰.

¹⁰⁸ Justin McCarthy, **Population History of the Middle East and the Balkans**. The Isis Press., 2002, s.182.

¹⁰⁹ Halil Kurt, "Yemen", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2013, S.400-401.

¹¹⁰ Onn Winckler. **Modern Syria From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East**. Brighton (England) Portland: Sussex Academic Press, 1999, s. 64; Syrian Arab Republic Office Of The Prime

2004'te yapılmış nüfus sayımında ise genel nüfusun 17,921,000 kişiye, 2007 yılında yapılan nüfus sayımında ise; toplam nüfusun 19,172,000 kişiye ulaştığı tesbit edilmiştir¹¹¹. Suriye'de 2011 yılı öncesine kadar toplam genel nüfus yaklaşık olarak 20,000,000 kişiye ulaşmıştır. 2016 yılı Birleşmiş Milletler Raporlarına göre ise ülke nüfusu 18,792,029'a kadar gerilemiştir¹¹². Suriye; nüfusu hızla artan bir ülkedir. Nitekim Suriye; 1946'da bağımsız olduğunda 3 milyon civarında olan ülke nüfusu, 2011 yılında (iç savaş başladığı zaman) 21 milyonun üzerine çıkmıştır. Yani bağımsızlıktan iç savaş dönemine kadar ülke nüfusu yaklaşık 7 kat artmıştır. Tablo 1.1'de Suriye nüfusunun 1950-2015 yılları arasındaki nüfus sayıları ve Tablo 1.2.'de nüfus artış hızı verilerine yer verilmiştir.

Tablo 2.1
Suriye'nin 1950-2015 Arası Nüfusu

YILLAR	SURİYE	YILLAR	SURİYE
1950	3.413.000	1985	10.649.000
1955	3.912.000	1990	12.446.000
1960	4.574.000	1995	14.345.000
1965	5.373.000	2000	16.411.000
1970	6.351.000	2005	18.295.000
1975	7.536.000	2010	21.019.000
1980	8.931.000	2015	18.735.000

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015.

Tablo 2.1. incelendiğinde Suriye'nin 1950 yılındaki nüfusunun 3 buçuk milyona yakın olduğu görülürken 65 yıl sonrasında yani 2015 yılında bu sayının 19 milyona yaklaştığı görülmektedir. 1950-2010 yılları arasındaki verilere bakıldığında her sene bir önceki seneye göre nüfus sayısı artmıştır. 2015'teki azalma ise iç savaş sonucu yaşanan göçlerle açıklanabilir.

Minister Central Bureau Of Statistics. (1989). Statistical Abstract; CBSSYR (Suriye İstatistik Sitesi.) (2019) , <http://www.cbssyr.org/nasher/SEC/TAB4-13-2.htm>, Erişim Tarihi: 16.04.2019.

¹¹¹ Murat Doğan, **Suriye'nin Nüfus Yapısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s.51.

¹¹² "United Nations and Partners in Syria 2011-2016", UNOCHA, <http://www.unocha.org/Syria/UNandPartners.pdf>, Erişim tarihi: (22.04.2019).

Tablo 2.2
Suriye'nin 1950-2015 Arası Nüfus Artış Hızı (%)

YILLAR	SURİYE	YILLAR	SURİYE
1950-1955	2,73	1985-1990	3,12
1955-1960	3,13	1990-1995	2,84
1960-1965	3,22	1995-2000	2,69
1965-1970	3,34	2000-2005	2,17
1970-1975	3,42	2005-2010	2,78
1975-1980	3,4	2010-2015	-2,3
1980-1985	3,52		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, (live births per woman) Estimates, 1950 – 2015.

Tablo 2.2 incelendiğinde 1950 yılındaki nüfus artış hızının yüzdesinin 2,73 olduğu görülmektedir. Bu artış hızı 1985-1990 yıllarına kadar devam etmiş sonrasında ülkedeki iç karışıklıklardan dolayı nüfus artış hızında azalma olmaya başlamıştır. Arap Baharının yaşandığı 2011 yılına tekabül eden satıra bakıldığında ise; yaşanan dış göçlerin de etkisiyle, nüfus artış hızının giderek azaldığı ve % -2,30'e düştüğü görülmektedir.

Tablo 2.3
Suriye'nin 1950-2015 arası Kadın Başına Ortalama Doğum Sayısı

YILLAR	SURİYE	YILLAR	SURİYE
1950-1955	7,23	1985-1990	5,87
1955-1960	7,38	1990-1995	4,80
1960-1965	7,54	1995-2000	4,30
1965-1970	7,56	2000-2005	3,80
1970-1975	7,54	2005-2010	3,35
1975-1980	7,32	2010-2015	3,10
1980-1985	6,77		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015. 12.03.2019.

Tablo 2.3. incelendiğinde Suriye'deki Kadın başına düşen ortalama doğum sayısının 1950-1955 yılları arasında 7,23 olduğu görülmektedir. Kadın başına düşen ortalama doğum sayısı 1965-1970 yılına kadar sürekli olarak artış göstermiş 1975 yılından sonra bu artış giderek yavaşlamaya başlamıştır. 2000'li yıllarda yaşanan iç çatışmalar ve 2011 yılında yaşanan Arap Baharından sonra ülkede yoğun göç

olaylarının yaşanması da ülkede kadın başına düşen ortalama doğum sayısının da bir hayli gerilemesine sebep olmuştur. Doğurganlık oranı bütün dünyada olduğu gibi Suriyede'de son 40-50 yılda azalma göstermektedir. Ancak Suriye nüfusunun artış oranı ve kadın başına düşen doğurganlık hala dünya ortalamasının üzerindedir.

2.2.2. Suriye Nüfusunun Dağılımı

Ülkelerin jeopolitik önemlerini belirlemede sosyo-kültürel yapıların oldukça etkili bir yeri bulunmaktadır. Sosyo-kültürel yapılar bir ülkenin sağlık, eğitim gibi etmenlerinden oluşmaktadır. Suriye 2011 yılındaki iç savaştan sonra yüzbinlerce vatandağını kaybetmiş ve dışarıya milyonlarca göç vermiştir. 2012 yılında 22 milyon olan Suriye nüfusu 2017 yılında, 18 milyona gerilemiştir¹¹³.

Ülke halkı çoğunlukla iklim koşullarının elverişli olması ve tarım alanlarının uygun olması sebebiyle ülkenin batı kısmında toplanmıştır¹¹⁴. Yerleşme yerleri, toprağın verimliliğine ve su kaynaklarının çıkış yerlerine göre değişiklik arz etmektedir. meskenler yerel malzemelerle yapılırken; ülkenin kuzey tarafının bataklık bölgelerinde sazdan; dağlık bölgeleri ise taştan ve kerpiçten yapılmaktadır¹¹⁵. Tablo 1.10'da şehir nüfus sayıları ve yüzdelik dilimleri verilmiştir.

Ülkede'de nüfus yoğunluğunun batıdan doğuya doğru azaldığı gözlenmektedir. Büyük kısmı çöl olan ülkenin bu bölgeleri çok tenhadır, hatta nüfus yok denecek kadar azdır. Şüphesiz bu durum üzerinde; yeryüzü şekilleri ve yeryüzü şekillerinin uzanış doğrultusu, İklim şartları ve batı Suriyede ulaşım imkanlarının daha elverişli olması oldukça etkili olmuştur. Halep'ten Şam'a bir hat çizdiğimizde, hattın batısında kalan alanların daha sık nüfuslu, doğusunun ise daha seyrek nüfuslu olduğunu görürüz. Ülke'nin doğusunda km²'ye 10 kişi, Halep-Şam arasında km²'ye 70 kişi, Akdeniz bölgesinde ise km²'ye 200 kişinin düşmesi de nüfusun ve km²'ye düşen nüfusun batıya doğru arttığının göstergesidir. Büyük bölümü boş olan Suriyede nüfusun % 75'i 7 büyük şehirde toplanmıştır. İlk sırada Şam ve Halep yer alır. Hama, Humus, Lazkiye, Tartus, İdlip de bu şehirleri takip eden; nüfusun büyük bölümünün yer aldığı diğer

¹¹³ Suriye Nüfusu, World Urbanization Prospects The 2018 Revision.

¹¹⁴ Cemalettin Şahin, 'Suriye Fiziki ve Beşerî Coğrafyası', TDV İslam Ansiklopedisi. 37. İstanbul, 2009, s.545.

¹¹⁵ Güngördü, age, s.115.

önemli merkezlerdir. Bu 7 şehir batı Suriyede yer alır bunların dışında İdlip toplam nüfusun % 8 gibi bir oranını (yaklaşık 1,5 milyon) barındırır. Rakka şehri önemli su kaynağı Fırat Nehri kenarında yer alır. 2007 yılı nüfus verilerinde 800.000'i geçen nüfusu ile göze çarpmaktadır. Lazkiye, Tartus ve Banyas liman fonksiyonlarının etkisiyle hızla büyüyen şehirlerindedir. İsrail ve Irak sınırına doğru nüfus yoğunluğu azalmaktadır. Fırat nehri kenarındaki Deyr-i Zor ve Rakka şehirleri, Suriyede şehirlerin gelişmesinin ulaşım yolları ve su kaynaklarına paralel olduğunu gösterir.¹¹⁶

2.2.2.1. Suriye Nüfusunun Etnik Ve Dini Yapısı

Ülkenin nüfusu; dini, etnik ve kültürel bakımından çeşitlilik göstermektedir. Araplar ülkedeki en önemli etnik grubu oluşturur. Arapları takiben; Türkler, Dürziler, Ermeniler ve Kürtler diğer etnik gruplardır. Bunların dışında ülkede 300.000'in üzerinde Filistinli mülteci de bulunmaktadır. Türklerin sayısı ise 1 milyondan fazla ve bunların da büyük bölümü Halep, Lazkiye, Azâz, Menbic, Hama, Şam, Humus ve Kuneytira şehirlerindedir¹¹⁷

Nüfusun % 70-75 gibi büyük bir oranını Sünni Müslümanlar oluşturmaktadır. Sünni Müslümanlardan sonra sırasıyla, % 12 oranla Nusayriler, % 3 oranla Dürziler, %1,5 oranla İsmaililer, Hristiyanlar ve Yahudiler ülkede bulunan nüfusun dini yapısını oluşturmaktadırlar. Ülkenin etnik yapısını ise, % 77-83 oranla Araplar, % 7-8 oranla Kürtler, % 5-6 oranla Türkmenler, % 2 oranla Ermeniler, % 1 oranla Çerkezler ve % 1 oranla diğerleri oluşturmaktadır. Ülkedeki Yahudi nüfusu oldukça azdır¹¹⁸.

Nusayriler; Lazkiye bölgesinde, Dürziler; El-Süveyde bölgesinde Suriyeli Sünni Araplar ise bu şehirlerin dışındaki tüm şehirlerde çoğunluk olarak bulunmaktadırlar. Sünni Araplar ülkede bulunan kentli-tüccar sınıfının neredeyse tamamını oluşturmaktadır. Harita 1.5. Suriye'de Dini ve Etnik Grupların Dağılımı gösterilmiştir.

¹¹⁶ Doğan, age, s.9,10.

¹¹⁷ Şahin, age, s.544-545.

¹¹⁸ Ahmet Ayhan Koyuncu, **Suriye'de Azınlıklar Arası İlişkiler**, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika, İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016, s.189.

dağılmışlardır. Kürt nüfusu, Haseke vilayetinin kuzeyinden, Ayn el-Arab şehri ve Afrin civarında bulunan Kürt Dağı'nda yoğun olarak toplanmışlardır. Halep ve Şam'da bulunan Kürtler ise bu şehirlere çoğunlukla ekonomik sebeplerden dolayı göç etmişlerdir¹²⁰.

20 Ekim 1921 yılında imzalanan Ankara Antlaşması'ndan sonra Suriye sınırları içinde kalan Lazkiye ve Halep bölgelerinde Suriye Türkmenleri ağırlıklı olarak toplanmışlardır. Lazkiye ve Halep vilayetlerinin dışında Şam, Humus-Hama-Tartus üçgeninde, Süveyda, Derra ve Nava bölgelerinde de önem arz edecek oranda Türkmen nüfus bulunmaktadır¹²¹.

Suriye'de bulunan Ermeniler, genel nüfusun % 2-3'ünü oluşturmaktadır. Ülkede bulunan Ermeniler kendi dillerini konuşmaya, geleneksel yapılarını sürdürmeye ve kendilerine ait okullarda eğitim görmeye devam etmektedirler. Ülkedeki Ermenilerin çoğu Halep vilayetinde yaşamaktadır. Burada ki Ermenilerin çoğunluğu Ermeni Ortodoks Kilisesine mensupturlar. Ancak bölgedeki Ermeniler, Baasçı Arap Milliyetçiliğinin yöntemlerinden memnun olmayarak 1960-1970 arasında başka ülkelere göç etmişlerdir¹²².

Ülkede yaşayan oldukça azınlıkta olan Çerkezlerin nüfusu kaynaklar arası çeşitlilik gösterse de sayıları ortalama 90.000-100.000 arasında olup çoğunlukla Şam, Halep ve Humus kentlerinde toplanmışlardır. Çerkezler, Kafkas Savaşı esnasında ve sonrasında Osmanlı iskan politikaları doğrultusunda ülkeye yerleştirilmişlerdir¹²³.

Dinsel-Mezhepsel olarak ülke genelindeki nüfusa bakıldığında, Arapların neredeyse tamamı İslam dinine bağlı olup ancak mezhepsel farklılıklar sebebiyle bölünmüş durumdadırlar¹²⁴. İslam dini içerisindeki nüfusta Suriye Araplarının % 70'i Sünni, % 30'u ise Alevi-Nusayri, İsmaili ve Şii mezhebine bağlıdır. Ülkedeki Sünni gruplar, Tartus, Lazkiye ve Süveyde vilayetleri haricindeki ülkenin diğer tüm

¹²⁰ Osman Bahadır Dinçer ve Gamze Coşkun, **Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak**, Ankara: USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, 2011, s.8.

¹²¹ Fatih Kirişçiöğü, Suriye'de İç Savaş Sürerken Suriye Türkleri. Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2013, s.6-12.

¹²² Akdemir, age, s.203.

¹²³ Koyuncu, age, s.198.

¹²⁴ Dinçer ve Coşkun, age, s.5.

vilayetlerinde en büyük grupları oluşturmaktadırlar¹²⁵. Ülkede yaşayan Nusayrilerin % 75'i Lazkiye ve Tartus hattında; Dürzilerin % 90'ı ise Süveyde kentinde; İsmaililerin % 80'i ise Hama kentinde yaşamaktadırlar. Nusayriler ve Dürzilerin büyük bir kısmı tarım sektöründe çalışmaktadırlar.

Arap Ortadoğu'sundaki birçok ülkeye kıyasla Suriye'de var olan çatışma ve gerilimlerin etnik ve mezhebî kökenleri oldukça güçlüdür. Ülke nüfusunun % 80 gibi büyük bir bölümünü oluşturan Sünni kesim, 1960'ların başından itibaren kendini dışlanmış hissederken, % 10'dan daha düşük orandaki küçük Nusayri/Alevi azınlık ülkenin yönetimini elinde bulundurmaktadır. Bu iki grubun yanı sıra Dürzi (% 3), Süryani (%2) ve diğer Hristiyan dinî azınlıklar ile Arap (% 75), Kürt (% 10), Türk (% 3-5), Ermeni (% 0,5) ve Çerkez (% 0,5) gibi etnik gruplar, bir yandan ülkedeki sosyal yapının temel unsurlarını oluştururken bir yandan da sosyal ve siyasal gerilimin temel aktörleri olmaktadır¹²⁶. Ülkede bulunan Hristiyanların yarısına yakını Ermeni cemaatine mensup olup Ortodoks Grek Kilisesi, Suriye Ortodoks Kilisesi ve Katolik Grek Kiliselerine bağlıdırlar¹²⁷. Ülkede çok az sayıda yahudi de bulunmaktadır.

2.2.3. Suriye Nüfusu Hareketleri

Suriye'de ülke nüfusu 1960 yılından 2011 yılına kadar devamlı olarak bir artış eğilimi sergilemiştir. 2011 yılı öncesine kadar yaklaşık 22 milyon nüfusu olan Suriyede, iç savaş sonrası ülkenin yarısına yakını evlerini terk etmek zorunda kalmıştır¹²⁸. Örneğin; 2011 yılından önce Halep şehrinin nüfusu 4,000,000 iken iç savaş sonrasında şehrin nüfusu 2017 yılı verilerine göre 350,000'e düşmüştür¹²⁹.

¹²⁵ Van Dam, age, s.25.

¹²⁶ Referans için / To cite this article: Dr. Ahmet Emin Dağ, "Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, İstanbul: Temmuz 2015, <http://www.ihhakademi.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf>

¹²⁷ Yasin Atlıoğlu, "Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Etnik ve Dini Yapı", 2006. <http://heartoforient.blogspot.com.tr/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.

¹²⁸ Yunanistan'ın Nüfusu Kadar Suriyeli Evlerini Terk Etti, 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160213_suriye_rakamlar, 23.04.2019.

¹²⁹ Savaş Nüfusu Eritti: 4 Milyonluk Halep Bakın Kaça Düştü?, 2017, <http://www.islamianaliz.com/haber/savas-nufusu-eritti-4-milyonluk-halep-bakin-kaca-dustu-7923>, 23.04.2019.

2.2.3.1. İç ve Dış Göçler

İç savaş şartlarında Suriye halkı, her açıdan gelecek saldırılara karşı oldukça savunmasız durumdadır. Ülkede yaklaşık olarak 13,500,000 kişinin insani yardıma ihtiyaç duymasının yanında, savaşın en başından itibaren yaklaşık olarak 6,500,000 kişi yer değiştirmiştir. Ülkede iç savaş şartları altında insani yardım ulaştırılması zor olan bölgeler bulunmaktadır. Bu bölgedeki insanların karşılaştığı; çoğunlukla tecavüz, cinsel şiddet, çocuk askerler, zorla göçe mecbur bırakma, yargısız infaz ve bilinçli olarak sivililerin bulunduğu bölgelerin bombalanması gibi durumlar iç savaş ortamından dolayı oldukça normal karşılanmaya başlamıştır. Bu sebeplerden dolayı evlerini terk etmek durumunda olan insanlar ülkenin yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır. 11,000,000 Suriye vatandaşı komşu ülkelere sığınmak mecburiyetinde kalmıştır. 2019 yılı resmi verilerine göre farklı ülkelere kayıtlı mülteci sayısı 5,626,497 kişiye ulaşmıştır¹³⁰. Mültecilerin komşu ülkelere sığınma dağılımı ise aşağıda tablo 1.4'te verilmiştir.

Tablo 2.4

2019 Yılı Farklı Ülkelerde Kayıtlı Suriyeli Sığınmacılar ve Mültecilerin Sayısı

TÜRKİYE	3,606,208
LÜBNAN	938,531
ÜRDÜN	660,393
IRAK	253,371
MISIR-KUZEY AFRİKA	167,994

Kaynak: Total Registered Syrian Refugees, 2019,

Tablo 2.4 incelendiğinde Suriyeli sığınmacıların ve mültecilerin 3 buçuk milyondan çoğunun Türkiye'ye göç ettiği görülmektedir. Buna karşın yaklaşık olarak yüz atmış sekiz binle en az Mısır ve Kuzey Afrika'ya sığındıkları görülmektedir.

¹³¹ Total Registered Syrian Refugees, 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.

Tablo 2.5
Suriye (1950-2015) Göçmen Sayıları (Bin kişi)

YILLAR	SURİYE	YILLAR	SURİYE
1950-1955	-70	1985-1990	-147
1955-1960	-15	1990-1995	-70
1960-1965	-16	1995-2000	-130
1965-1970	-16	2000-2005	-380
1970-1975	-82	2005-2010	-370
1975-1980	-162	2010-2015	-4158
1980-1985	-87		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015.

Tablo 2.5 incelendiğinde 1950-2015 yılları arasında ülkedeki göçmen sayısının sürekli olarak negatif yönlü bir seyir izlediği görülmektedir. Tablodaki verilere göz atıldığında en fazla göçmen sayısının yine iç savaşın başlaması zamanını da içinde barındıran 2010-2015 yılları arasında gerçekleştiği görülmektedir.

2.2.4. Suriye Nüfusunun Sosyal ve Kültürel Yapısı

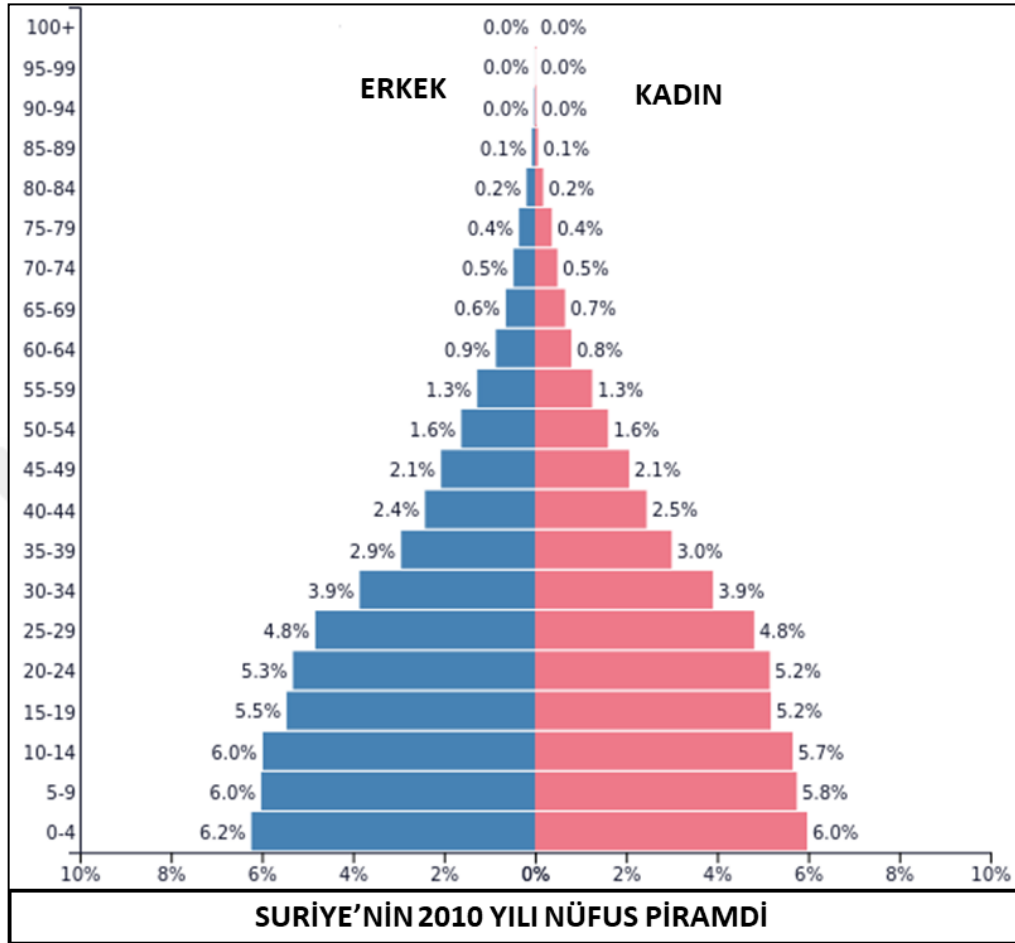
2.2.4.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı

Nüfus piramidi; ülkede yaşayan insanların, yaş gruplarına ve cinsiyetlere dağılımlarını, gösteren çizimlerdir.

Bir mekânın en önemli demografik özelliklerinden birisi yaş ve cinsiyet yapısıdır. Nüfus bilimciler ve coğrafyacılar yaş ve cinsiyete ilişkin verileri görselleştirmede nüfus piramitleri olarak ifade edilen grafikleri kullanırlar. Önemli bir demografik araç olan nüfus piramitleri, bir yerde yaşayan nüfusun cinsiyet ve yaş durumuna göre kompozisyonunu verir.¹³¹

¹³¹ Alaattin KIZILÇAOĞLU, Marmara Coğrafya Dergisi SAYI: 12, TEMMUZ- 2005, **İstanbul Demografik Bilgilerin Yorumlanması: Nüfus Piramidi Becerilerinin Geliştirilmesine Yönelik Aktivite Örneği**

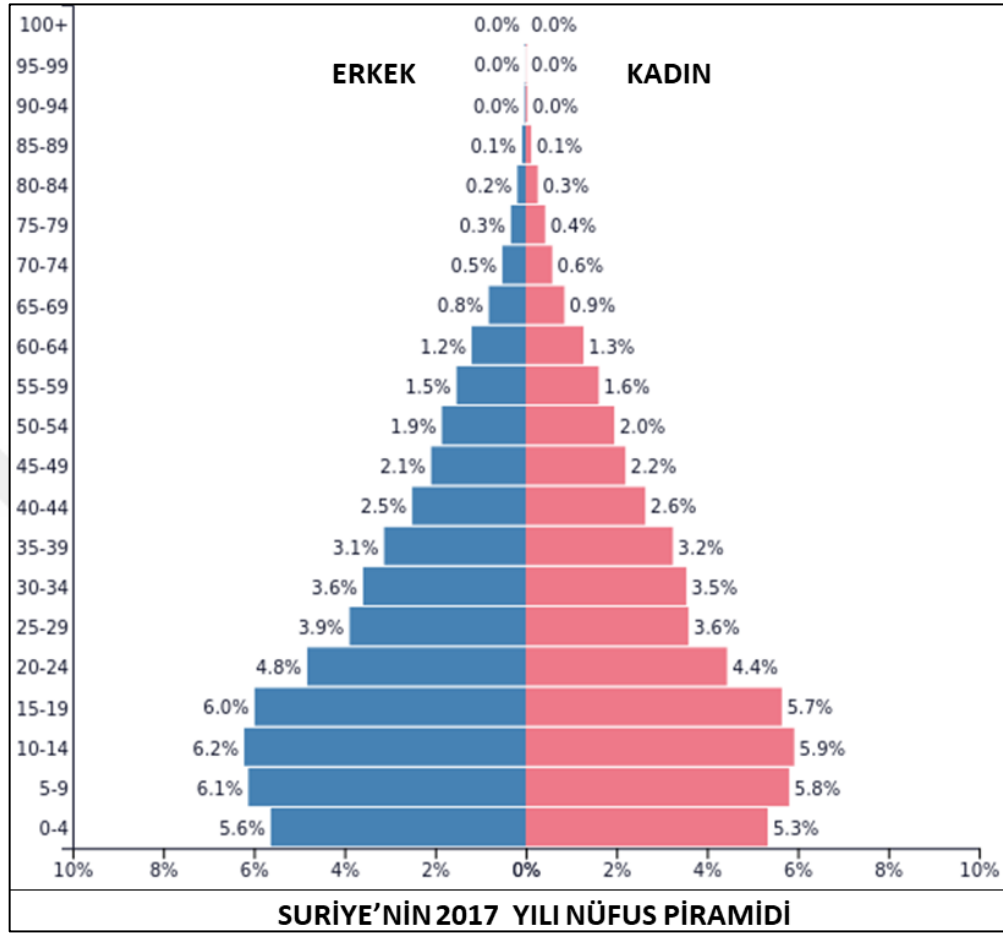
Tablo 2.6
Suriye 2010 Yılı Nüfus Piramidi

Kaynak: Population Pyramids of the World from 1950 to 2100
<https://www.populationpyramid.net/syrian-arab-republic/2010/> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2016).

Suriye’de; 2011’de başlayan iç savaş öncesinde 2010 yılına ait nüfus piramidini incelediğimizde, kısmen düzgün bir üçgene benzeyen bu piramit, yüksek doğum ve ölüm oranlarına sahip ülkelere ait bir piramit yapısı gösterir. Suriye nüfusunun yarıdan fazlasının 30 yaşın altında olduğu, genç nüfusun fazla, doğum oranlarının nispeten yüksek olduğu görülmektedir. Sanayi Devrimi öncesi toplumların çoğu bu piramit örneğini yaşamıştır. Yaşlı nüfus oranının oldukça az olduğu ve nüfus artış hızının yüksek olduğu bir piramit özelliği sunmaktadır.

Tablo 2.7
Suriye 2017 Yılı Nüfus Piramidi

Kaynak: Population Pyramids of the World from 1950 to 2100
<https://www.populationpyramid.net/syrian-arab-republic/2017/> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2016).

Suriye'nin 2017 yılı tahmini nüfus piramidini incelediğimizde 0-5 yaş arası doğum sayılarında dikkati çeken bir azalma görülür. Suriye'nin 2017 nüfus piramidinin tabanında görülen bu daralma, nüfusun önemli bir bölümünün iç savaş nedeniyle ülke dışına göçü ile açıklanabilir. Çünkü Suriye'nin 23 milyon civarında olması gereken 2017 nüfusu 10 milyona yakın dış göç sebebiyle her yaş grubu nüfus sayısında bir azalma söz konusudur.

Suriye'de doğumlarda yaşam beklentisi erkek nüfusta 60 yıl iken, kadın nüfusta 70 yıldır. 15-60 yaş arası ölüm oranları; erkek nüfusta %0 116; kadınlarda ise %0 73'tür. Milyonlarca insanını komşu ülkelere sığınmacı olarak veren Suriye'nin ülke nüfusu 2017 yılına göre, 18,028,549'dur. Genç nüfus yoğunluğu bulunan ülkede

medyan yaş ortalaması 24,3; okuryazarlık oranı toplamı %86,4; erkek vatandaşlarda %91,7, kadın vatandaşlarda ise %81'dir¹³².

Tablo 2.8'de Suriye Nüfusunun yıllara göre kadın ve erkek sayımları verilmiştir.

Tablo 2.8
Suriye'nin 1950-2015 Arası Kadın ve Erkek Nüfusu

YILLAR	KADIN	ERKEK	YILLAR	KADIN	ERKEK
1950	1,636.000	1,777.000	1985	5,269.000	5,380.000
1955	1,897.000	2,014.000	1990	6,154.000	6,292.000
1960	2,236.000	2,338.000	1995	7,090.000	7,256.000
1965	2,641.000	2,732.000	2000	8,109.000	8,302.000
1970	3,133.000	3,218.000	2005	8,960.000	9,334.000
1975	3,724.000	3,812.000	2010	10,410.000	10,609.000
1980	4,423.000	4,508.000	2015	9,259.000	9,476.000

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015.

Tablo 2.8. incelendiğinde 1950 yılından 2015 yılına kadar, kadın erkek nüfus sayıları birbirine yakın olmakla birlikte erkek nüfus bir miktar fazladır. 2011 yılında meydana gelen ve halen devam eden iç savaşın etkisinden dolayı 2015 yılı verilerine bakıldığında ise hem kadın hem de erkek nüfus sayılarının azaldığı fakat yine erkek nüfusun bir miktar fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 2.9
Suriye'de Nüfusun Yaş Grupları ve Cinsiyete Göre Dağılımı

	Yaş Aralığı	Yüzelik Dilim (%)	Erkek	Kadın
Çocuk nüfus	0-14 yaş	31,62	2.923,814	2.777,073
Genç Nüfus	15-24 yaş	19,54	1.790,360	1.732,694
Yetişkin Nüfus	25-54 yaş	39,22	3.522,653	3.547,540
Yetişkin Nüfus	55-64 yaş	5,41	482,576	493,085
Yaşlı Nüfus	65 - üzeri	4,21	2,407	416,347

Kaynak: The World Factbook.

Tablo 2.9'da Suriye Nüfusu verileri gösterilmiştir. Tablo 2.7. incelendiğinde Suriye nüfusuyla alakalı olarak; toplam nüfusun %31,62'sini 0-14 yaş arası çocuk

¹³² Suriye Nüfusu, World Urbanization Prospects The 2018 Revision.

nüfusun, %19,54'ünü 15-24 yaş arası gençlerin, %39,22'sini 25-54 yaş arası yetişkinlerin, %5,41'ini 55-64 yaş arası yetişkin nüfusun ve %4,21'ini 65 yaş ve üzeri yaşlı nüfusun oluşturduğu görülmektedir. Ayrıca nüfusun %19,54'ünü çalışma çağına girecek olan, %5,41'ini yakında emekli olup çalışma hayatından çıkacak 55-64 yaş arası yetişkin nüfusun oluşturduğu yorumu yapılabilir.

2.2.4.2. Kır ve Şehir Nüfusu

Tablo 2.10

2018 Suriye şehir, kır ve toplam nüfus sayısı kır ve şehir nüfus oranı.

	ŞEHİR	KIR	TOPLAM	ŞEHİR ORANI	KIR ORANI
SURİYE	9.903.000	8.381.000	18.284.000	54.2	45.8

Kaynak: World Urbanization Prospects The 2018 Revision

Suriye nüfusunun 2017 verilerine göre şehirleşme oranı %58,5'tir¹³³. Ülkenin en büyük yerleşmesi başkent Şam, bir vaha şehridir. Kent iç savaşın başladığı zamana yakın kırlardan gelen nüfusla çok hızlı bir büyüme gerçekleştirmişti.¹³⁴ Nüfus çoğunlukla tarım yapılabilen noktalarda yani Akdeniz kıyılarında ve de büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Ensariye dağındaki verimli toprakların az olması sebebiyle bölgede büyük dağ köyleri yerine dağınık yerleşmeler bulunmaktadır¹³⁵. Bu dağların Asi nehrine inen yamaçlarının dik olması sebebiyle bu bölgede de nüfus yoğunluğu azdır¹³⁶. Fakat nehrin vadisinde nüfus birden sıklaşmaktadır. Ülkenin büyük şehirlerindeki nüfus ise aşağıda Tablo 2.11.'de verilmiştir.

Ülkedeki vilayetlerin sosyal yapılarına bakıldığında bir geçiş evresinin yaşandığı söylenebilmektedir. Geleneksel şehirlerde zanaat ve esnaf loncalarıyla küçük tüccarlar merkezde bulunurken gelişen olaylar ve teknolojiler doğrultusunda son yüzyıl içerisinde geleneksel olarak adlandırdığımız şehirler politik, ekonomik, teknolojik ve sosyolojik olarak pek çok alanda yeniliğe ve değişime uğramıştır. Bu sebeple ülkedeki vilayetler geleneksel yapıdan modern yapıya tam olarak geçemediklerinden geçiş evresi

¹³³ Suriye Nüfusu, World Urbanization Prospects The 2018 Revision.

¹³⁴ İbrahim Atalay, **Dünya Coğrafyası**. İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011, s.41.

¹³⁵ Ersin Güngördü, **Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya**. 2. Basım. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2006, s.111.

¹³⁶ Atalay, age, s.545.

sürecinde oldukları söylenebilir. Suriye köyleri, ekonomik ve sosyal bakımdan bütün ihtiyaçlarını kendi bünyelerinden gideremediklerinden, farklı ürün ve hizmetlere olan gereksinimlerini karşılayabilmek için civar kasabalara yahut şehre bağımlı durumdadırlar. Farklı sebeplerden köyden kente göçün gittikçe artması, köy ve şehir yaşamını birbirine yakınlaştırmıştır¹³⁷.

Ortadoğu'da bulunan şehirler dünya yaşamının en eski ve köklü şehirleri arasındadır. Suriye şehirleri, halkın dini, etnik ve mezhepsel ayrılıklarını yansıtan biçimde ve temel parametreler çerçevesinde inşa edilmiştir. Ülke de bulunan pek çok şehir incelendiğinde belli etnik ve dinsel yapıya mensup grupların bunlardan doğan ayrılıkları yansıtan biçimde mahallelere ayrıldığı bilinmektedir. Farklı mezhep, inanç yahut etnik gruplara ait olan kişiler, kendileriyle aynı dini yahut etnik gruba mensup olduğu kişiler ile beraber yaşamaya meyletmektedir. Bu sebeple, dini ve etnik gruplara göre ayrılmış mahalleler kendi içlerinde küçük bir toplum grubunu oluşturmaktadır. Yine de tüm bunlara rağmen, yeni-modern şehir bölgelerindeki modern konutların inşa edilmesiyle ekonomik bakımdan yaşam seviyeleri yüksek olan bireylerin buralara taşındığı görülmekte ve geleneksel olarak bilinen şehir-toplum yapısı değişmektedir. Yeni-modern şehir konutlarının inşa edildiği bu yerleşim alanlarında dini ve etnik gruplar değil, benzer sosyo-ekonomik şartları taşıyan kişiler yaşamaktadır¹³⁸.

Tablo 2.11
Büyük Şehirlerin Nüfus Sayısı 2015

HALEP	2,566,000
ŞAM	2,566,000
HUMUS	1,641,000
HAMA	1,237,000
LAZKİYE	781,000

Kaynak: Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 2015.

¹³⁷ Collelo, s.75; Doğan, age, s.57.

¹³⁸ Collelo, s.73- 78.

Tablo 1.11 incelendiğinde Halep ve Şam'ın iki buçuk milyondan fazla olan nüfusuyla Suriye'nin en kalabalık şehirleri olduğunu; bu şehirleri ise sırasıyla Humus, Hama, Lazkiye'nin takib ettiğini söylemek mümkündür.

Tablo 1.12
Suriye'de Şehir Nüfusu ve Yüzdeler

YILLAR	Şehir Nüfusu	Yüzde Oranı (%)	YILLAR	Şehir Nüfusu	Yüzde Oranı (%)
1960	1,683,373	36,8	1990	6,090,036	48,9
1965	2,149,577	40	1995	7,187,665	50,1
1970	2,752,642	43,3	2000	8,524,943	51,9
1975	3,395,668	45,1	2005	9,839,391	53,8
1980	4,171,386	46,7	2010	11,702,656	55,7
1985	5.099.736	47,9	2015	10,801,844	57,7

Kaynak: Syrian Arab Republic population,

Tablo 1.12. incelendiğinde 2015 yılı şehir nüfusun 11 milyona yakın olduğu ve bu sayının toplam nüfusun neredeyse % 60'ına denk geldiği görülmektedir. Ancak 2011 sonrası dönemde ülkede yaşanan iç savaş sebebiyle nüfus sayıları ve nüfusun nitelikleri hakkındaki veriler kesin olmayıp, tamamen tahmini değerlerdir.

2.2.4.3. Eğitim ve Kültür

İç savaşın başlamasından sonra rejim güçlerinin bilhassa sağlık kurumlarına yönelerek onları hedef alması, ülkenin sağlık sisteminin tamamına yakınının çökmesine neden olmuştur. Yaşanan bu olumsuz şartlardan dolayı ülkede bulunan doktor ve diğer sağlık kurumu çalışanları diğer ülkelere göç etmişlerdir¹³⁹.

İç savaşın başlamasına kadar ülkedeki diğer sosyo-ekonomik parametreden biri olan eğitim, Suriye hükümetinin kontrolü altındaydı. 2011 yılından önce eğitim sisteminin yapısında, denetlemeler, müfredat ve öğretim materyallerinin belirlenmesi Suriye Eğitim Bakanlığı tarafınca yapılmaktaydı. 3-5 yaş arası çocuklar okul öncesi dönemini, 9 seneden oluşan temel eğitim ve 3 seneden oluşan ortaöğretim olmak üzere

¹³⁹ Olivia Alabaster, "Bombs, Bullets, and Lack of Health Care Has Killed 470,000 Syrians", <https://news.vice.com/article/bombs-bullets-and-lack-of-health-care-has-killed-470000-syrians>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.

12 yıllık eğitim dönemi takip etmekteydi. Suriye yükseköğretimi ise, Suriye Yüksek Öğretim Bakanlığı denetimi altında yönetilmektedir. Kamuya ait bütün eğitim kurumları bedelsizdir. Kamuya ait yükseköğretim kurumları ise çoğunlukla bedelsiz, özel yükseköğretim kurumlarıysa ücretlidir¹⁴⁰.

İç savaşın ilk başladığı zamanlarda temel eğitimde yaklaşık olarak 2,5 milyon; ortaöğretimde ise yaklaşık olarak 2,8 milyon kayıtlı öğrenci bulunmakta idi. Ancak iç savaşın giderek hararetlenmesi okullaşma oranının düşmesine ve mevcut halde bulunan eğitim öğretim kurumlarının yitirilmesine sebep olmuştur¹⁴¹.

2.2.5. Suriye Nüfusunun Ekonomik Yapısı

İç savaş öncesi ekonomik yapıya bakıldığında; ülke ekonomisi, tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Halkın çoğunun, iklim özellikleri ve tarım alanlarının bulunmasından dolayı ülkenin batısında yaşadığı görülür.

Suriye nüfusunun topraklarının %30'u tarıma elverişli durumdadır.¹⁴² Tarımda en önemli geçim kaynağı ise pamuktur. Step alanlarında; arpa ve buğday, batı kesimde ise, pamuk, üzüm ve zeytin yetiştirilir. Tarımın merkezi olarak Şam'ın kuzey kısmı; ticaret merkezi olarak ise Halep, Şam ve bu iki şehre oranla daha az da olsa Lazkiye, Humus, Tartus ve Deyrizor gösterilebilmektedir¹⁴³.

Önemli bir gıda ürünü olan mercimeğin bir bölümü ihraç edilir. Sebze ve meyve üretimi oldukça gelişmiştir. Kıyı şeridinde daha çok turunçgiller yetiştirilir. Yüksek kesimlerde ise zeytinlikler, bağlar ve meyve bahçeleri vardır. Ülke toprakların %43'ü bozkır ve otlaklarla kaplı olduğundan hayvancılık oldukça gelişmiştir. Ülkenin koyun varlığı 13 milyon başı bulur. Diğer hayvan türlerinin sayısı ise nispeten önemsizdir. Çok sayıda Arap ülkesinin tersine Suriye gıda konusunda dışa bağımlı

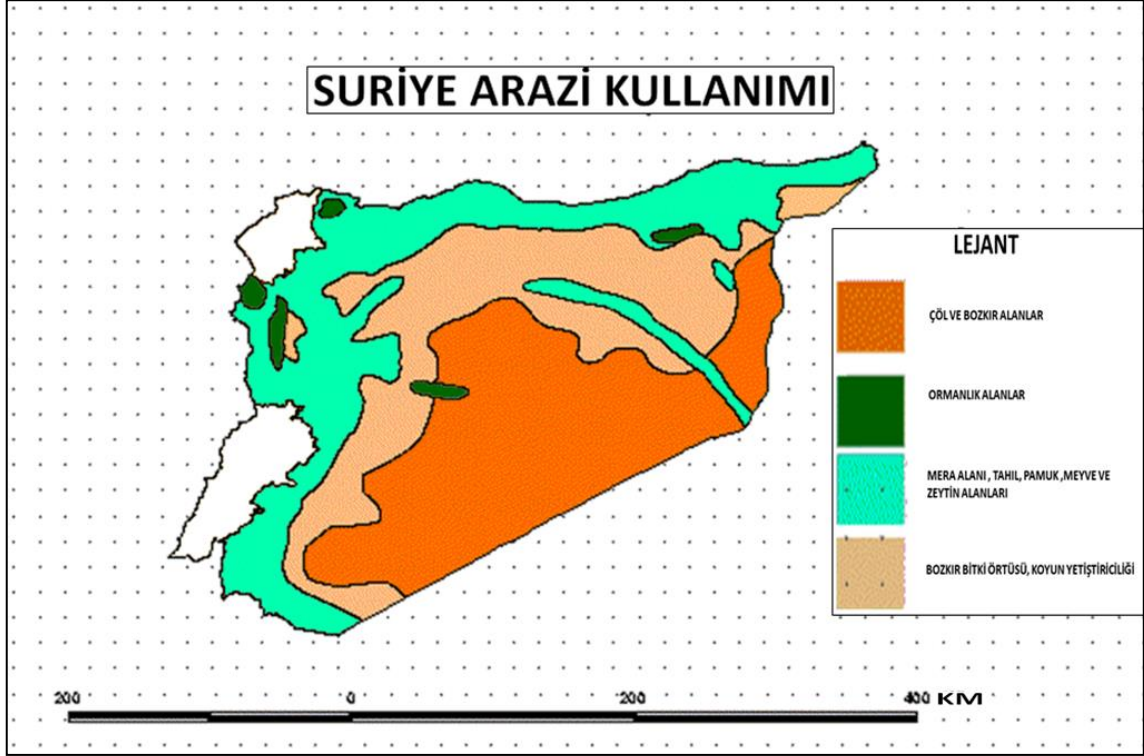
¹⁴⁰ **Education in Syria**, <http://wenr.wes.org/2016/04/education-in-syria/>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.

¹⁴¹ Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), **Suriye Ülke Bülteni**, İstanbul, 2014, <http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedefulke-raporlari/Suriye.pdf>, Erişim Tarihi: 12.03.2019.

¹⁴² Ergin Gümüş, **Ülkeler Coğrafyası**. 1. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s.117.

¹⁴³ Ramazan Özey, **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**. 6. Basım. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2015, s.228.

değildir. Ormancılık ve balıkçılık pek gelişmemiştir. Ormanlardan sumak, yabani fıstık, defne, meyan kökü gibi gıda ürünleri ve ilaç hammaddeleri elde edilir¹⁴⁴.

Harita 2.4. Suriye Arazi Kullanım Haritası

Kaynak: apipnm.org (http://www.apipnm.org/swlwpnr/reports/y_nr/z_sy/symp281.htm) (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2016).

Suriye'nin en önemli yeraltı kaynakları petrol ve doğalgazdır. Petrol yataklarının çoğu, kuzeydoğuda Rakka, Deyri Zor ve Ebu Kemal hattı boyunca Fırat nehrinin doğusundan Irak sınırına kadar uzanan bir şerit boyunca uzanır. 1993'te ülkenin petrol rezervinin yaklaşık 3 milyar varil (401,5 milyon ton), doğalgaz rezervinin ise 227 milyar m³ olduğu hesaplanmıştır. 1996 yılında 30,2 milyon ton petrol, 16 milyar m³ doğal gaz üretimi yapılmıştır. Mevcut üretim hızıyla ülkenin petrol rezervi 16 yıl sonra tüketecektir. Suriye aynı zamanda Irak ve Suudi Arabistan'dan gelen petrol ve doğal gaz boru hatlarının Akdeniz'e çıkış kapısının oluşturur. Başlıca petrol limanları Lazkiye, Banyas ve Tartus'tur. Devlet bu boru hatlarının geçişinden önemli gelir sağlar. Ancak önce İran-Irak savaşı, sonra da Körfez bunalımı, Suriye'yi bu gelirden yoksun

¹⁴⁴ İbrahim Güner ve Mustafa Ertürk. **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, 1. Basım, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005, s. 189..

bırakmıştır. Bir başka kaynak olan fosfat'ın yanı sıra demir cevheri, asfaltit, kireç taşı, bazalt ve marn yatakları da vardır ¹⁴⁵.

Sanayinin milli gelir içindeki payı beşte bire yakındır ve etkin nüfusun yine beşte bir kadarı bu kesimde çalışmaktadır. Başlıca sanayi ürünleri arasında pamuk, ipek ve yün dokuma, un ve işlenmiş gıda, çimento, gübre, cam, deri eşya ve ayakkabı, kimyasal maddeler, makine ve elektrikli aletler sayılabilir. Geleneksel zanaatçılık önemli ölçüde gerilemiştir¹⁴⁶.

Tarım ve hayvancılığa dayalı olarak tekstil ve gıda sanayinin bulunmasının yanında kimya ve çimento sanayisi de bulunmaktadır. Fosfat, ülkede çıkarılan madenlerin başında yer almaktadır. Ortadoğu ülkelerinin çoğunda olduğu gibi Suriye'de petrol ve doğalgaz önem arz eden yer altı kaynaklarındandır. 2011 yılından sonra başlayan iç savaşla beraber, ülke de ekonomik bağlamda genel olarak bir düşüş yaşanmıştır.

İç savaş öncesi ülkenin diğer önemli ekonomik faaliyetlerinden biri ise turizmdi¹⁴⁷. Suriye'nin Roma ve Bizans gibi köklü uygarlıklara ev sahipliği yapması dolayısıyla bölgede kaleler, antik kentler ve kutsal mekanlar oldukça fazladır. Ülkenin Akdeniz'e kıyısının olması, turizm bakımından da önem arz etmektedir. Ancak turizm sektörü genellikle doğru orantılı olan bir sektör olduğundan, 2011 yılındaki iç çatışmalar bölgede ki turizm faaliyetlerini sekteye uğratmıştır¹⁴⁸. Turizm gelirleri dış ödemeler dengesinin kapatılmasına önemli katkı sağlar. Ülke kıyı turizmi yanında, zengin tarihsel ve kültürel kaynaklara da sahiptir. Ancak ülke, batı tarzı bir turizmle ilgilenmemekte, Arap ziyaretçiler için, Lazkiye gibi, kıyı sayfiye yerleşmelerini geliştirmektedir¹⁴⁹.

¹⁴⁵ Güner ve Ertürk, age, s.190.

¹⁴⁶ Güner ve Ertürk, age, s.191.

¹⁴⁷ Özlem Sertkaya Doğan, Silivri'de Turizmin Gelişmesi Sorunlar ve Çözüm Önerileri. **Doğu Coğrafya Dergisi**. 16. 25, ss.89-101, 2011, s.89-102.

¹⁴⁸ Halil Arslan, Çocuk, Savaş ve Ortadoğu (Suriye Örneği), Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s.30.

¹⁴⁹ Güner ve Ertürk, age, s.190.

3. YEMEN

Yemen, Arap yarımadasının güneyinde, yaklaşık 13°-20° kuzey enlemleri ile 43°-53° doğu boylamları arasında yer alır. Bu konumu itibarıyla Yemen, Yengeç Dönencesi ile Ekvator arasında tropikal kuşaktadır. Bunun sonucu olarak güneş ışınları, yıl boyu dik (yaz mevsimi) ve dike yakın (kış mevsimi) açılarla gelmektedir¹⁵⁰.

Kuzeyinde Suudi Arabistan, doğusunda ise Umman ile komşu olan Yemen; Bâbülmendep Boğazı'yla Arap Yarımadasını Afrika kıtasından ayırmaktadır. 536.869 km² yüzölçümüne sahip ülkenin resmi adı “*El-Cumhûriyyetü'l-Yemeniyye*” olan ülkenin, 2012 yılı verilerine göre ülke nüfusu yaklaşık olarak 24 milyondur. Ülkenin başkenti 2,300,000'lik nüfus ile San'a şehridir. Ülke için önem arz eden diğer şehirler ise; 738,000 kişilik nüfusuyla Aden şehri, 592,000 kişilik nüfusuyla Taiz şehri, 495,000'lik nüfusuyla Hudeyde şehri, 330,000 kişilik nüfusuyla İb şehri ve 222,000 kişilik nüfusuyla Mükella şehridir¹⁵¹.

19. yüzyılda, Arap yarımadası altı bölgeye ayrılmıştır. Kızıldeniz'in kuzeyine Hicaz, güneybatısına Yemen, Arap yarımadasının güneyine Hadramut, güneydoğusuna Umman, doğusuna Bahreyn, Hicr, Maskat, orta kısımları da Yemame ve Necid olarak isimlendirilmiştir. Bölgede muson iklimin etkisinden dolayı Yemen hariç diğer tüm bölgeler dağlardan; tepelerden; kum çöllerinden ve vadilerden oluşmaktadır¹⁵².

Kızıldeniz ile Aden Körfezini, Bab-ül Mendeb Boğazı birleştirmektedir. Boğaz içinde yer alan Perim adası ise Yemen sınırları içindedir. Boğaz, Kızıldeniz'den Akdeniz'e, Aden körfezi ve oradan Hint Okyanusu'na açıldığı için jeostratejik yönden, en az Süveyş kanalı kadar önemlidir. Arap yarımadasının güney ucunda, iki ayrı cumhuriyetin birleşmesiyle oluşmuş bir Arap ülkesi olan Yemen Cumhuriyeti, henüz birleşmeyi tam kabullenmiş gibi değildir. Zaman zaman iki ülke arasında anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir.

¹⁵⁰ Ramazan Özey, **Ortadoğu Coğrafyası**. 5. Basım. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2012, s.292.

¹⁵¹ Kurt, age, s. 222-228.

¹⁵² Nuri Ünlü, **İslam Tarihi**, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Yay., 1984, s. 33.

Yemen’de; bölgede bulunan yüksek dağlardan dolayı nemlilik etkisinin iç kesimlere ulaşamaması, iklimde farklılığa yol açmaktadır. Yaklaşık 3000 metre yükseklikleri bulunan Asir Dağları, ülkenin kuzeyinden doğusuna doğru uzanmaktadır. Yemen’deki iklim şartları dağların uzanış biçimine göre değişiklik göstermektedir¹⁵³.

Ülkenin dağlık bölgelerine Haziran ortasından Eylül’e kadar yağmur yağabilmektedir. Yılın kalan aylarında ise nadir olarak yağmur yağışı görülmektedir¹⁵⁴. Çöl ikliminin etkisiyle de su miktarı sahil bölgelerine inildikçe epeyce azalmaktadır. Fakat Tihame’den yukarıya doğru gidildikçe iklim koşullarından dolayı hava soğumakta ve buna bağlı olarak içilebilir su oranı da artış göstermektedir¹⁵⁵.

Ülkede limon, turunç, zeytin, mandalina, ceviz, muz, badem, şeftali, nar, zerdali gibi meyve ağaçları; gat, pamuk, tütün, haşhaş ve çeşitli sebzeler yetiştirilmektedir¹⁵⁶. Ülkede ki kahve üretimi Yemen’le özdeşleşmiş bir durumdadır. Ülke de kuraklık olsa da oldukça verimli toprakları da vardır. Ülkenin bazı bölgelerinde yılda iki yahut üç kez mahsul alınabilmektedir¹⁵⁷.

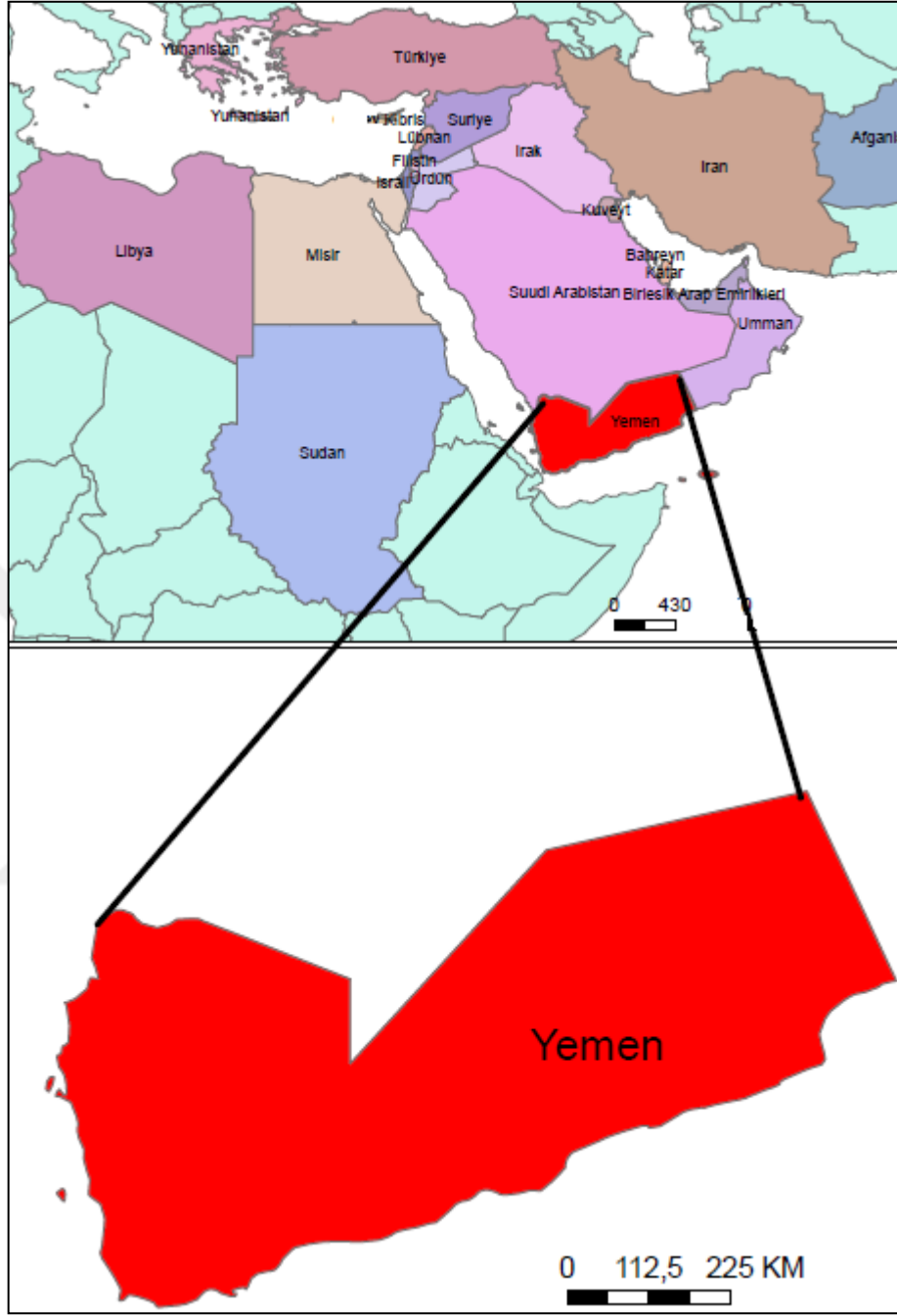
¹⁵³ Samî, age, s.4808.

¹⁵⁴ Yavuz, age, s. 55.

¹⁵⁵ Tabib Miralay İbrahim Abdüsselam, **Yemen Seyahâtnamesi ve Coğrafya-yı Nebâtîsi**, Dersaadet 1324.

¹⁵⁶ Yeşilyurt, age, s.55.

¹⁵⁷ Samî, age, s. 4808.

Harita 3.1. Yemen lokasyon haritası

Kaynak: Arg Gis Kullanılarak Hazırlanmıştır.

3.1. YEMEN SİYASİ TARİHİ

3.1.1. İslamiyet Öncesi Yemen

Arapların kurmuş olduğu en eski devletler; toprağın verimli olması, iklim şartlarının uygunluğu gibi nedenlerle Yemen bölgesindedir¹⁵⁸. Yemen’de bulunan bölge insanların Nuh tufanından sonra yeryüzüne dağılan Nuh Peygamberin oğullarından biri olan Nabt bin Mes bin Arm bin Sam’ın soyundan geldiği iddia edilmektedir¹⁵⁹.

Yemenliler, Kızıldeniz vasıtasıyla Mısır, Filistin ve Suriye gibi bölgeler ile tarihin eski zamanlarında dahi deniz ticareti yapmışlardır. Kara yolu ile deve kervanları oluşturularak Arabistan’ın kuzeyine gönderilmiştir¹⁶⁰.

Yemen bölgesinde İslamiyet öncesinde kurulan devletler sırasıyla Main, Seba ve Himyeriler’dir. Ancak bazı tarihçiler Kataban ve Hadramut Krallıklarını da bu sıralama içerisine dâhil etmektedirler. Kataban ve Hadramut Krallıkları sonrasında Main ve Seba Krallıkları hâkimiyeti altına girmişlerdir. Hadramut günümüzde de aynı ismiyle bölgede kurulurken, Kataban, Aden’in doğu tarafında kurulmuş ve günümüzde “*Kuhlan*” bölgesi olarak bilinmektedir¹⁶¹.

3.1.1.1. Main Devleti (M.Ö. 1200-650)

Yemen’de Main olarak bilinen Main’lilerden Kuran-ı Kerim’de Ad kavmi olarak bahsedilmektedir. Main Devleti, Yemen’de bilinen en eski topluluklardandır¹⁶². Main devleti dönemin bölgede yaşayan diğer halklarına göre, bölgede oldukça büyük bir medeniyet kurmuştur¹⁶³.

¹⁵⁸ Hulusi Yavuz, **Rumuzi Tarihi**, Ankara: TTK Bas., 2003, s. 57; Bernard Lewis. **Ortadoğu**, (6. Baskı), (Çev. Selen Y. Kölay), Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 32.

¹⁵⁹ Robin Bidwell, **The Two Yemens**, USA: Longman Westview Press, 1983, s. 1; Atif Paşa, Yemen Tarihi, İstanbul 1326, I, s. 5.

¹⁶⁰ Lewis, age, s. 56.

¹⁶¹ Yahya Yeşilyurt, **Yemen’de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s.34.

¹⁶² H. Fethi Gözler. **Yemen Üzerine, Türk Yurdu**, İstanbul Ekim-1955, (268), 268; Zeki Ehioloğlu, **Yemende Türkler**, 1952, s. 32; Claude Cahen, **İslamiyet-I**, (2. Basım), (Çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, 2000, s. 13.

¹⁶³ Şemseddin Samî, **Ceziretü'l-Arab**, Kâmûsu'l-A'lâm, İstanbul: Mihran Matbaası, 1815, s.4809.

Yemenliler, bölgenin bereketli topraklarından faydalanmayı bilmişler ve yağmurun mevsimsel yağmasından dolayı kalıcı sulama sistemleri yaparak suyu oldukça iyi bir biçimde kullanmışlardır¹⁶⁴.

Main Krallığının deniz kenarında olması sebebiyle denizcilik faaliyetlerinde de epey yol kat edilmiştir. Hava şartlarına bağlı gemiler yapılmıştır. Su yolları kullanılarak komşu devletlerle kültürel, sosyal ve ticari alanda ilişkiler kurulmuştur¹⁶⁵.

3.1.1.2. Seba Krallığı (M.Ö. X. yüzyıl öncesi [?]-115)¹⁶⁶

Arap alfabesinin en eski biçimini kullanmışlar ve sağdan sola doğru tabletlere yazmış oldukları eserler günümüze kadar ulaşmıştır¹⁶⁷. Sebalılar, Marib barajını yapmış ve tarım için kullanarak ziraat faaliyetlerinin gelişmesine de katkı sağlamışlardır. Seba Krallığı da aynı Main Krallığı gibi Kuran'ı Kerim'in Sebe suresinde bahsedildiği üzere sel baskınıyla ortadan kalkmıştır¹⁶⁸.

3.1.1.3. Himyeriler

Milattan önce 115 yılında kurulan Hamyar'ın (Himyer), Kahtan'ın soyundan geldiği iddia edilmektedir. Hamyar, İslamiyet'ten önce kurulan Arap devletlerinin en büyüğü ve en medenisi olarak bilinmektedir. Himyeriler, yapmış oldukları binalarla, su bentleriyle, bahçeler ve saraylar ile ön plana çıkmışlardır¹⁶⁹.

Himyar Krallığı başkenti "Reydan"dır. Reydan şehrinin ismi sonrasında Zafar olarak değişmiştir ve sosyal hayatta kabile sistemini sürdürmüşlerdir¹⁷⁰. Himyeriler, Mainliler ve Sebalıların tersine savaşçı bir topluluk olmalarından dolayı İranlılar ve

¹⁶⁴ Philip Hitti, **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, İstanbul: MÜİF Yayınları, 1995, s. 87.

¹⁶⁵ Hakkı Dursun Yıldız. **Arabistan**, Cilt: III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991, s. 252-258; Abdul-Rahman Al-Haddad. **Cultural Policy in the Yemen Arab Republic**, Fransa: UNESCO, 1982, s. 9.

¹⁶⁶ İsmail Yiğit, "YEMEN", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.36, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 241-243.

¹⁶⁷ Samî, age, s. 4809.

¹⁶⁸ Wyman Bury. **Arabia Infelix or The Türks in Yamen**. London 1915, s. 6; Bidwell, age, s.4.

¹⁶⁹ Gözler, age, s.269; Atıf Paşa, age, s. 10; Bury, age, p. 4.

¹⁷⁰ Hüseyin Algül, **Himyeriler**, İstanbul: Ensar Yayınları, 1998, s.62.

Habeşiler ile sürekli savaş halinde olmuşlardır¹⁷¹. 525 yılında Habeşilerle yapılan bir savaşta Himyar Krallığına son verilmiştir¹⁷².

Yemen’de İslamiyetin doğmasından hemen önce bölgeye Hristiyanlık hâkim olmaya başlamıştır. Necran ve Aden taraflarında manastır ve kiliseler inşa edilmiş, Habeş Kralı Ebrehe, Yemenli’lerin hac için Hicaz’a gittikleri zamanda kilise yaptırmıştır. Ebrehe, bölge halkının Hristiyanlaşması için oldukça çaba sarf etmiş ancak yaptığı faaliyetlerin boşa olduğunu fark edince, fillerle beraber bir ordu kurarak Kâbe’yi istila etmeye çalışmıştır¹⁷³.

Ebrehe’nin gönderdiği ordunun “Ebabil” kuşlarıyla bozguna uğratılmasının ardından; Himyeri Prenslерinden bir prens İran’dan yardım isteyerek, Yemen’e ordu göndermesini istemiştir. İran’ın ordu göndermesinin ardından Ebrehe’nin öldürülmesiyle İran Şahı Enuşirvan, Yemen’i idaresi altına almıştır¹⁷⁴. İran’ın Yemen’i idaresi altına almasının ardından bölge İran’dan gönderilen bir valiyle yönetilmeye başlanmış ve bu hükümdarlık yaklaşık olarak yarım asır sürmüştür¹⁷⁵.

3.1.2. İslamiyet Döneminde Yemen

610 yılında İslamiyet’in doğduğu dönemde Yemen, Sasani’ler egemenliği altında idare edilmekteydi. Güney Hicaz ve Yemen’in Kuzeydoğu kısımlarından Büyük Çöl’e uzanan arazi ise, Kahtaniler tarafından idare edilmekteydi. Hz. Muhammet, İslam’ın yayılması için Yemen bölgesine elçiler göndermiş ancak gönderilen kişiler Yemenliler tarafından öldürülmüştür. Elçilerin öldürülmesinin ardından Yemen halkı, Hz. Muhammet’e heyet göndermiş ve İslamiyet’i benimsemişlerdir¹⁷⁶.

¹⁷¹ Hitti, age, s. 89.

¹⁷² Algül, age, s. 62.

¹⁷³ Ehiloğlu, age, ss. 37–39.

¹⁷⁴ Hitti, age, s. 98-103; Süreyya Sırma, “Yemen’in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, İstanbul 1982, (12) 427–444, 1982, s. 429.

¹⁷⁵ Bidwell, ages, s.6.

¹⁷⁶ El-Belâzurî, **Fütûhu’l-Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), Cilt: I, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 152.

Hicret'in 9. senesinde Hz. Muhammed'in çoğunlukla Yemenli kabilelerle görüştüğü belirtilmektedir¹⁷⁷. Yemen'de bulunan İran valisi İslamiyet'i kabul etmesinin ardından Hz. Peygamber'in atadığı bir yönetici gibi davranmaya başlamış ve bununla beraber Hristiyanlarla çeşitli ilişkiler içerisine girilmiştir. Güney Arabistan'da bulunan Hristiyanların Necran bölgesindeki dini liderleri Hz. Peygamberin davranışlarından hoşlanarak İslamiyet'i kabul etmişlerdir¹⁷⁸.

Hz. Peygamber Efendimizin vefat etmesinden sonra Yemen idaresi Müslümanlar tarafından yönetilmeye devam etmiştir. Peygamber Efendimizin vefatından sonra ilk halife Hz. Ebubekir döneminde, Yemen'de yalancı peygamberler ortaya çıkmıştır¹⁷⁹.

3.1.2.1. Emeviler ve Abbasiler Döneminde Yemen

Yemen'in idaresi halifeler döneminden sonra Emevi'lere geçmiştir. 661-750 yılları arasında idare edilen Yemen'in bu dönemde politik yaşamdan soyutlandığı bilinmektedir. Bilhassa Emevi halifeleri Yemen ile fazlaca alakadar olamamışlardır. Bununla birlikte Emeviler Döneminde üç önemli durum meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, İbn-i El-Zübeyr liderliğinde yapılmış isyan hareketidir. Bu isyan sonrasında Emevilerin Yemen üzerindeki otoritesi zarar görmüştür. Diğer ikisi ise, Emevilere karşı yapılmış iç isyanlardır¹⁸⁰.

Emeviler'den sonra Abbasiler yönetimine girmiştir. Abbasiler, Yemen ile politik açıdan ziyade askeri açıdan ilgilenmişler, bu ise Yemen üstündeki hâkimiyetlerinin zayıflamasına sebep olmuştur. Yemen'deki politik istikrarsızlıktan dolayı yerel güçlerin başkaldırıları başlamış ve Lahec bölgesinden biri olan Süleyman Bin Şeref tarafından bölge idare altına alınmıştır¹⁸¹.

¹⁷⁷ El-Belâzuri, age s. 114; Al-Mad'aj, Abd Al-Muhsin Mad'aj M., **The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)**, London: Ithaca Press, 1988, s.10.

¹⁷⁸ Al-Mad'aj, age, s.11.

¹⁷⁹ Robert Playfair, **A History of Arabia Felix Or Yemen**, Amsterdam: Philo Press 1970, s.79-81.

¹⁸⁰ Al-Mad'aj, age, s. 158-168.

¹⁸¹ Sırma, age, s. 32.

Sık sık isyanlara tanıklık eden Yemen'in idaresi pek çok hanedanın eline geçmiştir. Yemen 969 yılından itibaren Fatımiler yönetimine girmiştir. Eyyübilerin bölgeye gelişine kadar Fatımiler tarafından idare edilmiştir.

3.1.2.2. Eyyübiler Döneminde Yemen

Yemen, Fatimi idaresinden Eyyübi idaresine geçene kadar, Al-Necah, Süleyhi, Züreyi ve Hemdani gibi sülalelerin yönetimi altında kalmıştır¹⁸². Ailelerin yönetmesinden şikâyetçi olan Yemen halkı, şikâyetlerini Mısır Sultan'ı Selahattin Eyyübi'ye iletmiştir. Selahaddin Eyyübi; halkın da isteği üzerine bölgede ki düzeni sağlayabilmek için, Turanşah'ı bölgeye göndermiştir. Karadan ve denizden harekât yapan Turanşah, önce Zebid ve Aden'i fethetmiş ardından San'a ve diğer şehirlere geçmiştir. Abbasi halifesi adına hutbe okutan Turanşah, 1176 yılında Mısır'a geri dönmüştür. Turanşah'ın Mısır'a geri dönmesinin ardından, Eyyübi valileri birbirine düşmüştür. Bunun üzerine Selahattin Eyyübi, 1183 yılında oğlu Tuğtekin'i Yemen'e göndermiştir. Zebid ve Aden başta olmak üzere çeşitli seferler düzenleyen Tuğtekin, idareyi yeniden kurmuştur¹⁸³.

Batılı güçlerce Selahattin Eyyübi'ye karşı yapılan propagandalar sonucunda, Eyyübilerin Yemen hâkimiyeti zayıflamaya başlamıştır. Ancak Eyyübilerden sonra Türklerin, Yemen siyasi tarihinde önemli rol aldıkları bilinir¹⁸⁴.

3.1.2.3. Resuliler Döneminde Yemen (1217-1441)

Eyyübiler idaresinden sonra Yemen, Gassani hâkimiyetine girmiştir. Resuli hanedanlığı 1217-1441 yılları arasında bölgede hüküm sürdürmüştür¹⁸⁵. Eyyübilerin bölgeye olan ilgisinin azalması üzerine Ömer bin El-Resul isimli birisi kendi ismiyle Resuliler Hanedanlığını kurmuştur. Resuliler, bölgeye Tuğtekin tarafından yapılan

¹⁸² G. Rex Smith. **The Ayyubids and Early Rasulids in the Yemen (567-694/1173-1295)**, Editör: J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, Vol. 2, ss. 17-51.

¹⁸³ Smith, age, s.51; Ramazan Şeşen, **Selahaddin Eyyübi ve Devlet**, İstanbul 1987, s. 62; Harold Ingrams, **The Yemen**, London, 1963, s. 43.

¹⁸⁴ Ahmet Hilmi. **İslam Tarihi**, Cilt: I, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1974, ss.353-357.

¹⁸⁵ Hilmi, age, ss. 353-357.

savaş sırasında gelmiştir. Resuliler öncesinde Irak'ta ve Suriye'de yaşamışlar ardından Mısır'a göç etmişlerdir¹⁸⁶.

Eyyübiler, El-Mesud adında bir komutanı Yemen'e göndermişler ve burada çeşitli faaliyetlerde bulunan El-Mesut yerine Hüsameddin Lulu isminde bir komutanı atamıştır. Fakat el-Mesut gittikten sonra Zeydiler ayaklanarak San'a idaresini etkisiz duruma getirmişlerdir. Zeydilerin haksız şekilde idareyi ele almasına izin vermek istemeyen Nusreddin Ömer ve kardeşi Bedreddin Hasan, Zeydileri alt etmişler ve idareyi kendileri ele geçirmişlerdir. Eyyübi Sultanı Mesud'un ölmesinin ardından Eyyübiler Yemen üzerindeki etkinliğini kaybetmişlerdir. Böylelikle Resuliler, Yemen yönetiminde hak sahibi olmaya başlamışlardır¹⁸⁷.

Resuliler; hâkimiyetlerini Hadramut ve Umman sınırlarına kadar genişletmişler, pek çok şehri tekrardan inşa etmişlerdir. Resuliler'in hükümdarı Amir'den sonra yerine oğlu geçmiş ve 1249-1295 yılları arasında Yemen'in diğer bölgelerine seferler düzenleyerek fetihler yapmıştır¹⁸⁸. Resuli hükümdarlığında askerler arasında itaatsizlikler meydana gelmiş, yöneticilerin tecrübesizliği ve iç savaşlar sonucunda idari yönetim zayıflamaya başlamıştır¹⁸⁹.

Yönetim zayıflamaya başlayınca San'da bulunan bir imam tarafından isyan başlatılmış ve isyanın bastırılması sırasında bölge halklarından köklü bir aile olan Tahirilerden birinin ölmesi üzerine, Tahiriler bu kez yönetimde ön plana çıkmaya başlamışlardır¹⁹⁰. Tahiriler, sünni bir aile olup Yemen'nin güneyindeki toprakları devralmışlardır. Resuli emirinin Aden şehrinin idaresini Tahirilere teslim etmesi üzerine, 200 yıllık Resuli Hanedanlığının sonuna gelinmiştir¹⁹¹.

¹⁸⁶ Smith, age, ss. 85-90.

¹⁸⁷ Smith, age, ss. 88-90.

¹⁸⁸ Richard F., Nyrop. **The Yemens: Country Studies**, Washington: The American University, 1986, s. 34; Ingrams, age, s. 43; Bidwell, age, ss.13-14.

¹⁸⁹ Clifford Edmund Bosworth, **Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi**, (Çev. Hande Canlı), İstanbul: KaknüsYayımları, 2005, s. 162-163.

¹⁹⁰ Bury, age, s. 12.

¹⁹¹ Bosworth, age, s. 163.

Tahiriler yönetim şekli olarak bir önceki idarecilerinin yönetimini benimsemiş ve Zebid gibi şehirlere de medrese ve cami yaptırmışlardır¹⁹². 1538'de Memlûklüleri, Tahiri liderini idam ederek, Tahirilerin hâkimiyetine son vermişlerdir¹⁹³.

Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı fethetmesinden sonra, Portekizlilerin Kızıldeniz ve Hint Okyanusu'nda bulunan adalara saldırı düzenlemelerinden dolayı Osmanlı dikkatini daha da güneye çevirmiştir. Osmanlı Devleti, Portekizlilerin ilerlemesini durdurmak için yönünü Yemen'e çevirmek durumunda kalmıştır¹⁹⁴. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethetmesinin ardından Memlûklülerin geri çekilmesi üzerine; Yemen emiri İskender, Yemenlileri San'a'nın büyük camisine toplayarak Yavuz Sultan Selim'e bağlı olduklarını bildirmiş, ardından da Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutturmuştur¹⁹⁵.

3.1.3. Osmanlı Devleti Döneminde Yemen

Türk kültüründe üzerine türküler yakılacak, deyimler türetilecek kadar önemli bir yere sahip olmakla birlikte Yemen tarihi, ihmal edilen bir alan olarak dikkati çekmektedir. Bundan daha da önemlisi Yemen'de Türk varlığının başlangıcının Osmanlı fetihleri olarak kabul görülmesidir. Halbuki Yemen'de çok daha köklü ve kadim bir tarihe sahip olan Türk varlığı Osmanlı idaresinden yüzyıllar öncesine dayanır. Bilindiği üzere, Oğuzların Batı'ya göçlerinin ve Selçuklu Devleti'nin kurulmasının en önemli sonuçlarından birisi de Yakın Doğu'da irili ufaklı pek çok Türk hanedanının kurulmuş olmasıdır.¹⁹⁶

¹⁹² Bidwell, age, s. 14; Sırma, age, s. 36-37.

¹⁹³ Bosworth, age, s. 164.

¹⁹⁴ Muhammed Abdullatif El-Behravî. **Fethü'l-Osmaneyn Aden; Va İntiqa'l-Al-Tawazin Al-Dawli Minal-Barr İlaa Dar al-Turath**, Kahire, 1979, s. 109; Sırma, age, ss. 375-376; **Yemen Salnamesi**, Vilayet Matb., 1313, s. 301; Hulusi Yavuz, "Kâbe ve Haremeyn'in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi", **Diyanet Dergisi**, 1983, XIX (4), 46; Faruk Osman Abaza. **El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen 1872-1918**, Beyrut: Dârü'l-Avde, 1979, ss. 2-3.

¹⁹⁵ Yemen Vilayet Salnamesi, s. 58; Yavuz, Hulusi. "XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti", **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)**, Yıl: 8, Mart-Nisan-2002, (44), 92-130, s. 106.

¹⁹⁶ Cengiz Tomar, **The Journal Of Ottoman.Studies**, Hatıra Sayısı - I İstanbul , 2009, s. 221

Portekizlilerin, Yemen bölgesine olan ilgisi artınca Osmanlı Devleti, bölgede yaşayan Müslüman halkı ve Mekke şehrini korumak için Yemen'i fethetme düşüncesi içine girmiştir¹⁹⁷.

Yemen, 14. yüzyılın başlarında bir yandan Portekizlilerle uğraşırken diğer yandan Memlûklüler, Beni Tahirliler ve Zeydi İmamları arasındaki iktidar mücadelesiyle uğraşmaktaydı¹⁹⁸. Bu ortamda; Memlûk Sultanı komutanlarından biri olan İskender, San'a'yı ele geçirmiş ve ardından da İmam Şerefüddin'in üzerine saldırmıştır. Ancak İskender Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethettiği haberini alınca geri çekilmek durumunda kalmış ve Yavuz Sultan Selim adına hutbe okutturmuştur. Hutbe okutulması haberini alan Yavuz Sultan Selim, İskender Bey'i ödüllendirmek için paşalık rütbesi vererek Yemen'e vali olarak atamıştır¹⁹⁹.

Fakat bölgede herhangi bir askeri ordunun olmamasından dolayı bunu fırsat bilen Çerkesler ve İmam Şerefüddin kendi bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bunların üzerine Hindistan seferinden dönen Hadım Süleyman Paşa 1538 yılında Yemen'i Osmanlı Devletine bağlamıştır²⁰⁰.

Hadım Süleyman Paşa, Yemen'den ayrılmadan hemen öncesinde Zebid ve Aden bölgelerini içerisine alan bir eyalet kurmuştur. Kurulan bu eyaletin yönetimi de, Mustafa Bey'e verilmiştir. Mustafa Bey, Gazze Sancak Bey'i Mehmet Paşa'nın oğludur. Mustafa Bey'den sonra Mustafa Neşşar, Taiz şehrini fethedip San'a ulaşmak istemiş ancak başarılı olamamıştır. Üçüncü beylerbeyi Üveys Paşa ise Zeydi ailesiyle yaşadığı anlaşmazlıkları fırsat bilerek Taiz'i fethetmiştir²⁰¹. Üveys Paşa'nın kendi adamları tarafından öldürülmesini fırsat bilen Mutahhar, harekete geçmiş ve Osmanlı

¹⁹⁷ İhsan Süreyya Sırma. **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları**, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980, s. 69.

¹⁹⁸ Ahmet Önal. **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri(1520-1596)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2012, s. 282.

¹⁹⁹ Neslihan Bolat. **I. Dünya Savaşı'nda 7. Kolordu'nun (Yemen) Sıhî Durumu**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009. , s . 16.

²⁰⁰ M. Kemal Öke ve Lütfullah Karaman. **Adı Yemendir**, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002, s . 25

²⁰¹ Ayşe Kara. **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 5; Kara, age, s.6.

topraklarını ele geçirmeye başlamıştır. Mutahhar San'a'ya geçerek adına para bastırmıştır²⁰².

Mutahhar'ın San'a'yı ele geçirmesinin ardından buna karşı çıkan Sinan Paşa girdiği çetin mücadeleden zaferle ayrılmış ve Yemen'de ki Osmanlı Devleti hâkimiyetini yeniden sağlamıştır²⁰³.

1560 – 1564 yılları arasında Yemen'deki vergilerin artması ve atanan valilerden memnun olmayan Yemen halkı, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinden soğumaya başlamıştır. Bilhassa İmam Kasım, imametini "Zeydilik inancında; imama uyma zorunluluğu." ilan etmiş ve 1595 yılında başlattığı, 40 yıl devam edecek olan bir isyanla Yemen, Zeydi şeyhlerinin eline geçmiştir.

Yemen, 17. ve 18. yüzyıllar arasında Zeydi imamları tarafından yönetilmiştir. Bu dönemde imamların hâkimiyet mücadelesi içine girmesi ve birbirleriyle uğraşmalarından bölgede herhangi bir kültürel ve sosyal ilerleme söz konusu olmamıştır. 19. yüzyılın başlarında, İngilizler ve Fransızlar bölgeye gelmişler ve iç işlerine karışmaya başlamışlardır²⁰⁴. Bunun üzerine Mehmet Ali Paşa'nın emirlerinden biri, Yemen'e saldırmış ve birkaç şehrini de ele geçirmiştir. Ancak Mehmet Ali Paşa'nın bu emiri bölgede tutunamamış ve Mısır'da yakalanarak idama mahkûm edilmiştir²⁰⁵. Bu vakadan sonra Mehmet Ali Paşa da ilgisini Yemen'e çevirmiştir. Ordusunu Yemen'e gönderen Mehmet Ali Paşa burada Luhye ve Hudeyde bölgelerini ele geçirmiştir. Sonrasında Mehmet Ali Paşa bölgeye İbrahim Paşa'yı göndererek tüm Yemen'in ele geçirilmesini sağlamıştır²⁰⁶.

Mehmet Ali Paşa bölgede 1840 yılına kadar nüfuzunu arttırmaya devam etmiştir. Yemen'deki iç karışıklıkları ve Osmanlı Devleti'nin bölgede askeri ordusunun

²⁰² Önal, age., s..283

²⁰³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi VI. cilt (Hicaz, Asir, Yemen Cepheleri ve Libya Harekâtı), Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No:3, Gnkur. Basımevi, Ankara 1973, s. 414.

²⁰⁴ Cahit Kayra, **Hasan Muhittin Paşa Ah O Yemen 1904 İsyani**, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011, s. 15.

²⁰⁵ Hüseyin Saraçoğlu, **Ahmet Hamdi (Zezâ)Paşa Yemen Hâtırâtı**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s. 11.

²⁰⁶ Rüştü Paşa, **Ah O Yemen'dir(Yemen Hatırası)**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, s. 40; Turgut Hatipoğlu, **Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004, s. 23.

bulunmamasını fırsat olarak gören İngilizler, Aden'e kömür deposu yapmak için girmişlerdir²⁰⁷. Dönemin Osmanlı Padişahı Abdülmecit, Yemen'de yeniden hakimiyet sağlamak için Mekke Şerifi Mehmet B. Avn ile yardımcısı Kıbrıslı Tevfik Paşa'yı bölgeye göndermiştir²⁰⁸. Yapılan girişimler ve çatışmalar sonucunda 1849 yılında Yemen yeniden Osmanlı Devleti idaresi altına girmiştir²⁰⁹.

Kıbrıslı Tevfik Paşa Hudeyde'de asayışı sağlayınca San'a'yı da almak istemiş bunun üzerine San'a İmamı Muhammet Yahya'ya mektup gönderilmiştir²¹⁰. Bu esnada zaten bölgedeki iç isyanlardan dolayı idari gücü zayıflayan Muhammet Yahya, Tevfik Paşa ile görüşmeyi kabul etmiştir. Osmanlı Devleti San'a'ya tek bir silah atmadan girmiştir. Ancak Osmanlı Devleti'nin bölgeye girmesini istemeyen köklü aşiretler isyana kalkmıştır. Bunun üzerine Tevfik Paşa ve bölgedeki aşiretler arasında bir çatışmaya girilmiştir. Tevfik Paşa bu çatışmadan yaralı olarak kaçabilmiş ve bir kaleye sığınmıştır. Bu kalede yirmi beş gün kadar mahsur kaldığı bilinmektedir²¹¹.

Tevfik Paşa'nın ölümünün ardından yönetime sırasıyla, Ferik Kürd Mahmûd Paşa Mustafa Sabri Paşa (1851), Muhammet Sırrı Paşa (1851), Bonapart Mustafa Paşa (1852) geçmiştir. Ancak yönetimde başarılı oldukları söylenemez. Osmanlı Devleti'nin Yemen üstündeki hâkimiyeti Hudeyde'den ileriye gidememiştir²¹².

Ahmet Muhtar Paşa'nın Yemen Valisi olmasının ardından San'a ve civarda bulunan kabilelere Osmanlı Devleti himayesi altına girmeleri için davetiyeler yollamıştır. Ancak kabileler daveti kabul etmemiş ve Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele etmişlerdir. Yaşanan çatışmalardan sonra 1872 yılında Ahmet Muhtar Paşa en nihayetinde San'a'yı fethetmiştir²¹³. Bölgedeki hâkimiyeti yeniden eline alan Osmanlı Devleti, Yemen'i Habeş eyaletine bağlı bir sancak olarak yönetmiştir. Bu zamandan sonra ise Yemen hâkimiyeti sağlanmasına karşın; imamlar isyan etmeyi

²⁰⁷ Sırma, age, s . 64; Rüştü Paşa, age s . , 41.

²⁰⁸ Asaf Tanrıkut, **Yemen Notları**, Ankara: Güzel Sanatlar Matbası, 1965 age , s . 43.

²⁰⁹ Hatipoğlu, age, s.24.

²¹⁰ Sırma, age, s.64.

²¹¹ Rüştü Paşa, age s . , 41; Tanrıkut, age, s . 43.

²¹² Bolat, age, s . 19.

²¹³ Sırma, age, s . 66.

sürdürmüşlerdir. Farklı sebeplerden meydana gelen Yemen’de bulunan köklü aşiretlerin çıkardığı isyanlar Osmanlı Devleti için sorun olmuştur²¹⁴.

Mezhep Yemen tarihinde önemli bir rol oynamaktadır ancak en azından 1962’den itibaren Modern Yemen’i bir mezhep ile ilişkilendirmek doğru değildir. Osmanlı Devleti’nin bölgeyi bırakmak zorunda kaldığı 1918 yılından 1962 yılına kadar, Kuzey’den gelen Zeydilerin idaresindeki “Yemen İmamlığı” Zeydi Mezhebine dayalı bir devlet iken, Cumhuriyet’in kurulmasından sonra Yemen, Zeydilikten ziyade Sünniliğe daha yakın duran bir devlet olmuştur. Kurumsallaşamayan ve gerçekte modern bir devlete dönüşemeyen Yemen’de tabii olarak geleneksel Zeydi ve Sünni anlayışlar da bölgesel ve kabilevi ölçeklerde temsil edilmeye devam etmiştir. Cumhuriyetçiler ise yeni bir sistem kurmada başarılı olamadıkları için, zaman zaman bu gelenekçi yapılara dayanmışlar ve bunların devamına imkân vermişlerdir. Söz gelimi bürokrasi ve ticari hayat Sünniler tarafından doldurulurken, Zeydilerin ağırlığı orduda ve zirai alanlarda daima hissedilmiştir.

Osmanlı Devleti, 1840’lardan sonra tekrar merkezi otoriteyi kurma adına Kuzey’den başlattığı ıslah girişimleri sonucunda 1872 yılında Sana’da vilayet merkezini yeniden tesis etti. Böylece Modern Yemen’in de temellerini attı. Uzun yıllar süren mücadeleleri sonlandırmak adına 1911’de Zeydi İmamı Yahya ile de anlaşma sağlayan Osmanlılar, Yemen’in bütünlüğünün sağlanmasında en büyük adımı atmışlardı.

1874 yılında Ahmet Paşa’dan sonra vali olarak atanan Mustafa Asım Paşa, bölgedeki idari yönetimiyle ön plana çıkmıştır. Mustafa Asım Paşa, imamların asker olarak kullandığı kişileri, devlet hizmeti adına jandarma olarak kullanmıştır²¹⁵.

Mondros mütarekesi 16. Maddesi Yemende bulunan Osmanlı birliklerinin en yakın itilaf devletlerine teslim olması gerektiğini belirtiyordu. Mondros Mütarekesi imzalanmasından sonra mütareke koşullarının Yemen’de uygulanması hususunda Türk ve İngiliz tarafları arasında fikir birliği oluşmadı. Mahmud Nedim Bey; Yemende bulunan Osmanlı askerlerinin İtilaf devleti kuvvetlerine teslim olmasına yanaşmadı.

²¹⁴ Süleyman Kani İrtem, Osmanlı Devleti’nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi, İstanbul: Temel Yayınları, 1999, s. 152.

²¹⁵ Rüşti Paşa, age, s . 48; Cengiz Çakaloğlu, “Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Erzurum 2007, s. 101.

İstanbul'dan gelen teslim olma emri sonrası 40. Tümenin silahlarının yarısı bırakılarak teslim olundu. Yemen'de Osmanlı hâkimiyetinin; hukukî olarak, fiilen gerçekleşmesi Lozan Antlaşması sonrasıdır.²¹⁶

3.1.4. Bağımsızlık Döneminde Yemen

İngilizler, Yemen'le 19. yüzyılın başından itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. 1839 yılında Aden'i; 1880-1890 yılında da tüm Güney Yemen'i işgal etmişlerdir. İngilizler; 1905 yılında Osmanlı devletiyle yapılan bir antlaşma sonucunda, Yemen'i ikiye bölmüşler ve mor hattın doğusu olarak tanımladıkları Güney Yemen'i İngilizlerin denetimine vermişlerdir. Kuzey Yemen ise Osmanlı Devleti'nin himayesi altına bırakılmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle ayrılan Osmanlı Devletin 1919 yılında geri çekilmesi üzerine Yemen hâkimiyeti yeniden Zeydi imamlarına ilk olarak da İmam Yahya'ya geçmiştir. Güney Yemen ise 1967 yılına kadar İngiltere'nin işgali altında kalmıştır²¹⁷.

1958 yılında İmam Yahya'nın öldürülmesi üzerine yerine oğlu Ahmed geçmiştir. Ahmed babasının tersine dış dünyaya açılarak eğitim sisteminin modernleşmesini sağlamış ve ülkenin gelişmesi için ciddi adımlarda bulunmuştur. Yemen, İmam Ahmed'in 1962 yılında ölmesi üzerine yeniden kaos ortamı içerisine girmiştir. İlerici kanat 1962 yılında askeri darbeyle iktidarı ele geçirerek monarşiye son vermiştir. Bunun yerine Yemen Arap Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İmam Bedr Zeydi kabilelerin ve Suudi Arabistan'ın desteğini alarak yeni idareye başkaldırıda bulunur. İki tarafın arasındaki çatışmalar Mısır birliklerinin geri çekilmesine kadar devam etmiştir. Sonunda her iki tarafı da tatmin eden orta bir yol bulunmuştur. Bulunan bu çözümde Cumhuriyete dokunulmamış ancak diğer yönden güçlü kabile yapısı da korunmuştur. 1970 yılında iki kanadın temsil edildiği hükümet kurulmuş ve iç savaşa büyük ölçüde son verilmiştir²¹⁸.

Güney Yemen kısmına bakıldığında ise, İngilizler için stratejik öneme sahip bu bölgede meydana gelen bağımsızlık rüzgârları oldukça sert esmiş ve İngilizler Aden'in

²¹⁶ Ü. Gülsüm POLAT, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Yemen İle İlişkiler" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: AAM Derg., 2017 ; 33 (2) : 96 : 113-154 10.01.2014 - 13.04.2017 s121-122

²¹⁷ Turan, age, s. 357-359.

²¹⁸ Turan, age, s. 357.

bağımsızlığını tanımak durumunda kalmışlardır. 29 Kasım 1967 yılında ekonomik sorunları öne süren Sovyet yanlısı bir grup; devlet başkanı Kahtan E-Şadi'yi devirerek Arap dünyasındaki tek Markisist-Leninist rejimi, ‘‘Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti’’ni kurmuştur. Güney Yemen, tarım reformu, millileştirme, planlama, medeni kanunun değişmesi gibi Sosyalist devrim sonrası görülen icraatlardan nasibini almıştır. Amerika ile tüm ilişkilerini kesen Yemen, 1979 yılında Sovyetler Birliği'yle dostluk ve işbirliği antlaşması imzalamıştır²¹⁹.

İki Yemen de 1960'lı yıllardan sonra kanlı iç çatışmalara tanıklık etmiştir. 1970 yılında hızını kaybeden Kuzey Yemen'deki iç savaş ülkenin tamamını paralize etmese de 1982 yılına kadar devam etmiştir. Güney Yemen de söz konusu bu kanlı çatışmalardan nasibini almıştır. Yemen Sosyalist Halk Partisinin içindeki farklı hizipler arasında Ocak 1986 yılında patlak veren iç savaşta on binden fazla insan hayatını yitirmiştir. Ayrıca iki Yemen'de de kanlı iktidar mücadelelerine sık rastlanmaktadır. Kuzey Yemen'de başkan İbrahim El-Hamdi ve El-Casmi öldürülürken, Güney Yemen'de de Salim Robea Ali iktidardan kanlı biçimde uzaklaştırılmıştır²²⁰.

Tüm bu kanlı çatışmaların arasında iki Yemen'in birleştirilmesi için adımlar atılmıştır. Bu adımlardan ilki 1972 yılında iki Yemen arasında meydana gelen savaşı durdurmak için düzenlenen Kahire Konferansı'na dayanmaktadır. Ancak her seferinde kişisel çıkarlardan dolayı herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır. 1986 yılından sonra başlayan görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve 22 Mayıs 1990 yılında iki Yemen'in birleştiği ilan edilmiştir²²¹.

1978 yılından itibaren Kuzey Yemen'in Cumhurbaşkanlığını yapan Ali Abdullah Saleh birleşmede etkin rol oynamıştır. İki sene içerisinde yapılması planlanan seçimler ancak 27 Nisan 1993 yılında yapılabilmektedir. Seçimlerden başarı ile çıkan Genel Halk Kongresi 121 sandalye, El-İslah 62 sandalye ve Yemen Sosyalist Partisi 56 sandalye olarak koalisyon hükümeti kurulmuştur. Ancak ne seçimlerin yapılması ne de 20 Şubat 1994 yılında imzalanan uzlaşma antlaşması Güney Yemen'lilerin yeniden bağımsızlıklarını ilan etmelerine engel olamamıştır. Bunun üzerine hemen harekete

²¹⁹ Turan, age, s. 358.

²²⁰ Turan, age, s. 359.

²²¹ Turan, age, s. 359.

geçen Kuzey Birliği bir ay gibi kısa bir sürede Aden'i ele geçirerek bağımsızlık yanlısı güneyli yöneticileri tasfiye etmiştir²²².

3.1.5. Yemen Arap Cumhuriyeti (Kuzey Yemen)

Ülke; birleşmeden önce, Arap yarımadasında, Kızıldeniz'in güney ucunda bağımsız bir devlettir. Başkent Sana idi. Ülkenin nüfusu 1975'te yaklaşık, 6.668.000 kişidir. Yüzölçümü ise 195.000 km² dolayındadır. 1962 yılına kadar monarşik bir yönetimi olan Yemen, 1975'li yıllarda askeri bir konsey tarafından idare edilmeye başlandı.²²³.

1958-1961 arasında Yemen, Birleşik Arap devletleri kapsamında Mısır ve Suriye ile birleşti. Yemen'deki cumhuriyetçi hükümet Mısır tarafından hararetle desteklenmiştir. Suudi Arabistan ve Ürdün ise krallarının tarafında yer almıştır. 1962 yılında yapılan hükümet darbesinden sonra bütün iktidar Albay Sallal'ın eline geçmiş, cumhuriyet ilan edilmiş fakat cumhuriyetçiler ile kralcılar arasında çarpışmalar devam etmişti. 1967 yılında tekrar bir darbe oldu ve Sallal hükümeti devrildi. Kralcılar ise ılımlı cumhuriyetçiler "Cumhuriyet Başkanlık Konseyi"ni kurmuşlardır. General Amiri başkanlığında kurulan bu yeni hükümet zamanında da, kralcılar ile cumhuriyetçiler arasındaki çatışmalar dinmemiş, 1972 yılının sonlarında kralcılar ile cumhuriyetçiler birleşme kararı almışlardır. 1974 yılında da Albay İbrahim el Hamdi liderliğindeki askeri bir darbe iktidarı tekrar değiştirmiş, yapılan bu darbe ile anayasa da kaldırılmıştır²²⁴.

3.1.6. Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti (Güney Yemen)

Arap yarımadasının güneyinde, Yemen Arap Cumhuriyeti'nin güneyinde ve doğusunda bir Arap ülkesiydi. Yüzölçümü 387.683km², nüfusu 1975 yılında 1.690.000 civarındadır. Başkent Aden'dir. Ülke eski çağlarda, Saba Krallığı ve Himyeriler'in egemenliği altında kalmıştır. Güney Yemen, o zaman ki El Yemen bölgesinin bir parçasını oluşturmaktadır. Müslümanların etkisi 7. Yüzyılda görülmeye başlamış ve

²²² Turan, age, s. 359.

²²³ Özey, age, 293.

²²⁴ Özey, age, 293.

Güney Yemen 1500'lerde Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Yemenli İmamların egemenliğine girmiştir. Çeşitli hükümdarların hüküm sürdüğü Güney Yemen, 1839'dan 1967 yılına kadar, yaklaşık 128 yıl İngiliz işgali altında kalmıştır.

İngiliz işgali 1839 yılında Aden'de başlamıştır. Yerel liderler ile yapılan antlaşmalar ve toprak satımları sonunda ülke, 1919 yılında İngiltere'ye bağlanmıştır. Yemen işgal altındayken, İngiltere ülkeyi idare etmede güçlük çekmiştir. 1959 yılında da İngiliz yönetimi Güney Emirlikleri Federasyonu biçiminde birleşmiştir. Güney Emirlikleri Federasyonu, 1963 yılında Güney Arabistan Federasyonu adını almıştır. Aden halkı, bu birliğe karşı çıkmış ve 1960'lı yıllarda İngilizlere karşı şiddet gösterilerine başlamıştır. Ulusal Kurtuluş Cephesi, Federasyonun düşüşünü hızlandırmış ve 1967 yılında ülke, Güney Yemen adını alarak bağımsızlığını ilan etmiştir. 1977 yılında ise ülkenin resmi adı; Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti olmuştur. Ülke yöneticileri, bağımsızlıktan sonra, Sovyet Rusya yanlısı bir politika izlemişlerdir²²⁵.

3.1.7. Birleşik Yemen Cumhuriyeti

Kuzey Yemen ile Güney Yemen sınırı üzerinde yer alan Maribü'l-Cevf bölgesinde, 1987 yılında zengin petrol rezervelerinin yerleri saptanmış ve işletilmeye başlanmıştır. Bu yataklardan çıkarılan petrol miktarı hızlı bir şekilde artmış ve iki yıl sonra günlük üretim 200.000 varile yükselmiştir. 18 Ağustos 1989'da petrol bölgesinde ortak arama yapmak için, Güney Yemen ile Kuzey Yemen antlaşma yapmışlardır. Yapılan antlaşmayla iki devletin birleşmesi için ilk adım atılmıştır. 22 Mayıs 1990 tarihinde iki ülke, resmen birleşerek, Yemen Cumhuriyeti (*el-Cumhuriyetü'l-Yemen*) kurulmuştur²²⁶.

Yemen Cumhuriyetinin devlet başkanlığına Kuzey Yemen başkanı Ali Abdullah Salih, başkan yardımcılığına Güney Yemen Sosyalist Parti genel sekreteri Ali Salim Elbeyd, başbakanlığına ise Güney Yemen Devlet Başkanı Haydar Ebu Bekir El-Attas getirilmiştir. İki Yemen'in birleşmesinden herkes memnun olmuştur. Yemenlilerin ideali olan 'Mutlu Arabistan hasleti gerçekleştirilmeye çalışılmış ancak bu mutlu tablo, yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Bunun sebebi ise, Yemen'in dış

²²⁵ Özey, age, s.292.

²²⁶ Özey, age, s.300.

politikada “fincancı katırlarını ürkütecek” bir tutum sergilemesi olmuştur. Yemen Cumhuriyeti, körfez krizi esnasında, Birleşmiş Milletler’de, Irak’ın Kuveyt’i işgalini kınayan kararında çekimser oy kullanmıştır. Bu arada, Amerika ve yandaşı batılı ülkelerin Körfez’de uyguladıkları Çöl Harekatı için red oyu kullanmışlardır. Yemen’in bu tutumu, Batılı ülkelerin dikkatini çekmiştir. Diğer taraftan, Yemen, zengin petrol rezervlerine sahiptir ve Akdeniz’i Hint Okyanusuna bağlayan Büyük Su Yolunu kontrol etmesi olasılığı bulunmaktadır. Bu nedenlerle Yemen, yakın takibe alınmıştır. 4 Mayıs 1994 tarihinde, ülkede bir iç savaş başlamış ve yaklaşık olarak üç ay sürmüştür. Üç ay kadar süren iç savaşta, çok ağır silahlar kullanılmış ve yüzlerce Yemenlinin hayatını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Yaklaşık üç ay süren iç savaş, Kuzeylilerin zaferi ile sonuçlanmış böylelikle ülke parçalanmaktan, kıl payı kurtulmuştur.

Arap Baharı’nın kara kışa döndüğü ülkelerden bir diğeri de Yemen’dir. Arap Baharı sonrasında Yemen’deki 33 senelik Salih yönetimi sona ermiş ve ülke istikrarsızlığa doğru sürüklenmeye başlamıştır. Bu istikrarsızlık ortamında pek çok militan grup ortaya çıkmış ve şiddetli bir iktidar mücadelesi yaşanmaya başlanmıştır. Yemen hükümetinin en büyük destekçileri Batı’da Amerika olurken aynı coğrafyada ise Suudi Arabistan olmuştur. Suudi Arabistan’ın bölgedeki etkinliğinin artması üzerine Şiiliğin bir kolu olan Zeydi ve Husiler. ile Sünniler arasında çetin çatışmalar yaşanmaya başlanmıştır.

Adını kurucusu Hüseyin Bedir El Din El Husi’den alan Husiler; Şiiliğin bir kolu olan Zeydiye mezhebine mensuptur. Husiler, Zeyyidi geleneklerine ve inancına zarar verdiklerini düşündükleri Sünni İslamcılardan korunmayı amaçlamaktadır. Husi hareketi 1192’de faaliyete geçen “Genç Müminler Hareketinin” devamıdır. Bu hareket; Suudi Arabistan, ABD ve İsrail karşıtlığına dayanır. Yemen’de meydana gelen otoriyeye boşluğundan faydalanarak yönetimde daha fazla güç sahibi olmak istemektedir²²⁷. Artan çatışma ve gerilme ortamından dolayı Husilerin bağımsızlık yönündeki beklentileri artmış ve hükümetin zayıflığından şikâyet etmeye başlamışlardır. Yemen idaresi tüm bu sorunlarla baş ederken ekonomik olarak daha da sıkıntıya girmeye başlamış ve bu durum, halkı Husilerden yana olmaya itmiştir. Husilerin en büyük destekçisi İran’dır.

²²⁷ Akengin age, s. 233-234.

İran, Yemen’de ki iç çatışmaya Husiler üzerinden dahil olarak Şii hilali sayesinde bölgedeki etkinliğini sürdürmeye devam etmektedir.

3.1.7.1. Başkent San’a

Yemen’in tarihi başşehri San’a’dır. San’a, Arap Yarımadası’nın en eski şehirleri arasındadır. Erken dönemde çok fazla çarşısı bulunan San’a’da günümüzde 18 faal çarşı bulunmaktadır. Şehir içerisinde 14 hamam bulunmaktadır. Diğer taraftan şehirde pek çok İslam alimi yetişmiştir. Muhaddis Abdürrezzâk Es-San‘ânî ve Zeydî âlimi Emîr Es-San‘ânî bu alimler arasındadır²²⁸.

Birinci Dünya savaşında yenilgiye uğramasının ardından San’a başkent olmak üzere İmam Yahya önderliğinde bağımsızlık ilan edilmiştir. İmam Ahmet döneminde (1948-1962) güneyindeki Taize taşınan başkent, Cumhuriyetin Kurulduğu 1962’ de bir kez daha San’a ‘ya taşınmıştır. 1990’da Kuzey Yemen’le Güney Yemen’in birleşmesinden sonra yeni devletin de başkenti olmuştur. Eski kent, çok sayıda kapısı bulunan 6-9 m. Yüksekliğindeki sağlam surlarla çevrilidir . Mimari açıdan en ilginç kapı, 1962 yılındaki devrimden sonra Özgürlük Kapısı adı verilen Yemen kapısıdır. Eski kentin merkezinde eskiden İmam Sarayı olan 7 katlı Cumhuriyet Sarayı yer almaktadır. Eski Pazar yerleri (suk) ve sayıları 40’ı geçen camilerin çoğu kentin doğu bölümünde bulunmaktadır. Birü’l - Azab, Birü’l - Beheymi ve Birü’ş - Şema adlı yeni mahalleler kentin batı kısmındadır. 1984 yılında Eski kent Birleşmiş Milletler tarafından dünya miras listesine alınmıştır. 2004 yılında Arap kültür başkenti ilan edilmiştir²²⁹.

3.2. YEMEN BEŞERİ COĞRAFYASI

Yemen kelimesi; “y-m-n” kökünden türemiş, bereket, şans, uğur,” gibi anlamlarda kullanılmıştır²³⁰. Arap Yarımadasının güneyinde bulunan Yemen, 1517’den 1918 yılına kadar yaklaşık olarak dört yüz yıl boyunca Osmanlı idaresi altında kalmıştır. Kuzey Yemen ile; 1839 yılından 1967 yılında bağımsız oluncaya kadar İngiliz

²²⁸ Tomar, age, s.414.

²²⁹ Özey, age, s.301.

²³⁰ Sadullah TİLKİTAŞ, **Hadislerde Yemen Ve Yemenliler Yemen And Yemenies In Hadith Hikmet Gültekin*** Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research Cilt: 11 Sayı: 60 Yıl: 2018 Volume: 11 Issue: 60 Year: 2018 www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581 <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2018.2873>

hâkimiyetinde kalan ve başkenti Aden olan Güney Yemen'in birleşmesiyle, 1990 yılında Yemen olmuştur²³¹. Yemen aynı zamanda tarihte Belkıs'ın ülkesi olarak ta bilinmektedir. Zengin Arap ülkelerinin etrafını çevirdiği Yemen, maalesef günümüzde Arap yarımadasının en yoksul ülkelerinden biri durumundadır²³².

Diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Kuzey Yemen'de 1962 yılındaki bağımsızlıkla beraber az çok parlamenter sistem alt yapısına ilişkin kurumların ortaya çıkmaya başladığını ancak oldukça sık yaşanan darbeler dolayısıyla tam istikrarlı bir yapıya sahip olunamadığını söylemek mümkündür. Bilhassa 1978 yılında bir darbeyle yönetimi ele geçiren Ali Abdullah Salih 1990 yılındaki birleşme sonrasında birleşik Yemen'in cumhurbaşkanı olarak yarı otoriter bir yapıyı 2011 yılına kadar muhafaza etmiştir. Kuzeyde daha ziyade Zeydi mezhebi çoğunluğu oluştururken, Güneyde ağırlıklı olarak Sünni mezhebi nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır²³³.

Zeydilik, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd Bin Ali'den ismini alan inançtır. Zeydilik, Şii mezhebinin Ehl-i Sünnete en yakın görüşlerini barındıran fırkası olarak bilinmektedir. Zeydiliğin temel görüşü, imamet anlayışı ile kendini göstermektedir.

3.2.1. Yemen Nüfusunun Gelişimi

Yemen, Ortadoğu'da ki en eski uygarlık merkezlerinden biridir ve aynı zamanda Arap Yarımadası'nda kadınlara oy verme hakkı tanıyan ilk ülkedir. 2013 yılı resmi nüfus verileri incelendiğinde 23 milyona yakın olan ülke nüfusunun 2019 yılında 29,58 milyon olduğu tahmin edilmektedir²³⁴.

²³¹ Kurt age, s.400-401.

²³² Arı, age, s.514.

²³³ Arı, age, s.515.

²³⁴ Yemen Nüfusu 2019, <http://worldpopulationreview.com/countries/yemen-population/>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.

Tablo 3.1
Yemen’de (1950-2015) Nüfus Sayıları

Yıllar	YEMEN	Yıllar	YEMEN
1950	4,402.000	1985	9,848.000
1955	4,768.000	1990	12,057.000
1960	5,172.000	1995	15,321.000
1965	5,644.000	2000	17,875.000
1970	6,194.000	2005	20,583.000
1975	6,831.000	2010	23,607.000
1980	8,120.000	2015	26,916.000

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015,

Tablo 3.1 incelendiğinde 1950 yılında toplam nüfusun 4 buçuk milyon olduğu anlaşılmaktadır. Yemen nüfusu 1950-2015 arası 65 yıllık dönemde yaklaşık 6 kat artarak 2015 yılında 27 milyona yaklaşmıştır.

Tablo 3.2
Yemen’de Kadın Başına Ortalama Doğum Sayıları (1950-2015)

Yıllar	YEMEN	Yıllar	YEMEN
1950-1955	7,35	1985-1990	8,8
1955-1960	7,4	1990-1995	8,2
1960-1965	7,6	1995-2000	6,8
1965-1970	7,8	2000-2005	5,9
1970-1975	7,9	2005-2010	5
1975-1980	8,6	2010-2015	4,4
1980-1985	8,8		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015,

Tablo 3.2 verileri incelendiğinde Yemen’de kadın başına düşen ortalama doğum sayısının 1950-1955 yılları arasında 7,35 olduğu ve bu oranın 1990-1995 yılları arasına kadar giderek yükseldiği görülmektedir. Yemen’in de Suriye gibi Arap Baharı’nın güçlü etkilerine maruz kalması, 2010-2015 yılları arasında kadın başına düşen doğum oranının 4,4’e gerilemesine sebep olmuştur. Bütün bunların yanında; son yıllarda azalma olmakla birlikte Yemen’de dünya ortalamasının çok üzerinde bir doğurganlık vardır.

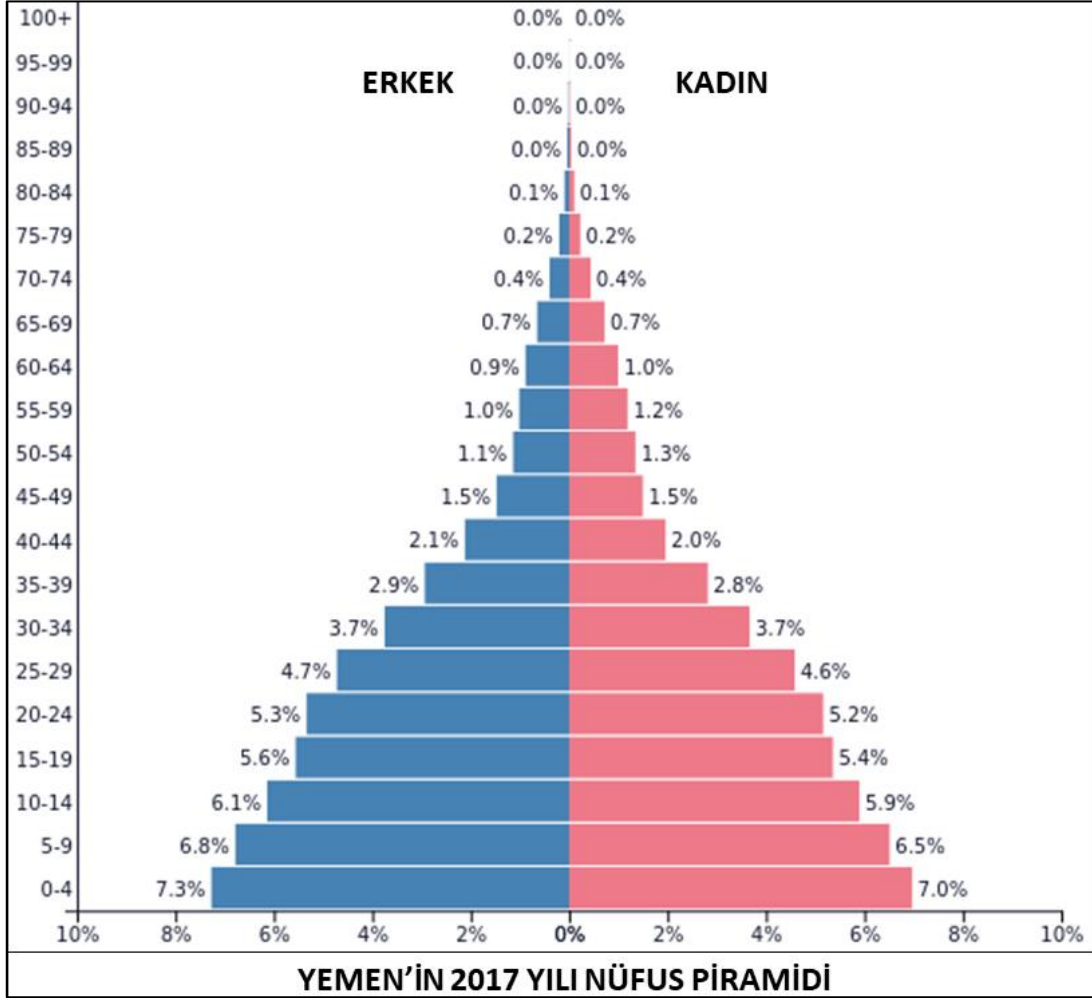
Tablo 3.3
Yemen’de (1950-2015) Nüfus Artış Hızı (%)

Yıllar	YEMEN	Yıllar	YEMEN
1950-1955	2,61	1985-1990	4,05
1955-1960	1,63	1990-1995	4,79
1960-1965	1,75	1995-2000	3,08
1965-1970	1,86	2000-2005	2,82
1970-1975	1,96	2005-2010	2,74
1975-1980	3,46	2010-2015	2,62
1980-1985	3,86		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015,

Tablo 3.3.’ü incelediğimizde; Yemen’in nüfus artış hızının 1950-1955 yılları arasından, 1970-1975 yıllarına kadar giderek düştüğü görülmektedir. 1975-1980 yılları arasında ise mevcut artış hızı neredeyse 1,5 katına çıkarak 1990-1995 yıllarına kadar sürekli olarak artmaya devam etmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise, yine Suriye’de olduğu gibi Yemen’de de nüfus artış hızının 2015 yılına kadar azaldığı görülmektedir. Nüfus artış hızında görülen dalgalanmalar üzerinde; ülkede istikrarın az, ekonominin kötü olduğu dönemlerde, başta Suudi Arabistan olmak üzere Körfez ülkelerine olan dış göçler etkilidir.

Tablo 3.4
Yemen 2017 Yılı Nüfus Piramidi

Kaynak: Population Pyramids of the World from 1950 to 2100

Yemen'in nüfus piramidini incelediğimizde; Yemen'de ki nüfusun yarısından çoğu gençtir ve gençlerin çoğu 15 yaşın altındadır. Yemen doğurganlık oranıyla da dünya genelinde en yüksek orana sahip olan ülkelerin başında gelmektedir. Yüksek doğum ve yüksek ölümler, bu tip ülkelerin karakteristik özellikleridir. Sanayi devrimi sonrasında ilk evresini yansıtan düzgün üçgen şeklindeki piramidin, bir sonraki evresidir. Her nüfus sayımı döneminde bir önceki dönemden daha fazla insan dünyaya gelmiş, ancak insanların hayatta kalma olasılığı arttığı için piramit dışı bükey bir şekil kazanmıştır. Doğum oranı oldukça yüksek, nüfus artış hızı, kadın başına düşen çocuk sayısı oldukça fazladır. Anne ve çocuk sağlığı hizmetleri yetersizdir. Toplam nüfus içinde çocuk ve genç nüfusu oranı, aktif nüfusu oranı fazladır. Piramidin orta

bölümlerinde yaşanan genişleme, aktif nüfustaki artışı gösterir. Ülkede 65 yaşın üzerindeki insan sayısı oldukça azdır.

3.2.2. Yemen Nüfusunun Yoğunluğu ve Alansal Dağılımı

Nüfusun büyük bir kısmı Arap'tır. Kıyı şeridi Tamer'de, Arap-Afrika karışımı insanlar yaşamaktadır. Nüfus, daha ziyade dağlık alanlarda yoğunluk kazanır. Dağların doğu yamaçları ile doğu bölgeleri tenhadır. Madenleri ve geçim kaynakları sınırlı olan Yemen halkının çoğu, diğer Arap ülkelerinde işçi olarak çalışmaktadır. Ülke dünyanın en yoksul ülkelerinden biridir. Yemenlilerin çoğu kuzey bölgesinde Zeydi kabileleriyle beraber yaşamaktadır. Al-Akhdam gibi kentsel alanlarda kast grupları kabile olarak kalmıştır. Bölgenin muson yağmurları yağın kısmında nüfus yoğunluğu daha fazladır.

Yemen'de nüfus kırsal alanlar ve kabile alanlarında yoğunlaşmaktadır. Dünyanın az gelişmiş ülkeleri arasında olan bu ülke, yakın zamanda pek çok çatışma ve iç savaş görmüştür.

Bölgedeki tarım arazilerinin verimli olmasına rağmen az olması durumu, kırsal yerleşim ve inşaat modellerini büyük ölçü de etkilemektedir. Köy nüfusları küçük kabileler şeklindedir, kayalıklara veya kaya tepelikleri boyunca ekilemeyen yerlere binalar inşa etmektedirler.

3.2.3. Yemen'de Nüfus Hareketleri

Göç Kavramı: Coğrafya, tarih, sosyoloji ve edebiyat gibi birçok bilim dalını ilgilendiren göç ve çeşitleriyle ilgili farklı tanımlar yapılmaktadır. TÜİK'e göre iç göç; son bir yıllık dönemde, ülke sınırları içinde belirli alanlardaki (bölge, il, ilçe vb.) daimi ikametgâh, adres değişikliği şeklindedir. Ya da sayım günündeki daimi ikametgâh yeri ile, sayımdan beş yıl önceki daimi ikametgâh yeri farklı olan kişiler, göç eden nüfustur. Ama ortak noktası ikametgâh değişikliğinin esas olmasıdır. Tümertekin ve Özgüç'e göre, göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme olayını ifade etmektedir. Bu değişim, kıtalararası, uluslararası, bölgelerarası, kırdan şehre ya da şimdi görüldüğü gibi şehirden kıra doğru herhangi bir ölçek ya da yönde meydana gelebilir. süresi, yapısı ve nedeni ne olursa olsun insanların yer

değiştirdiği nüfus hareketleri göç olarak ifade edilir. Buna yerinden edilmiş kişiler, ailelerin birleştirilmesi, mülteciler, ekonomik göçmenler, yerinden çıkarılmış kişiler ve diğer nedenler dâhildir. Netice itibariyle göç, insan ve topluluklarının doğduğu, ikamet ettiği bir yerden (iktisadi, siyasi, dini, sosyal, afet, savaş, terör vb. nedenlerle), zorunlu ya da isteğe bağlı veya; devamlı ya da geçici olarak bir başka yere veya ülkeye gitmesidir.

Göçler Çok boyutlu bir nüfus hareketidir, farklı şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Genel olarak göçler; iç göçler ve dış göçler şeklinde, ülke sınırları esas alınarak bir ayırım yapılmaktadır. İç göçler, idari üniteler dikkate alınarak iller arası göç ve il içi göç olmak üzere iki kısma da ayrılabilir. İller arası göç; bir ilin idari sınırları içinden diğer bir ilin idari sınırları içine olan göçlerdir. İl içi göçler ise, bir ilin idari sınırları içindeki il merkezi, ilçe merkezi, bucak ve köyler arasındaki göçlerdir. Tümertekin, Lynn Smith (1948)'e atfen göçleri; kırlardan şehirlere doğru olan göçler, şehirlere kırlara, bir eyaletten diğer bir eyalete, kırdan şehire ve şehirden şehire olmak üzere beş farklı tipte sınıflandırarak vermiştir.²³⁵

3.2.3.1. İç ve Dış Göçler

Yemen'deki savaştan dolayı göçler artmıştır. Savaşın devam etmesi, bölgede ortaya çıkan kolera salgını ve olumsuz sağlık koşulları Yemenlileri göçe zorlamaktadır. Bölge halkı; iç savaştan kaynaklanan çatışmanın şiddetinin arttığı yerlerden kaçarak, daha güvenli olduğuna inandıkları yerlere göç etmektedirler. Ülkenin birçok köyü; güvenlik nedeniyle göç ettiği için, hayalet köylere dönmüş durumdadır.

Ülkede siyasi istikrarsızlığın hüküm sürmesi, Husiler ile meşru yönetime bağlı güçler arasında iç çatışmanın şiddetini giderek arttırmaktadır. Husiler, 2014 yılından beri San'a'nın bazı bölgelerini denetim altında bulundurmaktadır. Buna karşın Suudi Arabistan öncülüğündeki koalisyon güçleri Husilere karşı Yemen hükümetine destek

²³⁵ Mehmet Akif Ceylan, "Salihli'de (Manisa) İç Göçlerin Büyüklüğü ve Yönü" International Journal of Social Science , Volume 6, Issue 6, p. 305-335, June 2013 s31

vermektedir²³⁶. Bölge; coğrafi yapısı sebebiyle de, sürekli dışarıya göç veren bir yapıdadır.

Tablo 3.5
Yemen’de (1950-2015) Göçmen Sayıları

Yıllar	YEMEN	Yıllar	YEMEN
1950-1955	-50.000	1985-1990	-50.000
1955-1960	-75.000	1990-1995	615.000
1960-1965	-100.000	1995-2000	-100.000
1965-1970	-246.000	2000-2005	-112.000
1970-1975	-353.000	2005-2010	-66.000
1975-1980	-75.000	2010-2015	-75.000
1980-1985	-50.000		

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015,

Tablo 3.5.’i incelediğimizde Yemen’de 1950-1990 yılları arasında ülkedeki göçmen sayısının sürekli olarak negatif yönlü bir seyir izlediği görülmektedir. 1990-1995 yılları arasında; göçmen sayılarında pozitif yönlü bir artış meydana gelmiş ancak, sonraki 5 yıllık dilimde ise yine negatif yönlü bir seyir izlemeye devam etmiştir. Ayrıca iç savaş dönemlerinde dışarıya göçün arttığı yorumu da yapılabilir.

3.2.4. Yemen Nüfusunun Sosyal ve Kültürel Yapısı

Nüfusun büyük bir bölümü Araplardan oluşmaktadır. Ülke de az da olsa, Hintli, Pakistanlı ve Somalili göçmenler de bulunmaktadır. Genellikle Yemen’in güneyine yerleşen halkın %99’u Müslümandır. Ülkenin kuzey tarafında ise; Arapların yanında Habeşliler ve Yahudiler de bulunmaktadır. Müslüman halkın çoğunluğu Şii-Zeydi mezhebine bağlıdır²³⁷. Çoğunluğu Şii-Zeydi olan halkın yanında Hanefi ve Şaf’i mezhebine bağlı Müslümanlarda bulunmaktadır. Yemen’de İslamiyet’le beraber toplum içerisinde imamlar etkin rol oynamaya başlamışlardır. Bilhassa imamlar topluluklarının yönetilmesi ve yönlendirilmesi konusunda idari yönetimi uzun süre ellerinde

²³⁶ Yemen’in güneyindeki çatışmalar halkı göçe zorluyor., 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/yemenin-guneyindeki-catismalar-halki-goce-zorluyor-41049415>, Erişim Tarihi: 20.05.2019.

²³⁷ Hayati Develi, **Güney Yemen-Kuzey Yemen**, Büyük İslam Tarihi, (Ed. Kenan Seyithanoğlu), İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, XIII, 461-471.

tutmuşlardır²³⁸. Ülkenin kuzeyinde Zeydiler, güneyinde Sünniler (Şafii) çoğunluktadır. Kabileler arasında, zaman zaman çok şiddetli çatışmalar çıkmaktadır.

Yemen halkı bağlı buldukları aşirete veya sülaleye göre sınıflandırılmıştır. Kabileye üye olan bir Yemenliden devamlı cesur bir savaşçı, misafirperver ve paylaşımı seven bir yapıda olması beklenirken aynı zamanda kavgacı ve savaş için hazır durumda olan bir karaktere de sahip olması beklenmektedir²³⁹.

Yemen’de; Halk, köylüler ile tüccar ve esnaftan oluşan şehirliler diye ikiye ayrılır. Köylüler ile şehirliler arasında, sınıf farklılığı çok fazladır. Hatta bu iki grup birbirleriyle kız dahi alıp-vermezler. Kabile ve sınıf ayrımı, ülkede siyasal birliğin sağlanmasına engel teşkil etmektedir.

İslamiyet’in erken dönemden yayılmaya başlamasından sonra eski kültür mirası ve de mimari gelenekler devam etmektedir. İslam dininin bölgede yayılmasının ardından San’a’da bulunan Ulucamii, Zemâr Camii ve Cened Camii’ler ülkede yapılan ilk camilerdir. Camilerin içerisinde İslam’ın gereklilikleri öğretildiğinden, camiler bazı sahabelerin ve bölgenin diğer yerleşkelerinden talebelerin ve ulemaların hadis almak için Yemen’e yerleşmesine sebep olmuştur²⁴⁰.

İlk müstakil medreseler, Eyyübiler döneminde yapılmıştır. Eyyübiler’in arkasından Resuliler, yazdıkları eserlerle; Taiz, Cened, Zebîd, Zafâr ve Aden gibi şehirlerde açmış oldukları medreseler ve kütüphanelerle eğitim ve öğretimin gelişmesine yarar sağlamışlardır. Tahiriler döneminde ise, medreselerde Şafii mezhebine dair öğretilere ağırlık verilmiş ve Şafii mezhebinin yayılması bu dönemde hız kazanmıştır. Osmanlı’lar ve Zeydiler döneminde yapılan medreselerle beraber ülkede 200’e yakın eğitim kurumu günümüzde de varlığını korumaktadır²⁴¹.

Osmanlı Devleti döneminde Yemen’de, Osmanlı tarzında yedi camii inşa edilmiştir. 19. Yüzyılda bilhassa pek çok askeri bina, kışla ve askeri okul yapılmış ve

²³⁸ Al-Haddad, age, s. 16.

²³⁹ Ingrams, age, s. 36.

²⁴⁰ Cengiz Tomar, "SURIYE", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003, s. 545-550.

²⁴¹ Tomar, age, s.415.

günümüzde bu yapılar askeri müze olarak sergilenmektedir. Yemen’de ki ilim yaşamı, Osmanlı Devleti döneminde de gelişimini sürdürmüş bu dönemde birçok edebiyat, tarih ve teracim alanında eserler yazılmıştır²⁴².

3.2.4.1. Nüfusun Yaş Ve Cinsiyet Özellikleri

Tablo 3.6’da; Yemen nüfusunun cinsiyet verileri, incelendiğinde; 1950 yıllarında kadın ve erkek nüfusunun 2 milyondan biraz fazla olduğu görülmektedir. 2015 yılına kadar giderek artan kadın ve erkek nüfusu bu tarihte yine her iki cinsiyette de 13 milyonu aşmıştır. 1965, 1995, 2000, yıllarında kadın nüfus; erkek nüfustan fazla, diğer yıllarda erkek nüfus daha fazladır. Fakat; kadın-erkek nüfusun arasındaki makas, hiç bir yıl çok belirgin bir şekilde açılmamıştır. Erkeklerde 49, kadınlarda 51 yaş olan ortalama yaşama süresi, dünya ortalamaların hayli altında kalmaktadır²⁴³.

Tablo 3.6
Yemen’de 1950-2015 Yılları Arası Kadın ve Erkek Nüfusu

Yıllar	KADIN	ERKEK	Yıllar	KADIN	ERKEK
1950	2,180.000	2,223.000	1985	4,998.000	5,380.000
1955	2,371.000	2,397.000	1990	6,085.000	6,292.000
1960	2,583.000	2,589.000	1995	7,558.000	7,256.000
1965	2,831.000	2,813.000	2000	8,834.000	8,302.000
1970	3,142.000	3,325.000	2005	8,834.000	9,334.000
1975	3,506.000	3,974.000	2010	11,678.000	11,928.000
1980	4,147.000	4,508.000	2015	13,316.000	13,601.000

Kaynak: United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015,

3.2.4.2. Kır ve Şehir Nüfusu

Şehirleşme oranının düşük olduğu (%25) ülkede, km²'ye 19 kişi düşmektedir. Sana (427.000 nüfuslu) siyasal, Aden (318.000 nüfuslu) ekonomik başkenttir.

²⁴² Tomar, age, s.415-416.

²⁴³ Özey, age, s.293

Tablo 3.7
2018 Suriye’de; Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Sayısı, Kır ve Şehir Nüfus Oranı.

	ŞEHİR	KIR	TOPLAM	ŞEHİR ORANI	KIR ORANI
YEMEN	10.595.000	18.320.000	28.915.000	36.6	63.4

Kaynak: World Urbanization Prospects The 2018 Revision

Yemen Cumhuriyeti’nde kırsal hayatın önemli oluşu, diğer Arap ülkelerine göre, tarımdan ziyade hayvancılığın ön plana geçtiği görülmektedir Ülkede beslenen hayvan sayıları hayli fazladır. Ancak, hayvancılıkta geleneksel besicilik hakimdir²⁴⁴.

3.2.5. Eğitim ve Kültür

Yemen halkının eğitim seviyesi son derece düşüktür. 1975 yılında, 10 yaşın üstündeki toplam nüfusun %83’ü okuma-yazma bilmiyordu. Ancak son yıllarda yapılan eğitim seferberliği sonucunda bu oran kısmen de olsa düşürülmüştür. 1990 yılında 15 yaşın üstündeki toplam nüfusun %38’i okuryazardır. Ancak okuryazar oranında cinsiyet durumuna göre belirgin farklılık bulunmaktadır. Erkek nüfusun %54’ü, kadın nüfusunun ise %26’sı okuryazar olabilmektedir.

3.3.6. Yemen Nüfusunun Ekonomik Yapısı

1970’li yıllardan günümüze kadar yaşanan ekonomik gelişmelere rağmen Yemen, dünyanın en fakir ve en az gelişmiş ülkeleri arasında yer almaktadır. Yemen halkı geçimini tarım ve hayvancılıkla sağlamaktadır. Ülke topraklarının yalnızca %3’ü ekilebilir durumdadır. 20. yüzyılın ilk yarısında ülkenin bazı bölgelerinde üretilen gıda sayesinde yeterlilik sağlanmıştır. 1970 ve 1980’li yıllarda yapılan yatırımların artmasına ve pazar genişlemesine rağmen yine de gıda bakımından dışarıya bağlı kalmıştır. Bu durumun esas sebeplerinden biri de; 1970’li yıllarda başlayan çalışan erkek işgücünün azalması, hatta tükenme derecesine gelmesidir²⁴⁵. Bu ise; iç savaşlar, dış göçler ve erkek nüfusun azalmasıyla açıklanabilir.

²⁴⁴ Özey, age, s.293.

²⁴⁵ Yemen, 2019. <https://www.britannica.com/place/Yemen/Plant-and-animal-life#ref273080>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.

İki Yemen'in birleşmesinin önemli sebeplerinden biri de güneydeki sosyalist ekonomiyle kuzeydeki pazar odaklı ekonominin bütünleşmesini sağlamaktır. 1970'li yılların başında Güney hükümeti; ülkedeki bankacılık, sanayi ve ticari alanlarda teşebbüslerde bulunmuş ve nerdeyse bütün arazi ve konutları millileştirmiştir. Sonrasında yapılan her yeni işletme devlete ait ve devlet tarafından işletilmiştir.

Ülkenin kuzeyinde yaşayanlar göçebe bir hayat tarzı sürerler. Güneydeki nüfusun çoğunluğu ise kasaba ve şehirlerde yerleşik şekilde yaşamaktadırlar. Ekonomi tarıma dayalıdır. Tarımsal ürünler arasında, pamuk, tütün, kahve ve tahıl yer alır. Sanayi dışsarımlarının %75'ini petrol oluşturur. Petrol rafinerileri, Küçük Aden'de kurulmuştur. Diğer sanayi dalları arasında dokumacılık, gemi yapımı ve mobilyacılık başta gelir. Ayrıca balıkçılık ve el sanatları önemlidir. Gelir kaynaklarının düşük oluşu, ülkeden dışarıya işçi göçlerini hızlandırmıştır. Diğer Arap ülkelerinde çalışan Güney Yemenlilerin sayısı 1 milyonu aşmaktadır²⁴⁶.

Dağları denize bakan ve fazla yağış alan bölgelerde tarım önem arz etmektedir. Halkın çoğunluğu tarım alanında veya tarımsal ürünleri işleyen sanayide çalışır. Başlıca tarım ürünleri kahve ve kat'dır. Kahve bahçeleri, 1300 metreden sonra yoğunluk kazanmaktadır. 1400-2600 metreler arasında yapraklarından uyuşturucu elde edilen kat ağaçları yetiştirilir. Kat yetiştiriciliği kahve tarımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun yanında Kat, keyif verici aroması olduğundan dallarından bir çeşit çay elde edilen bodur bir ağaçtır. Ayrıca buğday, arpa, darı ve pamuk tarımı da yapılmaktadır. Tarım ürünleri yanında, el sanatları ürünleri de dışsarımlarındadır.

Balıkçılığın da ülke ekonomisinde azımsanmayacak bir yeri vardır. Yemen; pamuk, kahve, hurma, sebze ve kurutulmuş balık ihraç etmektedir. Tekstil, imalat sanayi ürünleri, dayanıklı tüketim malları, gıda, şeker ve tahıl ithal etmektedir. Alışveriş yaptığı ülkeler, Birleşik Krallık, Japonya, Suudi Arabistan, Avustralya ve ABD'dir. Dış ticaret açığı vermemeye çalışmaktadır. Ülkede 2011 yılından itibaren

²⁴⁶ Özey, age., s.293.

başlayan i çatışmalar, ülke turizmине dolayısıyla ekonomisine önemli zarar vermektedir.²⁴⁷

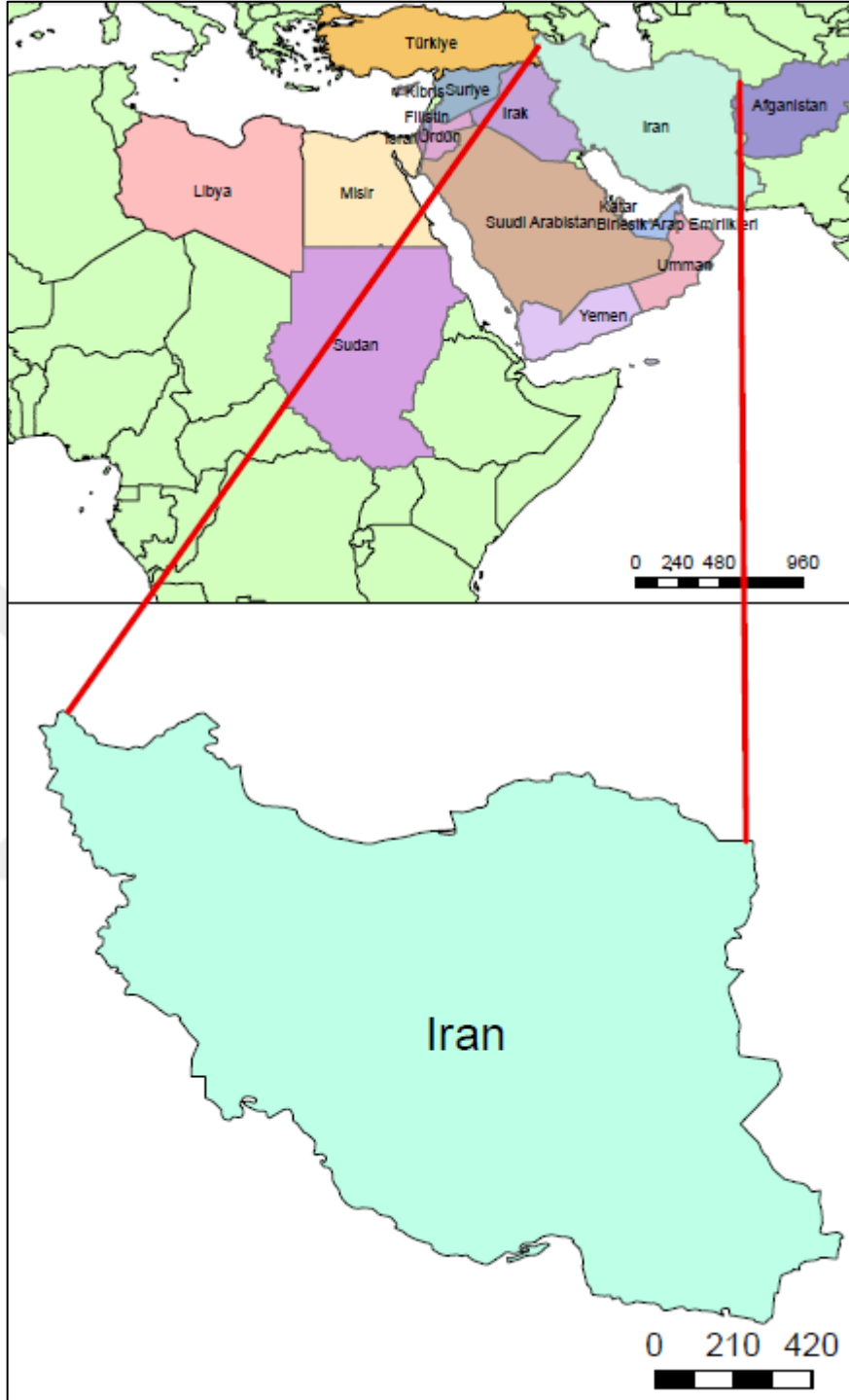
²⁴⁷ İbrahim Atalay, **Dünya Coğrafiyası**. İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011, s.86.

4. SURIYE VE YEMEN İÇ SAVAŞLARINDA İRAN'IN ROLÜ

Günümüzde İran; yüzölçümü (1.643.000 km²) ile ve nüfusunun kalabalıklığı ile (2018'de 82.012.000) öne çıkan bir ülkedir.

Başşehir Tahran, günümüzde halkın % 15'inin yaşadığı 8.500.000 nüfuslu büyük bir şehirdir. 1979'da şahlık rejimine son verildikten sonra kurulan İran İslâm Cumhuriyeti'nde nüfusu milyonu geçen diğer büyük şehirler Meşhed (1.500.000), İsfahan (1.300.000) ve Tebriz'dir (1.100.000)²⁴⁸

²⁴⁸ Bernard Hourcade, "İran", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000, s.322-324.

Harita 4.1: İran Lokasyon Haritası

Kaynak: Arg Gis Kullanılarak Hazırlanmıştır.

Tablo 4.1
2018 İnan Şehir, Kır ve Toplam Nüfus Sayısı Kır ve Şehir Nüfus Oranı.

	ŞEHİR	KIR	TOPLAM	ŞEHİR ORANI	KIR ORANI
İRAN	61.425.000	20.587.000	82.012.000	74.9	25.1

Kaynak: World Urbanization Prospects The 2018 Revision

4.1. İRAN KISA TARİHÇESİ

İnan sözcüğünün kökeni, Sanskritçe "Aryan" sözcüğünden gelir. Yani 'Ari ırktan olan, 'Hind – Avrupa dil ailesinden gelen milletler' anlamındadır.²⁴⁹

İslam öncesi İnan tarihi üç bölüme ayrılmıştır.

- Aryanlar öncesi İnan
- İnan'a Aryan göçü
- Eski İnan

Aryanlardan önce, İnan platosunun farklı bölgelerine çeşitli etnik gruplar yerleştirilmiştir. Aryan öncesi tarihte, yakılmış şehrin medeniyetleri (Sistan'da), İlam medeniyeti (Kuzey Khuzistan'da), Jiroft medeniyeti (Kerman'da), İpek Tepesi sakinleri (Kashan'da), Urartu medeniyeti (Azerbaycan'da), Tepeler (Nahavand'da) ve Kassian medeniyeti (Kermanshah ve Lorestan'da) ve Tabaristan'da (Mazandaran'da) İnan topraklarındaydı.

Aryanlar, atalarının toprakları muhtemelen Karadeniz'in ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki Sihon ve Cihon nehirleri çevresindeki beyaz ırkın geniş bir dalıdır. Daha sonra Avrupa'ya taşınıp, İnan ve Hindistan'a gruplar oluşturdular. Sonuç olarak, Asya dili ve dilleri Hint ve Avrupalı olarak adlandırılmaktadır. Aria asil anlamına gelmektedir.

İnan'ın tarih kitaplarının bazılarında, Aryanların İ.Ö. 6. yy, bazılarında ise İ.Ö. 5. yüzyıl – 6. Yüzyıl arasında İnan'a geldikleri söylenmektedir. Aryanlar İnan platosuna ulaştığında, önce yerli halkları evcilleştirdiler, ancak sonra onları kabul ettiler. İnan'a

²⁴⁹ <https://tr.wikipedia-on-ipfs.org/wiki/İnan>

girdikten sonra Aryanlar, en önemlileri Medler, Partiler ve Persler olan farklı kabileler olarak bilinmektedirler. İran ismi Aryan isminden türetilmiştir ve Aryan diyarı anlamına gelmektedir.

Eski İran tarihi, Sassanid yönetiminin sonuna kadar Arap devletinin oluşumu ve Arapların İran'ı işgal etmesi dönemi olarak kabul edilir. Bu kısımda İranda hüküm süren devletleri kısaca anlatacağız.

Medler yaklaşık M.Ö. 1-2

Medler, İran platosunun batı kısmına yerleşen Aryan kökenli bir İranlı kabile olarak bilinmektedir. Medlerin toprakları, İran platosunun batı kısmını içeriyordu. Kuzeybatı İran'daki Azerbaycan toprakları Median platosu ve Zagros bölgesinin geri kalanı da Medyan olarak biliniyordu.

Akhaemenitler – M.Ö 1-3

Bu hanedanın Achaemenileri Pers kabilelerini kontrol altına almıştır. Ondan sonra oğlu Anshan'da (Shooshtar'ın doğusunda) krala ulaştı. Daha sonra Pasargadae'yi merkez yaptılar. Cyrus zamanında, Üçüncü (Büyük), altı kral bu aileyi yönetmiştir.

Seleukitler

İskender'in ölümünden sonra (M.Ö. 7), fetihleri komutanları arasında bölündü ve Asya'daki varlıklarının çoğu, İran ilk Seleucus'un çekirdeğiydi. Böylece İran, Seleukidlerin egemenliğine girdi (M.Ö 1 - 2). Seksen yıl boyunca İran'ın batısının büyük bir bölümünü yönetiyorlardı, ancak topraklarında neredeyse hiç barış yoktu. Bir süre sonra Partiler etkilerini genişletti ve sonunda Seleukidleri devirdi ve Partiler'i ilk Partler gözyaşı kralı olarak adlandırdı.

Partiler - M.Ö. 2 - M.Ö. 5

Partiler, İran'daki Selamid döneminde var olan Yunan medeniyetine övgüde bulundular. Bazı Parth kralları, Yunan edebiyatıyla tanıştı ve Parth krallarının mahkemesinde bazı Yunan oyunları yapıldı. O zamanlar aristokrasinin biri, diğeri ise

"Şövalyeler ve Mogalar"ın müzakere edici bir yönü olan ve çok az etkisi olan iki odadan oluşan bir Majesteleri parlamentosu vardı. İran tarihinin bu döneminde hayvancılık, tarım ve ticaret gelişmiştir. İran halkının dini İslamdan önce Zartüş dini idi ve İranlılar bu dini esaslarla ibadet ediyordu.

Ortadoğu Coğrafyasında tarihi süreç içerisinde Anadolu Mısır ve İran'ı elinde tutan devletler genelde başat rol oynamışlardır. İran bir dönem kendini bölgenin ikinci büyük gücü haline getiren Safevi hanedanının zayıflamasından sonra eski güç ve etkinliğini giderek yitirmeye başlamıştır. Ne Zend ne de onu takip eden Kaçar Hanedanı temelinde büyük ölçüde dış müdahalelerin yattığı gerilemenin önüne geçememiştir. Hanedan değişikliği ve ülkenin içine düştüğü durum iç dengelerin değişmesini de beraberinde getirmiştir. Kaçar hanedanının Safeviler gibi ruhani vasfının bulunmayışı, Şii ruhban sınıfının devletten bağımsız bir güç olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fetih Ali Şah desteğini aldığı ulemaya cuma vaazlarını verme hakkı ve bazı ekonomik imtiyazlar tanınmış, bu durum ulemanın hem halk nezdindeki itibarını arttırmış hem de bağımsız bir örgütlenmeye gitmesini sağlamıştır. Zekât toplama hakkına sahip olmaları ve Nadir Şah tecrübesinden sonra eğitimlerini İran'ın denetimi dışında kalan Necef ve Kerbela gibi merkezlerde gerçekleştirmeleri kısmi bir özerklik kazandırmıştır. Şii ulemasının artarak devam edecek bu etkinliğinin altında daha da güçlendirilen coğrafi ve mali bağımsızlık yatmaktadır²⁵⁰.

Ulemanın sömürgeci karşıtı bir karaktere bürünmesi de bu yıllara denk gelmektedir. Fetih Ali'nin kendine baskı yapan Rusya'ya savaş açması ve yenilmesi bu seçimde etkili olmuştur. Şii ruhban sınıfı bu tarihten itibaren sömürgeci karşıtı tutumuyla öne çıkmaktadır. Ulemanın Fetih Ali Şah'la kurduğu sağlam ilişkiler oğlu Muhammed Mirza zamanında büyük darbe almıştır. Mollalar halkın da desteğini arkasına alarak yabancı güçlerin güdümüne giren yeni Şah'a cephe almıştır. Bu aynı zamanda devrimle sona erecek ulema-şah çatışmasının da başlangıcını oluşturmaktadır²⁵¹.

²⁵⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "İran", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000, s.395-400.

²⁵¹ Turan, age, 121.

Fikir ayrılıkları Nasreddin Şah (1848-1896) döneminde doruğa çıkmaktadır. Şah'ın İngiltere ve Rusya'ya bazı alanlarda (posta hizmetleri, kara ve demiryolu) imtiyazlar tanınması ve sömürgeci karşıtı fikirleriyle bilinen Cemaleddin Afgani'nin sürgün edilmesi, ülke genelinde tek örgütlü muhalif olan ulemanın tekrar sokaklara dökülmesine sebep olmuştur. Ulemaya karşı çıkılması bir anlamda İran'a karşı gelmek gibi algılanmaktadır. Bunda ulemanın korkusuz tavrı ve keskin çıkışları da etkili olmuştur. Örneğin, Ayetullah Miraza Hasan Şirazi tütün imtiyazından hükümetin geri adım atmaması durumunda tütün kullanımının haram olduğuna dair fetva vermekten çekinmemiştir. Şah tepkileri ciddiye almamış ve bunun bedelini de hayatıyla ödemek durumunda kalmıştır²⁵².

Yeni Şah Muzafferüddin zamanında da fazla değişiklik görülmemektedir. Devlet ile ulema arasındaki zıtlaşma artarak devam etmiş önceki Şahlar döneminde olduğu gibi Rusya ve İngiltere ile yakın ilişkiler kurulmuştur. Ayrıca borçlanmada had safhaya ulaşılmıştır. Bu da doğal olarak yeni imtiyazların beraberinde gelmesine sebep olmuştur. Bu konuda son derece hassas olan ulema tekrar sokağa dökülerek anayasanın ilanının da dâhil olduğu bazı istekleri yerine getirilmeden geri adım atmayacağını bildirmiştir. Şah, 1906 yılında Anayasayı ilan etmek zorunda kalmıştır. Ancak oyalama taktiğine başvurarak uygulanmasını geciktirmiştir. Bu da işlerin iyice çığırından çıkmasına sebep olmuştur. Şaha bağlı güvenlik güçleri ile ulemanın başını çektiği protestocular arasında çıkan çatışmalarda 32 kişi yaşamını yitirmiştir. Bu olay, tepkilerin daha da artmasına sebep olmuştur. Ertesi gün binlerce kişi İngiliz konsoloslughuna yürüyerek protesto etmiştir²⁵³.

Uzun süredir devam eden Rus-İngiliz hâkimiyet mücadelesi; iki ülke arasında 30 Ağustos 1907'de imzalanan antlaşmayla, yerini kısa süreli de olsa işbirliğine bırakmıştır. İran'ı iki devlet arasına nüfuz bölgelerine ayıran antlaşma çerçevesinde; Sovyetler ülkenin kuzeyine yerleşirken, İngilizler Güneydoğu İran ile yetinmek zorunda kalmıştır. Ruslar hiç vakit kaybetmeden Tebriz'e konuşlanmış; kendi nüfuz

²⁵² Serpil Üşür, İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol, Belge Yayınları 1.Baskı, 1992, s.20.

²⁵³ Üşür, age, s.22.

bölgelerinde bulunan meclisin çalışmasını da engelleyerek kaos ortamının derinleşmesine neden olmuşlardır²⁵⁴.

1917'de patlak veren Ekim Devrimi tüm bu dengeleri alt üst eder. Devrimin sonuçları İran'ı derinden etkilemiştir. Bolşevikler 1921'de imzaladıkları antlaşma ile Çarlık Rusya'sının devlet politikası haline getirdiği İran'a yönelik yayılcı politikalarından ve alacaklardan vazgeçmişlerdir²⁵⁵.

Rusya'nın çekilmesi kadar önemli bir gelişme de iç siyasette yaşanmıştır. Rusların kurduğu Fas-Kazak birliklerinin şefi olan Rıza Han 21 Ocak 1921'de ülkenin içine düştüğü kaos ortamından yararlanarak yönetimi ele geçirmiştir. Rıza Han tüm mesaisini elzem gördüğü merkezi otoritenin yeniden tesis edilmesine harcamış bu kapsamda istikrarsızlığın temel nedenlerinden yerel ayaklanmalar üzerine gitmiştir. İlk etapta 1915-1921 yılları arasında varlığını sürdüren Gilan Cumhuriyeti'ni hedef almıştır. En büyük destekçileri Bolşeviklerin ülkeyi terk etmesi üzerine güçlerini yitiren Cangalılar daha fazla direnemeyip teslim olmak zorunda kalmışlardır. Rıza Han, merkezi otoriteye başkaldıran diğer kabile ve grupları da tasfiye ederek uzun süredir kaosun hâkim olduğu ülkeye istikrarı yeniden getirmeyi başarmıştır. Tabii bu başarıda Ekim devriminin sarstığı Rusya'nın bölgeden çekilmesi ile bir nevi manda idaresini başlatan İngilizlerin desteğinin etkili olduğunu unutmamak gerekir²⁵⁶.

Rıza Han; bir taraftan istikrarı sağlayacak girişimlerde bulunurken diğer taraftan kendini ülkenin bir numaralı isimi yapacak adımları da atmayı ihmal etmemiştir. 1921'de Savaş Bakanı, 1923'te Başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Başbakanlığı sırasında Kaçar Hanedanı'nın son temsilcisi Ahmed Şah'ın yurt dışına çıkmasından yararlanarak meclise kendini 1925 yılında Şah ilan ettirmiştir. Bir sene sonra da Şehinşah unvanıyla taç giymiştir. Böylece İran'da 400 yıldır süren Türk hâkimiyeti sona ermiştir²⁵⁷.

Rıza han kendini tahta çıkaracak bu süreçte ulemanın desteğini arkasına almaya özen göstermiş, ulemanın önde gelenlerinden Ziyaeddin Tabtabai'yle birçok

²⁵⁴ Üşür, age, s.24

²⁵⁵ Turan, age, s.121.

²⁵⁶ Turan, age, s.121-122.

²⁵⁷ Turan, age, s.122.

noktada ortak hareket etmiştir. Ayrıca İngilizler tarafından sürgün edilen Rıza Seyyid Abul Hasan İsfahani ve Muhammed Hüseyin Naimi gibi muhalif isimlerin ülkeye dönmesine izin vererek popülaritesini arttırmıştır.

Bunun bir taktik olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Rıza Han iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra kendine örnek aldığı modern Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk gibi kapsamlı reform hareketlerine girişmiştir. Dinin devlet aygıtı ve mahkemeler üzerindeki etkisini kaldırmış, Şeriatın yerini, Avrupa'dan getirilip İran'a uyarlanan yasalara bıraktırmıştır. Eğitim kurumlarının modernleşmesini sağlamıştır. Türkiye'dekine benzer kılık kıyafet yasaları getirmiştir. Fetih Ali Şah döneminden itibaren devletten bağımsız bir güç olan İslami sınıfın etki alanı sınırlandırılmış, eğitim kurumları üzerindeki etkisi ortadan kaldırılmıştır. Medreseler devlet denetimi altına alınmıştır. Öğrenciler ise önceden muaf oldukları askerlik görevini yerine getirmeye zorlanmıştır. Ayrıca vakıflar devlete devredilerek ulemanın mali bağımsızlığına büyük darbe vurulmaya çalışılmıştır²⁵⁸.

Ulema İslamiyet'e aykırı bulduğu ve kendi hareket alanını daraltan reform sürecine sert tepki göstermiş, Rıza Han tepkilere aynı sertlikte cevap vermiştir. Kılık kıyafet yasasını eleştiren Ayetullah Muhammed Takı Bafki'yi cemaatin önünde galiz küfürler ederek tekme tokat camiden çıkartmaktan çekinmemiştir. Yine kendisinin eleştirildiği Meşhed'deki İmam Rıza Camii'ni basarak, birçok kişinin ölmesi ve yaralanmasına neden olmuştur²⁵⁹.

Bu ve buna benzer olaylar, ulemanın monarşiye bakış açısını değiştirmiştir. Önceden sadece tepki uyandıran uygulamaların üzerine gidilirken bu tarihten itibaren monarşinin bizzat kendisi hedef alınmıştır.

Rıza Han'ın başını ağrıtabilecek fenomen ise ulema hareketinden ziyade, giderek değer kazanan petrol olmuştur. İngilizler kendi kurdukları Anglo-Iranian Oil Company ile petrol üretiminden aslan payını almaktadırlar. Petrolün gerçek sahibi İran ise küçük bir payla yetinmek zorunda kalmaktadır. Rıza Han bunu yeterli görmeyerek 1923

²⁵⁸ Turan, age, s.123.

²⁵⁹ Said Amir Arjomand, **Shi'ite Islam and the Revolution in Iran**, Government and Opposition, Vol. 6, Summer 1987, s. 134.

yılında İngiliz-İran Petrol Şirketi'ne (AIOC) tanıdığı imtiyazı geri almıştır. Uzun görüşmeler ve Milletler Cemiyeti'nin de devreye girmesiyle sonunda bir anlaşmaya varılmıştır. 1933 yılında varılan anlaşmaya göre İran'ın petrolden alacağı pay artırılmış, buna karşılık İran da İngiltere'ye tanıdığı imtiyazı uzatmıştır²⁶⁰.

İngiltere'nin hatta Rusya'nın imtiyazlar konusunda bu denli ısrarlı olması Rıza Han'ı yeni arayışlara yöneltmiştir. Nazi Almanya'sıyla yakınlaşma, denge politikasının gereği olarak bu çerçevede doğmuştur. Yakınlaşma o kadar güçlü olmuştur ki, Almanya'nın İran ekonomisi üzerindeki ağırlığı 1940 yılında %45 gibi oranlara ulaşmıştır²⁶¹.

Bölgedeki çıkarlarını güvence altına almak isteyen İngiltere ve Rusya, Almanya'nın İran'daki etkinliğini artırmasına kayıtsız kalamamışlardır. İlk etapta yönetime baskı yaparak Alman nüfuzunu asgari düzeye indirmeyi denemişler, ancak Rıza Han'ın geri adım atmaması üzerine harekete geçerek İran'ı işgal etmişlerdir. Ancak iki gün direnebilen Rıza Han da oğlu Muhammed Rıza lehine tahttan feragat etmek zorunda kalmıştır. İngiltere ve Rusya 1942 Ocağında genç Şah'la yaptıkları anlaşma uyarınca İran'da asker bulundurabilecek ama varlıkları hiçbir zaman askeri işgale dönüşmeyecektir. Ayrıca; savaş bittikten en geç 6 ay sonra, İran topraklarını terk etme taahhüdünde bulunmuşlardır. Daha sonra 1943 yılında yapılan Tahran Zirvesi'nde buluşan Roosevelt, Stalin ve Chruchill bu noktaya tekrar atıfta bulunmuşlardır²⁶².

4.2. İRAN İSLAM DEVRİMİ ŞUBAT 1979

İngiltere ve ABD yapılan antlaşma gereğince 1945 yılında birliklerini geri çekmişlerdir. Antlaşmanın diğer önemli tarafı Sovyetler Birliği ise geri çekilmeyi geciktirmiştir. Üstelik kendi işgal bölgesinde bulunan Tebriz'de Azerbaycan Özerk Cumhuriyeti, Mahabad'da Kürt Halk Cumhuriyeti'ni kurmuştur.

Şah, Kızıl Ordunun geri çekilmesini sağlamak için Sovyetler Birliği'ni tatmin edecek bir petrol antlaşması imzalamıştır. Fakat antlaşmanın yürürlüğe girmesini,

²⁶⁰ Arjomand, age, s.135.

²⁶¹ Turan, age, s.124.

²⁶² Turan, age, s.124.

Sovyet birliklerinin en geç 1946'nın mayıs ayına kadar İran topraklarından çekilmesi ve antlaşmanın meclis tarafından onaylanması gibi elzem gördüğü iki şarta bağlamıştır. Sovyetler 1946'nın başlarında geri çekilmiştir. Aynı yılın kasım ayında harekete geçen Şah, Azerbaycan ve Kürt bölgesini ele geçirerek özerk cumhuriyetlere son vermiştir. Böylelikle merkezi hükümet tüm ülkeye yeniden hâkim olmuştur. Ama Kızıl Ordu'nun geri çekilmesine rağmen ülke üzerindeki Sovyet tehdidi tüm ağırlığıyla kendini hissettirmeye devam etmiştir. 12 Mart 1947'de Soğuk Savaşın başladığını resmen ilan eden ABD; bunu göz önünde bulundurarak Sovyet tehdidi altındaki ülkelere yardımı öngören Truman Doktrini'ni İran'ı kapsayacak şekilde genişletmiş, ve ardından İran meclisi 1947 yılında bundan yalnızca iki hafta sonra Sovyetlerle yapılan antlaşmayı imzalamayacağını bildirmiştir. Böylelikle Tahran da Türkiye gibi soğuk savaşın hemen başında safını belirlemek durumunda kalmıştır²⁶³.

Ülkenin içinden geçtiği olağanüstü durumun bir süreliğine geri plana ittiği Şah-Ulema gerginliği, yabancı işgallerin sona ermesiyle birlikte kaldığı yerden devam etmiştir. Bu dönemde; iki savaş arasında olduğu gibi ulemanın ılımlı diye tabir edilen kanadı Şah'ın yanında yer alırken, Ayetullah Abul Kasım Kaşani'nin başını çektiği radikal kanat ise eleştirilerini sürdürmüştür. Yeni Şah'ın babasının ilk başlarda yaptığı gibi bazı açılımlar sağlaması muhalif ulemanın Pehlevi Hanedanı'na karşı tavrını yumuşatmamıştır. Şah da bunun bilincinde olarak Tahran Üniversitesi'nde Parçam-i İslami adlı örgüt tarafından kendisine düzenlenen başarısız suikast girişiminin hemen akabinde solcu gruplarla birlikte dini kesimleri de baskı altına almıştır. Bunun üzerine Ayetullah Kaşani bir kez daha tutuklanmıştır²⁶⁴.

Ayetullah Kaşani önderliğindeki muhalif ulemanın kılık-kıyafet gibi meselelerle sınırlı kalmayıp; petrol gibi ülke geleceği için stratejik önem taşıyan konularda fikir beyan etmesi, tavır koyması geniş halk kitlelerinde ilgi uyandırmaya başlamıştır. Yeni gibi algılanan bu durum aslında; ulemanın geleneksel sömürgeci karşıtı rolüne kısa bir aradan sonra tekrar bürünmesi anlamına geliyordu. Ayetullah Kaşani; Şii ulemasının karakterine işlemiş bu geleneğin etkisiyle, petrol şirketlerini

²⁶³ Ercan Citlioğlu, İran'ı Anlamak, Başkent Üniversitesi Yayımı, 2015,s.8.

²⁶⁴ Arı, age, s.334.

millileştireceğini söyleyen Musaddık'a destek vermiştir. Zaten Şah'ın 1949'da Anglo-Iranian Oil Company ile yaptığı antlaşma tüm kesimlerin tepkisini çekmiştir²⁶⁵.

Musaddık önderliğindeki milliyetçi cephe antlaşmayı tekrar gündeme getirmiş; bunun üzerine Şah, Musaddık'ı görevden almıştır. Fakat meclisin direktmesi üzerine Şah geri adım atmak zorunda kalmıştır. Halk desteğini de arkasına alan Musaddık; Anglo-Iranian Oil Company'yi millileştirerek, şirketin tüm faaliyetlerini durdurması üzerine, ülkede ekonomik kriz ve buna bağlı olarak sokak nümayişleri patlak vermiştir. Bu durumda, CIA bir kez daha devreye girerek, 23 Ağustos 1953 tarihinde destek verdikleri General Zahir'i zor bir operasyonla, biraz da şanslarının yardımıyla Musaddık'ı devirmeyi başarmıştır. Musaddık üç yıllık hapis sürecinden sonra öleceği 1965 yılına kadar göz hapsinde tutulmuştur²⁶⁶.

Musaddık'ın iktidarı ele geçirmesinden sonra yurt dışına kaçan Şah, darbeden sonra ülkeye dönerek yönetime tekrar hâkim olmuş, ancak babasından miras kalan reform hareketlerine başlamadan önce, tüm dikkatini hayati önem verdiği iki nokra üzerine yoğunlaştırmıştır. Bunlardan birincisi kangren haline gelen petrol sorunudur. 1954 yılında İran Petrol Şirketi'nin yabancı hissedarlarıyla yapılan ve 25 yıl süreli olan yeni antlaşmaya göre gelirlerin %50 oranda paylaşılmasına karar verilir. Önemle üzerinde durduğu diğer konu ise iç güvenlik meselesidir. Bu konuda, iktidarı borçlu olduğu ABD'ye başvurmuştur. Bunun üzerine CIA, 1955 yılında uzun yıllar bölgenin en güçlü güvenlik teşkilatı olarak kabul edilen SAVAK'ı (Sazeman-e Ettelaat va Amniyat-e Keshvar, Milli İstihbarat ve Devlet Güvenlik Örgütü) kurmuştur²⁶⁷.

Güvenlik ve petrol sorunlarını belirli bir süre için de olsa halleden Şah, 1962 yılında ilk safhası toprak reformuna dayanan "Beyaz Devrim"i başlatmıştır. Başbakan Emir Abbas Huvéyda'nın yönetiminde gerçekleştirilen devrimden kısmi ekonomik başarılarla ve ülkenin geneline yayılan sosyal hizmetlere rağmen, istenilen sonucu alamamıştır. Alt yapısı gerçekleştirilmeden girişilen bu reform hareketi Tahran gibi

²⁶⁵ Arı, age, s.335.

²⁶⁶ Baskın Oran, **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2001, s. 67.

²⁶⁷ Beril Dedeoğlu. **11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri, Orta Doğu'da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?** (Hazırlayan: Memet Tuncel), Etkileşim Yayınları, İstanbul, 2008, s.8.

büyük şehirlerdeki gecekondu sayısını artırmaktan öteye gitmemiş, kırsal kesimden gelenlerin oluşturduğu kişiler İslam Devrimi'nin militan deposuna dönüşmüştür²⁶⁸.

Reformlar karşısında ulema ortak bir tavır sergileyememiştir. Kimi Şah'ın yanında yer alırken, kimi onu tasdik etmemesine rağmen sessiz kalmıştır. Sömürgeci karşıtı mücadeleyi Ayetullah Kaşani'den devralan Hüccetü'l-İlam Ruhullah Humeyni'nin başını çektiği radikal kesim ise; Amerikan emperyalizmine hizmet ettiği gerekçesiyle reform sürecine karşı çıkmıştır. Amerikan askerlerine dokunulmazlık tanınması gibi bazı uygulamalar tepkileri arttırmıştır. Nitekim Humeyni bu imtiyazları sert şekilde eleştirmiştir. Şah, kararlılığını göstermek istercesine Humeyni'yi tutuklatmış ve daha sonrasında da 1964 yılında sürgün etmiştir²⁶⁹.

1965 yılında Humeyni Bursa'ya, oradan da Irak'ın Necef kentine geçmiştir. Yüzyılın en büyük halk ihtilalinin hazırlıklarını burada tamamlamış; geride bıraktığı Ayetullah Hüseyin Muntazari ve Haşimi Rafsancani gibi kendine bağlı din adamları vasıtasıyla, İran muhalefetini yönlendirmeye devam etmiştir. Şah'ın bu dönemde üzerinde durduğu diğer bir mesele de Irak ile yaşanan sınır sorunudur. Şah, Irak'ı masaya oturtabilmek için Kürt kartını kullanmaktan çekinmemiştir. Mustafa Barzani'nin başında bulunduğu Irak KDP'sine yoğun destek vermiştir. Irak; bir türlü üstesinden gelemediği Kürt ayaklanmasında belirgin rol oynayan İran yardımını kesmek amacıyla, Şatt-ül Arap suyuyla diğer sınır sorunlarının İran lehine çözüldüğü Cezayir Antlaşmasını 1975 yılında imzalamıştır²⁷⁰.

İran'daki gelişmeler İmam Humeyni'nin işini kolaylaştırır. 1973'te petrol gelirlerinin artması, beyaz devrimle başlayan sanayi alanındaki kısmi gelişmeyi hızlandırmıştır. Ancak bu gelişme yalnızca Şah'a bağlı küçük bir elit tabaka ile sınırlı kalmıştır. Petrol gelirlerinin önemli bir bölümünün diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi tutarsız bir silahlanmaya harcanması, Şah'ın dillere destan harcamaları, kendine yakın aileleri kayırması ve rüşvetin yaygın hale gelmesi, sosyal sınıflar arasındaki uçurumun zenginlerin lehine giderek açılmasına ve sistemin yetim çocuklarının

²⁶⁸ Dedeoğlu, age, s.9.

²⁶⁹ Dedeoğlu, age, s.9.

²⁷⁰ Dedeoğlu, age, s.10-12.

kendilerine daha iyi ve onurlu bir gelecek vadeden mollalara yönelmesine sebep olmuştur²⁷¹.

Humeyni'nin 35 yaşındaki oğlu Mustafa ile devrimin ideologlarından Ali Şeriatî'nin; SAVAK tarafından gizemli bir şekilde öldürülmeleri, 1977 yılında devrimle sonuçlanacak gösteriler silsilesinin başlamasına sebep olmuştur. Ne CIA destekli SAVAK'ın inanılmaz baskı yöntemleri ne de Şah yanlısı Rastakiz Partisi'nin kurduğu direniş birlikleri, zincirleme olarak devam edecek bu gösterileri engelleyememiştir²⁷².

Şah yanlısı İran basınının, 8 Ocak 1978'de İmam Humeyni'yi ajanlıkla suçlaması bardağı taşıran son damla olmuştur. Kum'da başlayan gösteriler çok sert karşılık görmelerine rağmen tüm ülkeye yayılmış, Şah yanlıları 70 kişinin ölümüyle sonuçlanan 8 Ocak gösterilerine cevap olarak 26 Ocak'ta Tahran'da, 300 bin kişinin katıldığı büyük bir gösteri düzenlemiştir. Rejimin son gövde gösterisine Humeyni'nin cevabı gecikmemiştir. Şehitlerin kırkıncı gününü kutlamak için çağrı yapınca binlerce kişi ölümü göze alarak sokağa dökülmüş, iki gün süren gösterilerde 100'e yakın kişi can vermiştir. Ölümler yeni gösterilerin doğmasına sebep olmuştur. Bunun üzerine Şah, ulemanın bazı isteklerini yerine getirerek geri adım atmak durumunda kalmıştır. Bu kapsamda; çok tepki uyandıran, SAVAK'ın başkanı General Nematullah Naseri görevden alınmıştır²⁷³.

Şah, gösterilerin devam etmesi üzerine Tahran'ın da dâhil olduğu bazı büyük kentlerde 6 ay süreyle sıkıyönetim ilan etmek durumunda kalmıştır. Sıkıyönetim komutanı General Gulam Ali Uveysi'nin sert tedbirlerine rağmen ordu bir türlü olayların üstesinden gelememiş, çok kısa denebilecek bir sürede 4290 kişi yaşamını yitirmiştir. Tarihe “Kara Cuma” olarak geçen 8 Eylül olayları İslam devrimini dönülmez bir noktaya getirmiş, Şah bu tarihten itibaren ülke üzerindeki tüm kontrolünü kaybetmiştir²⁷⁴.

Bu arada, Irak hükümeti; Şah'ın baskısı üzerine Humeyni'yi sınır dışı etmiştir. İmam, devrim öncesi son karargâhı Fransa'ya giderek, burada Paris'in banliyösü

²⁷¹ Dedeoğlu, age, s.13.

²⁷² Arjomand, age, s. 161.

²⁷³ Arjomand, age, s. 161.

²⁷⁴ Turan, age, s.312.

Neauphe-le Chateau'ya yerleşmiştir. Değişen bir şey olmamış, devrim bu kez de Paris'ten gelen direktiflerle yönlendirilmiştir.

Çaresizlik içinde kıvranan Şah, milliyetçi cephenin 62 yaşındaki lideri Şahpur Bahtiyar'ı başbakanlığa atayarak son kozunu oynamıştır. Bahtiyar sıkıyönetimden kaynaklanan baskıları kaldırarak, gazeteleri tekrar serbest bırakmıştır. Ayrıca durumun normalleşmesi için Şah'ın yurtdışına gitmesi sağlanmıştır. Ama İmam'ın dönüşünün engellenmesiyle gösteriler yeniden başlamış on binlerce kişi Mehrabad havaalanına yürümüştür. 1 Şubat 1979 tarihinde; Humeyni'nin Paris'ten kalkan bir uçakla, yüz binler tarafından karşılanacağı Tahran'a inmesiyle, yüzyılın en büyük halk devrimi gerçekleşmiştir²⁷⁵.

İmam Humeyni döner dönmez ilk olarak "Kara Cuma"da ölen binlerce kişinin anısına Beheşti Zehra Mezarlığı'nı ziyaret etmiş, ardından ülke geneline yayılmış devrimci komiteleri kendi liderliğindeki merkez komite altında birleştirilerek devrimin önderliğini bizzat üstlenmiştir. Yine bu arada Şah'ın atadığı Şahpur Bahtiyar'ın yerine, İran Kurtuluş Hareketi önderlerinden Mehdi Bezirgân'ı getirmiştir. Bahtiyar'ın resti kabul etmesiyle, Şah'ın sivil kanattaki son kalıntısı da ortadan kalkmıştır²⁷⁶.

Humeyni sivil kanadın kontrolünü ele geçirdikten sonra Şah yanlısı olarak bilinen orduya yönelmiş, hava kuvvetleri daha önce bağlılığını bildirmişti. Üstelik çözülme süreci sonucunda devrimci komiteler ordudan 75 bin makineli tüfek, 300 bin silah ele geçirmiştir. 11 Şubat 1979'da Yüksek Askeri Konsey'deki 26 generalin tarafsız kalacağını açıklaması üzerine devrimin önündeki son engel, ordunun direnci de kırılmıştır. Böylece İran için her şeyin farklı olacağı yeni bir dönem başlamıştır²⁷⁷.

İmam Humeyni; devrimin başarıya ulaşmasının akabinde, hayal ettiği İslam devletinin kurulması hedefine yoğunlaşmıştır. Ülkenin siyasi sistemi, İmamın kendisinin kuramcısı olduğu Velayet-i Fakih teorisi ışığında yeniden şekillendirilmiş, siyasi idarenin başına toplumda rehber olarak görülen din adamları getirilmiştir. Mart 1979'da referandumla kabul edilen İran İslam Cumhuriyeti; bu ilkelere, yani dini rehber

²⁷⁵ Turan, age, s.324.

²⁷⁶ Üşür, age, s.23.

²⁷⁷ Üşür, age, s.23.

ve ulemanın meclisin üzerinde tutulması ilkesine dayanmaktadır. 1 Nisan 1979 tarihinde Kum'da yayınlanan görkemli bir bildiriyle de tüm dünyaya duyurulmuştur²⁷⁸.

Devrimin öngördüğü siyasal projenin dayandığı Velayet-i Fakih kuramı, üst düzey Şii uleması (Ayetullahlar) tarafından da rağbet görmemiştir. İmam Humeyni ve öğrencisi Muntaziri dışında, Ayetullahlar bu kuramı hiçbir zaman benimseyememişlerdir. Hatta Hoi ve Şeriatmadari gibi bazı Ayetullahlar bu konuda İmam Humeyni'ye açıkça cephe almışlardır. Bazıları ise kurama sıcak bakmasalar da siyasi konularda Humeyni'yi desteklemeye devam etmişlerdir. Diğer taraftan Ayetullahların karşı çıktığı Velayet-i Fakih kuramı, Hüccetullahlar gibi alt seviyedeki din adamları tarafından sahiplenilmiştir²⁷⁹.

Bir taraftan İslam devriminin ideolojik alt yapısı hazırlanırken diğer taraftan devrim sonrası iç hesaplaşma tüm hızıyla devam etmiştir. Hesaplaşmanın ilk ayağını Şah yanlıları oluşturmaktadır. Ordu ve SAVAK içindeki önde gelen üst düzey yetkililer ve karar yılı 1978'deki kanlı olaylarda aktif şekilde yer alan yüzlerce kişi devrimin keskin kılıcı Hüccetul-İlam Sadık Halhal'ın başkanlığındaki devrim mahkemelerinde yargılanıp idama mahkûm edilmiştir. Bu dalgadan; beyaz devrim sürecinde etkin şekilde yer alan, Amir Abbas Hüveyda gibi başbakanlık yapmış eski bürokratlar da kurtulamamıştır²⁸⁰.

İslam devriminin öncelikli olarak ilgilenmek zorunda kaldığı diğer bir iç sorun da azınlıkların özerklik talepleri olmuştur. Kürt ve Türkmen azınlıklar devrimin neden olduğu siyasi boşluktan faydalanarak merkezi otoriteye karşı ayaklanmışlardır. Ordu ve devrim muhafızlarının müdahaleleriyle bölgesel özerkliklerin önüne geçilerek, ülkenin toprak bütünlüğü korunmuştur²⁸¹.

İçeride bu tür sorunlarla yüzleşen İslam devrimi, dışarıda ilk olarak ABD ile karşı karşıya gelmiştir. Şah'a ve devrim muhaliflerine verdiği destek nedeniyle Humeyni tarafından "Büyük Şeytan" olarak nitelenen ABD, devrimin bir numaralı

²⁷⁸ Özgüdenli, age, s.395.

²⁷⁹ Özgüdenli, age, s.396.

²⁸⁰ İsmail Safa Üstün, "İran", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000, s.400-410.

²⁸¹ Üstün,age, s.405.

düşmanı haline gelmiştir. İmam çizgisindeki öğrenciler, 4 Ekim 1979 tarihinde tüm bu faktörlerden kaynaklanan Amerikan karşıtı havanın da tesiriyle, Tahran'daki ABD büyükelçiliğini basarak çalışanlarını rehin almıştır. Rehinelerin kurtarılması için düzenlenen operasyonun fiyaskoyla sonuçlanması hem devrime motivasyon kazandırmış hem de ülkedeki ABD karşıtlığını tırmandırmıştır. Tüm girişimlere rağmen 444 gün boyunca rehineler krizinden sonuç alınamamış, ancak ABD'de Reagan'ın iktidara gelmesi ve İran'ın bazı taleplerini yerine getirmesiyle çözüme kavuşturulmuştur²⁸².

İç siyasetteki tansiyonun giderek artması, ortak düşman Şah'a karşı kurulan geniş yelpazeli ittifakın parçalanmasına sebep olmuştur. İmam Humeyni bu birlikteliğin geçici ve çatışmanın kaçınılmaz olduğunun bilincinde olarak daha önce merkez komiteye bağlanan devrimci yuvalanmaları "Devrim Muhafızlığı" adı altında tekrar yapılandırmıştır. Ayrıca daha radikal görüşleriyle öne çıkan Hadi Gaffari ve Celaledin Farisi gibi isimlere de Devrim Muhafızlığının vurucu gücünü oluşturan "Hizbullahlar"ı kurdurtur. Bu grupların giderek güçlenmesi ve sokağa hâkim olması başbakan Mehdi Bezirgân ile diğer muhalif grupların tepkisini çekmiştir. Mehdi Bezirgân hareket alanının daralması üzerine 6 Kasım 1979 tarihinde istifa etmek durumunda kalmıştır. Halkın Mücahitleri ise devrime daha mesafeli davranmaya başlamıştır. Ama başlangıçta sıcak çatışmaya girmekten kaçınmışlardır. Taraflar tüm dikkatlerini, bu sıralarda gerçekleşecek meclis ve cumhurbaşkanlığı seçimleri üzerine yoğunlaştırmıştır. Meclis seçimlerinde devrim yanlıları büyük zafer kazanır. Ocak 1980'de düzenlenen cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise İmam Humeyni'nin de desteklediği Musa Sadr kazanmıştır. Yeni cumhurbaşkanının, İmam'ın kitleler üzerindeki bariz etkisini göz ardı ederek kendi ekibini kurma teşebbüsünde bulunması, tansiyonun yeniden artmasına sebep olur. Ama hiç kimsenin beklemediği ani bir gelişme ile bu restleşme ertelenmiştir²⁸³.

Dönemin iki süper gücü ABD ve Sovyetler Birliği ile İslam devriminin ciddi şekilde sarstığı Körfez ülkelerinin de desteğini arkasına alan Saddam Hüseyin, 1975 Cezayir Antlaşması'yla İran lehine çözülen Şatt-ül Arap su yolu sorununu öne sürerek

²⁸² Üstün, age, s.405-406.

²⁸³ Üstün, age, s.402.

22 Eylül 1980'de İran'a saldırarak Huzistan petrol bölgesini işgal etmiştir. Saldırı, devrimin daha da radikalleşmesine sebep olmuştur. İmam Humeyni bu olağanüstü durumun da etkisiyle, seçildiği günden itibaren kendisiyle hakimiyet mücadelesine giren Beni Sadr'ı; meclis kararıyla cumhurbaşkanlığından düşürerek, tutuklanması için emir çıkartmıştır. Beni Sadr kaçmayı başarır. Bu durum aynı zamanda İslam devrimi yanlılarıyla diğer muhalif gruplar arasındaki iplerin tamamen kopması anlamına gelmektedir. İkinci devrim olarak nitelenen yeni süreçte; Halkın Mücahitleri, Halkın Fedaileri, İran Komünist Partisi, Tudeh gibi muhalif gruplar kanlı bir şekilde tasfiye edilmiştir²⁸⁴.

4.3. DEVRİM İHRACI, İSLAMCILIK

İslam Devrimi, öne sürdüğü toplumsal proje ve sömürgeci karşıtı söylemiyle İslam coğrafyasında büyük ilgi uyandırmıştır. İmam Humeyni'nin devrim ihracını devlet politikasına dönüştürmesi Şii'lerin çoğunluğu oluşturduğu ülkeler başta olmak üzere tüm bölgede tedirginlik oluşturmuştur. Irak savaşı devrimin ilk yıllardaki coşkusu azaltsa da neden olduğu dip dalgalar rejimleri sarsmaya devam etmiştir. İran modelini kendine örnek alan örgütler birçok ülkede faaliyete geçmişlerdir. İlk başlarda azımsanmayacak başarılar elde ederler ama, bölge ülkelerinin karşı politikaları Lübnan dışında kesin sonuç almalarını engellemiştir. Bu ülkedeki başarı ise sivil savaş ve Musa Sadr'ın 70'li yıllarda başlattığı Şii'lerin siyasallaşma sürecinin tabii sonucudur²⁸⁵.

Başarıya hasret İslami hareketler, bölgenin en despot liderini deviren devrimi sıcak karşılayıp destek vermişlerdir. Hatta, Hizbu't Tahrir örneğinde olduğu gibi ortak hareket etme girişimlerinde bulunurlar. Kimi küçük gruplar da aynı zamanda finansörleri olan Tahran'ın kontrolüne girmişlerdir. Ama Tahran'ın, daha evrensel olan resmi açıklamalarına rağmen mezhepçi politikalarda ısrar etmesi, bir türlü Şiiğin gölgesinden kurtulamaması, etkisinin sadece Şii gettolarla (Afganistan, Bahreyn, Lübnan) sınırlı kalmasına neden olmuştur. Sünnilerin beslediği sempati ise zamanla şüpheye, hatta bazı durumlarda tepkiye dönüşmüştür²⁸⁶.

²⁸⁴ Üstün, age, s.402-403.

²⁸⁵ Turan, age, s.325.

²⁸⁶ Üstün, age, s.402.

4 Haziran 1989 tarihinde İmam Humeyni'nin ölümü devrimin içine kapanıklık sürecini hızlandırmıştır. Humeyni'den sonra dini rehberlik makamına Hamaney, Cumhurbaşkanlığına da Haşimi Rafsancani seçilmiştir. Uzun süredir ideolojik tartışmaların damgasını vurduğu İran'da, ekonomik sorunlar savaş sonrasında gündemin ön sıralarında yerini almıştır. Ayrıca dış politikada küçük de olsa açılımlar gözlenmiştir. Humeyni döneminde; Irak savaşına rağmen büyük önem verilen devrim ihracından en azından pratikte vazgeçilmiştir. Dış politikadaki bu yumuşama reformist olarak bilinen Hatemi'nin Cumhurbaşkanı seçilmesiyle daha da hız kazanır. Devrim ihracının kısmen de olsa başarılı olduğu tek ülke Lübnan'da, diğer grupları ve İsrail'in dışındaki komşu ülkeleri tedirgin etmeyecek şekilde hareket edilmiştir. Artık İran korkulan, şüphe duyulan, tehdit unsuru olarak algılanan bir ülkeden çok herkesin ilişkilerini geliştirdiği saygın bir komşu haline gelmiştir²⁸⁷.

İslamcı çağrı; neden olduğu dip dalgaların rejimleri sarsmaya başladığı sırada, hiç beklenmeyen bir ülkede, yüzyıla damgasını vuracak biçimde yankı bulmuştur. 1964 yılından beri sürgünde olan İmam Humeyni; Sünni anlayışın hâkim olduğu diğer İslam ülkelerinde olmayan tarihsel başkaldırı geleneğiyle, Şii ulehasının hiyerarşik yapısı gibi sonuca gitmede belirgin rol oynayan iki büyük avantaj sayesinde, Ortadoğu'nun en kanlı tiranını devirmeyi başarmıştır²⁸⁸.

Rejim değişikliğinin İslami hareketlerin güçlü olduğu Mısır, Suriye, Ürdün'den ziyade ABD'nin ileri karakolu olarak bilinen İran'da meydana gelmesi; güçlü bir işçi sınıfına sahip Almanya'da beklenen sosyalist devrimin, feodal yapının hâkim olduğu Rusya'da gerçekleşmesinin sebep olduğu çelişkiyi ve şaşkınlığı doğurmuştur. Oluşan şaşkınlık yerini zamanla sempatiye bırakmıştır. O zamana kadar yıkılmaz denilen rejimlerin prestijlerini yerle bir eden devrimin kazandırdığı coşku, dünya genelindeki İslami hareketlere müthiş bir motivasyon kazandırmıştır. Devrim; birçok İslami hareketin, daha ziyade iknaya dayanan metotlarının, gözden geçirilmesine sebep olmuştur²⁸⁹.

²⁸⁷ Özgüdenli, age, s.398.

²⁸⁸ Turan, age, s.286.

²⁸⁹ Turan, age, s.287.

İslam devrimi kısa süre içerisinde tüm bölgeyi tesiri altına almıştır. Ancak devrimin hemen sonrasında Irak savaşının patlak vermesi; devrimin ilk yıllarındaki hızını kesmesinin yanında etkisinin de asgari düzeye inmesine sebep olmuştur. Başta Körfez ülkeleri olmak üzere, bütün bölge kabus gibi üzerlerine çöken İslam devriminden, kanlı savaşın baş mimarı olan Irak başkanı Saddam Hüseyin sayesinde kurtulmuştur²⁹⁰.

Güçlü, karizmatik liderliğiyle devrime damgasını vuran İmam Humeyni'nin ölümü; bir dönem tabu sayılan meselelerin tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Yumuşama ve onun akabinde de değişim sürecini dönülmez noktaya getiren Rafsancani ve Hatemi döneminde İran, devrimin ilk yıllarında şiddetle cephe almış olduğu uluslararası topluluktaki yerini yavaş yavaş almaya başlamıştır. Kendi sınırları içerisinde hala resmi ideolojisi olmaya devam eden devrimse anma ve bayramlarda ki görkemli konuşmaları süslemekten öteye gidememiştir. Bir dönem küresel dengeleri sarsacak nitelikte yankı uyandıran devrim artık kendi sınırları içerisine hapsolmuş vaziyete gelmiştir²⁹¹.

İran İslam devriminin yumuşama dönemine girmesi ve sosyalist bloğun yıkılmasıyla, dünyada esmeye başlayan özgürlükçü rüzgârlar; İslami hareketleri temel ilkelerine sadık kalmaları şartıyla, yeni arayışlar içerisine itmiştir. Arayışlar hareketin içeriğinden ziyade, seçilen metotta kendisini hissettirmiştir. İslami hareketlerin önemli bir bölümü; 1980'lerin sonu 1990'ların başından itibaren mümkün olan her ülkede demokratik sürece katılmışlardır. Cezayir, Türkiye, Ürdün, Yemen örneklerinde oldukları gibi burada da bir hayli başarılı olmuşlardır²⁹².

Birçok kesim tarafından şaşırtıcı bulunan sonuçlar, esasında iki faktörle açıklanabilmektedir. Bunlardan ilki, temellere dönüşün yoğun olarak yaşandığı bu ülkelerde İslamcı çağrılar ses getirmiştir. İkincisiyse, hareket mensupları yakaladıkları bütün fırsatlarda başarılı faaliyetlerde bulunmuşlardır.

²⁹⁰ Özgüdenli, age, s.399.

²⁹¹ Özgüdenli, age, s.399.

²⁹² Turan, age, s.287.

İslami hareketin beklenmedik başarıları, iktidarını kaybetmek istemeyen tüm güçlerin odaklarını harekete geçirmiştir. Cezayir’de seçimleri farklı biçimde kazanan İslami Selamet Cephesi, Fransa’nın desteğini arkasına alan askeri cunta tarafından kanlı biçimde tasfiye edilmiştir. Türkiye’de 1995 yılındaki seçimlerden birinci çıkan Refah Partisi’nin kurduğu hükümet de, post-modern darbe diye isimlendirilen anti-demokratik bir süreçle devrilmiştir. Bahsi geçen bu demokratik süreçten yoğun halk desteğine rağmen istenilen sonuçların alınamaması ve 11 Eylül Saldırıları’nın akabinde ABD tarafından alınan yeni tedbirler, İslami hareketlerin sonuçlarının hesaplanmadığı yeni bir dönemece girmesine sebep olmuştur²⁹³.

4.4. FARS MİLLİYETÇİLİĞİ

İran kültürü, Ortadoğu ve Orta Asya coğrafyasının baskın bir kültürü olarak kabul edilmektedir. Bu coğrafyadaki 2000 yılın büyük bölümünde, din diliyle halkın dili Farsça olmuştur. İran İslam Devrimi’ne gidilen süreçte bağımsızlık konusu İran’ın en hassas hususlarından biridir. İran nüfusunun geneline Farslar oluşturmaktadır.

İran’da, din ve milli kimlik anlamında üç temel yaklaşım bulunmaktadır. İlk grup geleneksel dini akım olarak tanınmakta ve İslam toplumlarında millet ve kavmin anlam taşımadığını savunmaktadır. İkinci grup ise, İran uygarlığını eski inançlara dayandırmaktadır. İkinci grup akımına göre; İslam’dan önce İran uygarlığı gelişmiş bir uygarlığa sahip ancak, vahşi Arapların İran’ı işgal etmesinden sonra uygarlık çöküş yaşamıştır. Sonuncu grup ise, ilk iki yaklaşımın arasında ara buluculuk yolu aramaktadır. İkinci grup Fars milliyetçilerinin görüşünü temsil etmektedir²⁹⁴.

1997 yılında, Hatemi’nin iktidara gelmesinden sonra, İran’ın iç çekişmeleri gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Devlet içerisindeki çatışmalar ve toplumun açıkça talep ettiği bir takım istekler, İran’ı yeniden tanıma ve değerlendirme mecburiyeti içerisine sokmuştur. Toplum, meşruiyetini kaybeden devlet ve kendi içerisinde kurumsal duruma gelen bütün fikirleri eleştirmeye başlamıştır. İran’da artık “Devrim”; “Şiddet” ve “Aşırılıklar” ülkesi olmaktan çok sivil toplumun, demokrasinin, reformun,

²⁹³ Üşür, age, s.32.

²⁹⁴ Süleyman Şahin. **İran Devrimi Sona Erdi, Kazanan Fars Milliyetçiliği.** <http://www.gercek hayat.com.tr/dosya/iran-devrimi-sona-erdi-kazanan-fars-milliyetciligi/>, 2016, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

dinsel hoşgörünün eğilimleri baş göstermeye başlamıştır. Söz konusu bu toplumsal değişim, İslam Cumhuriyeti'nin iflasının yanında ideoloji ve fikir çöküşünün bir göstergesidir. Meşruyet kaybından sonra İran'da yaşayan etnik gruplar da, ciddi ve geniş şekilde siyasal alana sürüklenmiştir. Ayrılcı dalganın yükselmesi, İran'da egemen Fars Milliyetçiliği fikrinin de değişmesini mecbur hale getirmiştir²⁹⁵.

Fars milliyetçiliği; modern Fars milliyetçiliği, geleneksel Fars milliyetçiliği ve İranlılık olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Modern Fars milliyetçiliği, İran'ın eskiden olan ihtişamını getirmeye yönelik bir yaklaşımdır. İran milli kimliğini, Fars milli kimliği olarak kabul etmektedir. Modern Fars milliyetçiliği, Batı taraftarı olup İslamiyete karşı tutum sergilemektedir. 1924-1979 yılları arasında bu ideoloji Pahlevi Hanedanlığı vasıtasıyla İran'da hüküm sürmüştür. Modern Fars milliyetçiliği ilk başlarda Batı karşıtı bir tutum sergilese de zaman içerisinde Batılılaşmayı benimsemiştir. İran sınırları içerisine Batı'nın maddi, politik ve kültürel yönlerinin yer almasıyla beraber; modern Fars milliyetçiliği gelişmeye başlamış ve meşrutiyet devrimi süresince, siyasal düzeyde temsil etmiştir. Modern Fars milliyetçiliğinin kuramsal temeli, Mirza Feth Ali Ahundzade tarafından atılmıştır²⁹⁶.

Geleneksel Fars milliyetçiliği, İran milli kimliğini Şia, yani; ‘‘Hz. Muhammed’in (s.a.v) vefat etmesinden sonra Hazreti Ali’nin halifeliğe en layık kişi olarak gören ve meşru halife kabul eden, Hz Ali’nin de vefat etmesinin ardından ise hilafete evlatlarının getirilmesi gerektiğine inanan topluluklar’’²⁹⁷, olarak inşa edilmesi için çalışmalar yapan milliyetçi bir akımdır. Batı karşıtı olarak ortaya çıkan Geleneksel Fars milliyetçiliği, kötü ve kötünün kaynağı olarak Batı’yı görmektedir. Batı karşıtı yapılan tüm eylemlere dini ve milli gerekçeler sunmaktadır. Geleneksel Fars milliyetçiliği, Fars dilini, Şia’nın birinci dili; İslamiyet’in ise ikinci dili olarak kabul etmektedir. Siyasi İslamla özdeşleşen geleneksel Fars milliyetçiliği, 1979 yılında İran İslam Devrimi’yle beraber iktidara gelmiştir. Bu akımın toplumsal tabanı, tüccarlardan, mollalardan ve dindar kesimden oluşmaktadır. İran’daki Şia mezhebine mensup

²⁹⁵ Arif Keskin. **İran’da Fars Milliyetçiliğinin Üç Dalgası: “İranlılığa” Giden Yol**, <https://www.gunaz.tv/az/meqaleler/iran-da-fars-milliyetciliginin-uc-dalgasi-iranliliga-giden-yol-arif-keskin-m11206>, 2009, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

²⁹⁶ Keskin, age, s.1.

²⁹⁷ <https://www.fikriyat.com/ilahiyat/islam-ilmihali/2019/01/15/sia-mezhebi-nedir-sia-mezhebinin-uc-buyuk-firkasi-hangileridir-sia-mezhebine-gunumuzde-nasil-bakiliyor>, Erişim Tarihi: 31.05.2019.

kişilerin oranının %90 olduğu tahmin edilmektedir. Şialık, İran Milliyetçiliğinin doğuşu için elverişli bir zemin oluşturmuştur. Böylelikle İran çağdaş tarihi'ndeki ilk milliyetçi hareket dindar kesim tarafından gerçekleştirilerek, geleneksel Fars milliyetçiliği olmuştur. 1890 yılında gerçekleşen Tütün Harekatı, İran'daki tüm milliyetçiler için dönüm noktası olmuştur. 1890 yılında Reji Şirketi'nin İran'ın tütün üretiminin ve satışının 50 senelik hakkını tekel olan Kaçarlar'dan alması, tüccarları ve mollalarını rahatsız etmiştir. Tüccarların ve mollaların Batı karşıtı tutum sergilemeleri yeni bir akımın, siyasi ideolojisinin oluşmasına sebep olmuştur.

Geleneksel Fars milliyetçiliğinin ilk düşünsel temeli, Seyd Cemaleddin Afgani²⁹⁸ tarafından atılmıştır. Afgani'nin amacı; yalnızca İran'ın değil, bütün Müslümanların kurtuluşunu aramaya yöneliktir. Pan-İslamizm'i hedefleyen Afgani, söz konusu bu amacının bütün Müslümanların, ülkelerin kendi ırklarına geri dönmesiyle olacağını ileri sürmüştür. Afgani, dil birliğinin din birliğinden daha önemli olduğunun vurgusunu yapmıştır. Afgani, Osmanlı Devletinde ve Mısır'da olduğu gibi İran'da da Fars milliyetçiliğinin ve siyasal İslam'ın doğmasına büyük katkı sağlamıştır. Afgani bütün stratejilerini, Batı'nın Ortadoğu coğrafyasından gitmesi üzerine yapmıştır. Geleneksel Fars milliyetçiliğinin doğmasında etkili olan diğer bir isim ise, Mirza Yehya Hüseyin Naini'dir. Naini, İslam değerlerini benimseyerek milli değerlerle birleştirmiştir. Pehlevi Hanedanlığının yoğun bir biçimde batı yanlısı olması, geleneksel Fars milliyetçiliğinin doğmasına sebep olmuştur. Geleneksel Fars milliyetçiliği, 1979 İran İslam Devrimi'yle beraber siyasal alanda somutluk kazanarak İran milli kimliğinin de Şia olarak belirlenmesini sağlamıştır. Geleneksel Fars milliyetçiliğini savunan Şialar, diğer dini, etnik ve kültürel grupların yok olması yoluna girmiş veya varlıklarını inkar etmeyi tercih etmişlerdir²⁹⁹.

²⁹⁸ Seyd Cemaleddin Afgani, 1836 yılında Hamedan kentinin Esedabad köyünde dünyaya gelmiştir. İlk dini öğrenimini Kavzin ve ardından Şia'nın merkezi sayılabilecek Necef'te yapmıştır. Osmanlı Devletini, Afganistan'ı ve Avrupa'yı gezen Afgani, 1866 yılında İran'a geri dönmüş ve saray mücadelesini başlatmıştır.

²⁹⁹ Keskin, age.

4.5. Şİİ MEZHEPÇİLİĞİNİN ORTADOĞU COĞRAFYASINDAKİ YERİ

İran İslam Cumhuriyeti, Şii mezhebini anayasasına ekleyerek devletin resmi mezhebi olarak kabul etmektedir. Şii nüfusu, dünya genelindeki Müslüman nüfusunun %10'una denk gelmektedir. Böylesine geniş bir kitlesi olduğundan; İran, tüm dünyadaki Şiiiler ile alakalı siyasi eylemlerde ve söylemlerde bulunarak, bir dış politika dili oluşturmuştur. İran İslam Cumhuriyeti'nin, Şii nüfusu vasıtasıyla Ortadoğu siyasetini etkilemek için yaptığı bütün politik davranışlar, Şii mezhepçiliği kapsamında değerlendirilmektedir³⁰⁰.

İran, Suriye, Lübnan, Ürdün, Irak, Yemen, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'ı kapsayan coğrafya içerisindeki Şii nüfusunu ifade etmek için "Şii Hilali" kavramı kullanılmaktadır³⁰¹. Basra Körfez'ini kapsayan, petrol ve doğalgaz gibi zengin yeraltı kaynaklarının bulunduğu bir coğrafyada yaşayan Şiiiler; yalnızca Ortadoğu değil, bütün dünya bakımından da jeopolitik bir öneme sahiptir. İran İslam Devleti'nin gerçekleştirdiği devrimle; Şii kuşağı, bilhassa körfez ülkeleri, "Şii Hilali" kavramından oldukça etkilenmiştir.

4.5.1. Irak ve Şii Hilali

Irak'ta pek çok Şii din adamlarının mezarları bulunmaktadır. Şii mezhebinde kutsal sayılan Kербela, Necef ve Basra gibi mekanlara ev sahipliği yapan Irak, Şiiiliğin gelişmesi açısından genel olarak dünyadaki en önemli ülke sayılmakta, Şiiiler toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır³⁰². Irak'ın nüfusunun % 95,5'i gibi büyük bölümü müslümanlardan oluşmakta; bunun ise % 61,5'ini Şiiiler, % 34'ünü de Sünnî'ler şekillendirmektedir. Irak'taki hıristiyan nüfus oluşturan kesim ise % 3,7'lik bir dilime tekabül etmektedir.³⁰³

Irak'taki din alimlerinin çoğu Necef kentinde yetişmektedir. Necef, Kum şehrinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Irak'ta Baasçıların; İran Devriminden

³⁰⁰ Gündoğan, a.g.e s.192

³⁰¹ Korkmaz, a.g.e. s. 45

³⁰² Arı, age, s.462.

³⁰³ Erdoğan Akkan, "Irak", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003, s. 84.

sonra Kerbela anma etkinliklerinin ardından gelişen vakalardan sonra ülkedeki Şii liderlerini idam etmesi, Irak'ta da bazı devrimlerin olabileceği endişesi yaratmıştır. Sekiz yıl süren Irak-İran savaşlarının sebebi de tam olarak İran'ın, Irak bölgesinde bir Şii devleti kurmak istemesinden kaynaklanmaktadır. İran'ın Şiiiler üstünden sert müdahaleyle yayılmak istemesi Irak'ta engellenmiş olsa da, Şii-Sünni çatışması bitmemiştir³⁰⁴.

Irak'ta çoğunluk olarak devrim isteyen Şiiilerin olmasının yanında; devam eden sistematik sindirme hareketleri, Arap Milliyetçiliğinin getirmiş olduğu laikleştirici etki ve apolitik Şiiilerin çoğunlukta olmasından dolayı; İran Devrimi'nin Şii mezhebini kullanarak idareyi ele geçirme faaliyetlerinin, Irak'ta sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Ortadoğu'nun eskisi gibi olmayacağını bilincinde olan İran; yeni bir yol haritası saptarken parçalanmak üzere olan siyasi bölgelerde ortaya çıkarak, Şii Müslüman nüfusunun egemenliğiyle Şii mezhebi üstünden etkinlik kurmaya çalışmaktadır. Bu nedenle Suriye ve Irak'ta kendisine yakın olan iktidarları koruyarak yahut tersine; diğer bölgelerdeki ülkelerin Şii gruplara yönelmesi tehlikesine karşın, ülkelerin dağılmasını engellemeye gayret göstermektedir. İran; bu şekilde kendi toprak bütünlüğüne tehlike oluşturabilecek benzer durumların önüne geçerek, kendine Ortadoğu gibi geniş bir coğrafyada hareket etme imkanı sunan bir dış politika yürütmektedir.

4.5.2. Suudi Arabistan ve Şii Hilali

Suudi Arabistan'da günümüzde, 3 milyon Şii'nin yaşadığı bilinmektedir. Suudi Arabistan; İran Devrimi'nin ilk zamanlarında “bekle ve gör” politikası gütmüş ve dönemin Veliahdı Fahd vasıtasıyla, devrim liderlerine saygı duyduğunu belirtmiştir³⁰⁵.

İran Devrimi'nin önemli görüşlerinden biri olan “monarşi karşıtlığı” karşısında Suudi Arabistan, İran Devrimi'nden en rahatsız olan Ortadoğu ülkesi olarak bilinmektedir. Suudi Arabistan'ın İran Devrimi karşıtı olmasının diğer bir sebebi ise, Şiiilerde olan Vahhabilik karşıtlığıdır. Vahhabiliğin Şii karşıtı söylemleri; hac

³⁰⁴ Gündoğan, age, s.195.

³⁰⁵ Hakkı Uygur. **İran ve Arap Baharı** Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Analiz, Mart 2012, s.10

zamanında İran'lı hacıların kutsal topraklardaki politik tavırları ve Amerika ile yakın askeri ve ekonomik bağlar, Suudi Arabistan'ın İran Devrimi'ne karşı tedbirli hareket etmesine sebep olmaktadır³⁰⁶.

4.5.3. Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Bahreyn ve Şii Hilali

Katar ve Birleşik Arap Emirliklerinde, Şiiler azınlıktadırlar. Ancak; buna rağmen İran'ın Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri'yle geliştirmiş olduğu yoğun ticari ve ekonomik ilişkiler sebebiyle, etkin bir konumdadır. Ancak Şiilerin mevcut refah seviyelerinin bir hayli yüksek olması ve dini yaşamlarını özgürce kullanabiliyor olmalarından, radikal bir siyasi arayış içinde değillerdir³⁰⁷.

Bahreyn Krallığı'nda bulunan Şii potansiyeli ve zengin petrol yatakları, İran'ın iştahını arttırmaktadır. Bahreyn Krallığı, Umman ve Kuveyt arasındadır. İngiltere sömürgesinden sonra bağımsızlık kazanınca, Birleşik Arap Emirliklerine katılmamayı seçmiştir³⁰⁸.

İran'nın Bahreyn'de Şiiler üzerinden yürüttüğü yoğun propaganda eylemleri sebebiyle; Bahreyn Krallığı, uzun vadede Amerika ve Suudi Arabistan'a bağımlı duruma gelmiştir³⁰⁹.

4.5.4. Afganistan ve Şii Hilali

Afganistan, İran'ın kültürel bir parçası olarak görülmektedir. Bunun sebebi ise; İran'la olan tarihsel, kültürel ve dil birliğinin yanında, nüfusun %20'sinin Şii olması ve de son olarak Afganistan'ın Asya'ya açılan bir kapı olmasındandır³¹⁰.

İran Devrimi ile aynı zamana denk düşen Afganistan'da ki Komünist Devrim, iki ülke ilişkilerinde dönüm noktası olmuştur. Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesi ile yaklaşık olarak üç milyon Afganistanlı İran'a sığınmış; İran ise, bu dönemde Afgan mücahitlere destek olmuştur. İran, Taliban'ın devrilmesi ile beraber bölgeye yapmış

³⁰⁶ Gündoğan, age, s.197.

³⁰⁷ Gündoğan, age, s.200.

³⁰⁸ Arı, age, s.509.

³⁰⁹ Gündoğan, age, 197.

³¹⁰ Yeğin, a.g.e s. 77

olduğu yatırımların karşılığını almış ve ülkenin her alanda inşası ve dizayn edilmesinde önemli bir aktör durumuna gelmiştir³¹¹.

İran, “İmam Hümeyni İmdat Komitesi” faaliyetleri altında yürütülen yardım faaliyetlerini, Şii nüfusunun yoğun olduğu pek çok ülkede göstermektedir. İmam Hümeyni İmdat Komitesi, sadece hayır kurumu değildir. İran’ın politik ve mezhepsel hedeflerini gerçekleştirmek için hareket eden bir uzuv olarak hareket etmektedir. İran bu yardım faaliyetlerini aracısız olarak mağdur kitlelere ulaştırarak, bu kitleleri kendi siyasi tarafına çekmekte ve onlara nüfuz etmektedir³¹².

4.5.5. Azerbaycan ve Şii Hilali

Azerbaycan ve İran arasında resmi bir toprak mücadelesi bulunmamakla birlikte; Azerilerin yoğun olarak yaşadığı İran’ın Tebriz merkezli kuzey kısmı, bölgedeki Azeriler tarafından, “Güney Azerbaycan” olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple İran, Azerbaycan konusunda temkinli bir yol izlemektedir.

Ülkenin 96 %’sı müslümandır. Müslümanların yaklaşık 60 %’ının Şii-Caferi, 40 %’inin ise Sünni olduğu bilinmektedir. Şiiler daha çok İran sınırına yakın bölgelerde, başkent Bakü yakınındaki köylerde ve ülkenin güneyinde yaşamını sürdürmektedir. Sünniler daha çok orta ve kuzey kısımlarda yerleşmişlerdir. Fakat bu bölgeleri kesin sınırlarla ayırmak mümkün olmaz. Yaşadıkları alanlar içiçe geçmiştir. Ülkedeki Şiiler İran’dan farklı olarak Caferi-İsnaaşeri, Sünniler büyük oranda Hanefî ve Şafii mezhebindedir.³¹³

4.5.6. Lübnan ve Şii Hilali

Lübnan’ın toplumsal yapısının eşi benzerinin olmaması, ulusal birliğin sağlanmasındaki en önemli engel olarak kabul edilmektedir. Lübnan Dağı bölgesindeki nüfusun %30’unu Maruniler, Şuf Dağı bölgesindeki nüfusun çoğu Dürziler ve Sünniler

³¹¹ Emre Bayazıt. İran’ın Yumuşak Güç Geliştirme Gayretleri: İran-Suriye Bölgesel İttifakı Ve Arap Baharı Sürecine Etkileri. İzmir: Katip Çelebi Üniversitesi SBE, Yüksek lisans Tezi, 2018, s.53.

³¹² Yeğin, age, s.86.

³¹³ Kövser Tağıyev, “Siyasi Tarihi Bağlamında Azerbaycan’da Din Eğitiminin Gelişimi” Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 2013, c. 6, sayı: 28, s.382.,

ve Güney Lübnan'ın %50'sini ise Şiiler oluşturmaktadır. Nüfusun %10'unu Grek-Katolik ve Ortodokslar, %5-10'luk kısmını ise Ermeniler oluşturmaktadır. Çeşitli dinden ve mezhepten insanların bir arada olduğu toplumsal yapısı ve feodal bir zihniyete sahip olması sebebiyle Lübnan, Ortadoğu coğrafyasının en ilginç ülkesi olarak dikkat çekmektedir³¹⁴.

4.5.6.1. Lübnan Hizbullahı

İran Devrimi politikalarının en fazla etkisi altında kalan ülke, Lübnan'dır. Lübnan, Şii hilalinin en önemli halkalarındandır ve tüm dini inanış ve mezheplerin temsil edildiği, Ortadoğu mozaïği olarak kabul edilmektedir. Suriye, İsrail ve Ürdün'e komşu olması sebebiyle Lübnan, oldukça önemli bir konumdadır. İsrail'e karşı mücadelesiyle ve askeri kanadının olmasıyla bilinen Hizbullah; 1982'de İran Devrimi etkisi altında kalarak, Lübnan'da Şiileri temsil etmek için, siyasi bir parti olarak kurulmuştur³¹⁵. İran, Hizbullah'ı kendi ideolojisini ihraç edebilmek ve de Suriye rejimini desteklemek için, Lübnan'daki etkili aracı olarak görmektedir³¹⁶.

Devletin oluşumunda; coğrafyanın en önemli etkisi olarak değerlendirebileceğimiz üniter ya da federal sistemin tercih edilmesi, Lübnan'da açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Lübnan'da politika üzerinde sadece mekanın etkili olmadığı, etnik yapının farklılığı ve bunun sonucunda ortaya çıkan güç mücadelelerinin, toplumda yönetimin paylaşımında etnik unsuru ön plana çıkardığını gösterir. Lübnan parlamentosunun; 5 müslüman parlamentere karsi 6 hristiyan parlementer tarafından temsili, bunun bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.³¹⁷

Hizbullah başta olmak üzere İran, Lübnan'daki Şiileri askeri ve maddi açıdan desteklemekte ve ülke içerisindeki etkinliklerinin artmasını sağlamaya çalışmaktadır.

³¹⁴ Arı, age, s.203.

³¹⁵ Bayazit, age, s.56.

³¹⁶ Kerem Lütfi Akıllı, **İran'ın Orta ve Güney Asya'da İzlediği Yumuşak Güç Politikası**, Danışman Prof.Dr. Seyfettin Erol, Gazi Üniversitesi İİBF SBE Ankara, 2017, s.8.

³¹⁷ Akengin age, s. 16.

Hizbullah'ın Lübnan'daki varlığı, Suriye-İsrail çatışmasında Lübnan topraklarının rahatlıkla kullanılmasını sağlamaktadır³¹⁸.

Hizbullah, İran'ın isteklerine ve çıkarlarına göre hareket etmeyi tek vazifesi olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla bu durum İran'ın vekâlet savaşlarında öne geçmesini sağlamaktadır. Hizbullah; İran'ın çıkarları doğrultusunda, tüm enerjisini ve gücünü, İsrail'in kendisine saldırmasına rağmen umursamayarak, Suriye ve Irak'a harcamaktadır³¹⁹.

İran, Lübnan'daki meşruluğunu Şiilikten almaktadır. Bunun yanında Şiiliğe mensup olan Hizbullah üyelerini de İsrail'e karşı sürdürdükleri direnişten alabilmektedir. Şii mezhebi burada, Hizbullah'a bir kimlik görevi görmektedir. Arap Baharı sürecindeyse Hizbullah, Şii kimliğini Suriye'de oldukça etkili bir biçimde kullanmış ve hala da kullanmaktadır³²⁰.

4.6. YEMEN'DE ZEYDİLİK

Zeydilik, Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd bin Ali'den ismini alan inançtır. Zeydilik, Şii mezhebinin Ehl-i Sünnete en yakın görüşlerini barındıran fırkası olarak bilinmektedir. Zeydiliğin temel görüşü, imamet anlayışı ile kendini göstermektedir, İmamet ise; "Hazreti Ali ve Hazreti Fatma soyundan gelen, Hz. Hasan yahut Hz. Hüseyin neslinden olup olmadığı fark etmeksizin; ilim, zühd, şecaat, cömertlik gibi imam olmak için gerekli koşulları taşıyan herhangi birinin ya da birilerinin, imametini bizzati kendisi ilan ederek, bu konuda gerekli mücadeleyi vermesiyle gerçekleşmektedir. Bu halde imam olmak için riyaset değil, liyakat önem taşımaktadır."³²¹. Zeydiyye mezhebine göre, bölge halkının iki farklı imama biat etmesi sahih kanıtlarla yasaklanmış olduğundan, aynı zamanda aynı bölge üzerinde iki imamın

³¹⁸ Gündoğan, age, s.204.

³¹⁹ Yeğin, age, s.75.

³²⁰ Bayazıt, age, s.56.

³²¹ Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Siyasi İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Hasan Karakaya & Kerim Aytakin (mütercimler), İstanbul: Hisar Yayınevi, 1983, s. 52).

bulunması caiz değildir. Fakat ayrı bölgelerde birden fazla imamın ortaya çıkması caizdir böyle durumlarda ise itaat etmek vaciptir³²².

Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd bin Ali, 740 yılında Emevi'lere karşı yapılan bir ayaklanma esnasında yaşamını yitirmiştir. Emevi'lere karşı yapılan bu ayaklanmanın esas nedeni ise, Hazreti Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesinin intikamının alınması düşüncesidir. Ayaklanmadan önce Tevvabun ve Muhtar Es-Safaki gibi ayaklanmalar da yapılmış, ancak bu ayaklanmalar Emevi idaresince bastırılabilmiştir. Diğer ayaklanmalarda olduğu gibi Zeyd Bin Ali ayaklanmasında da, imametin ve hilafetin Emevi'lerce haksız biçimde elde edildiği fikri ana felsefeyi oluşturmuştur³²³. Ayaklanma öncesinde; Hazreti Ebubekir'le Hazreti Ömer'in hilafetlerinin meşruiyetlerinin tartışılması, önemli bir etmen olmuştur. Zeyd Bin Ali taraftarlarından bazıları, her iki halifenin hilafeti gaspettiğini ilan etmek isteseler de, Zeyd Bin Ali, her iki halifenin hilafeti gasp yoluyla elde etmediğini ancak, Emevi idaresinin hile ile hilafeti elde ettiği düşüncesini savunmuştur. Hilafet meselesinde farklı düşünmesi üzerine Zeyd taraflarından bir grup, Zeyd Bin Ali'nin yeğeni olan Cafer-i Sadık'a bağlanarak Rafizi mezhebini kurmuşlardır³²⁴. Rafizi'ler günümüzde Oniki İmam Şii'liğinin temelini oluşturmuşlardır. Zeydiler'se daha dar kapsamda inançlarını sürdürmüşlerdir. Zeydilerin, Emevilere karşı ayaklanması her ne kadar başarıya ulaşmamış olsa da, Emevilere karşı yapılan ayaklanmaların tetikleyicisi niteliğinde olmuş ve uzun vadede bakıldığında esasında başarılı olmuştur.

Hazreti Ebubekir ve Hazreti Ömer'in halifeliği hususunda Zeydiyye mezhebi iki gruba ayrılmıştır. Yukarıdaki paragrafta da bahsedildiği üzere Hazreti Ebubekir ve Hazreti Ömer'in halifeliklerini kabul etmeyenler Rafiziler olarak adlandırılmaktadır³²⁵. Rafizilerin, Yemen'de sayıları az olmakla beraber bu mezhebe mensup azınlık bir grup bulunmaktadır³²⁶. Yemen'deki Zeydilerin çoğunluğunun dahil olduğu diğer grupsa, iki

³²² Ebu'l Feth Muhammed b. Abdi'l Kerim b. Ebi Bekr Ahmet Eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl, 2. Baskı, 2 C., Beyrut: en-Nâsir: Dâru'l-Muûfe, m. 1975 (h. 1390), c. 2, s. 155; Ebu Zehra, age, s. 55.

³²³ Hasan Yaşaroğlu, "Zeydiyye'nin İmamet Görüşleri ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri", **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013/2, c. 2, sayı: 3, s.113-114.

³²⁴ Yaşaroğlu, age, s.114.

³²⁵ Ebû'l-Hasen el-Eş'arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilafu'l-Musallîn)**, Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın (çev.), İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2005, s. 48.

³²⁶ Ebu Zehra, age, s. 56.

sahabinin de halifeliğini kabul etmişlerdir. Çünkü Zeyd Bin Ali, kendisinden daha üstün olmasına rağmen ondan aşağı düzeyde olan birinin de halife olacağını kabul etmektedir. Hazreti Ali sahabenin en hayırlısı olmasına rağmen dönemin koşulları gereğince halifelik Hazreti Ebubekir'e bırakılmıştır³²⁷. Bu yorumlamayla beraber Zeydiler; farklı imamlara bağlanmaya başlamış ve birbirlerine karşı savaşıma da, son derece geçerli sebep sayılmıştır. Bu görüşle beraber imam olmak için konuma layık olmaktan ziyade güçlü olan kişinin hak kazandığı bir konum olarak düşünölmeye başlanmıştır.

Zeyd Bin Ali ve sonrasındaki tarafların idareye karşı yaptığı ayaklanmalar, Hazreti Ali'nin ailesine duyulan yakınlıktan dolayı başka bölgelerde de ses getirmiştir. Zeydilerse davetlerini yayabilmek ve idarenin otoriter baskısından kurtulmak için, Taberistan ve Yemen gibi uzak bölgelere yerleşmişlerdir. Bilhassa Yemen'de, kabileler arasındaki mücadeleler ve otoriter boşluklar, Zeydilik düşüncesinin hızla yayılmasını sağlamıştır³²⁸. Hazreti Hasan soyundan gelen El-Kasım Bin İbrahim Er-Rassi El-Haseni, Hanefi mezhebinin görüşlerinden de faydalanarak, Zeydiliğin yayılmasını ve fıkhi görüşlerinin oluşmasını sağlamıştır.

Yemen'de Zeydiliğin yayılmasını sağlayan ikinci önemli isim ise, Kasım Bin İbrahim Er-Rassi'nin torunu olan El-Hadi Yahya Bin Hüseyin'dir. Yemen'de imam olan Yahya Bin Hüseyin, Karmatilere karşı Yemenlilerle beraber mücadele etmiş ve alim kişiliğinden faydalanarak Zeydiyye mezhebinin görüşlerini düzenlemiştir³²⁹.

Zeydiler, Mütezilikten almış oldukları itikadi görüşlerle Yemenlilerin siyasi hareketlerinde önemli rol oynamışlardır. Mütezile'nin görüşlerinden elde ettikleri esasları Osmanlı Devletine 1872 yılından sonra başlayan ayaklanmalarda imamlar kanıt olarak göstermişlerdir. İyiliği emretmek, kötülükten men etmek ve adalet esasının yanında Zeydiyye'nin temel görüşü olan imamet düşüncesi devamlı dillendirilen bir konu olmuştur. İyiliği emretmek ve kötülükten kaçınmak esası, Zeydilerin İslami hususlarda doğru görmedikleri davranışlara doğrudan tavır almalarına ve mücadele etmelerine sebep olmuştur.

³²⁷ Şehristâni, age, s. 155.

³²⁸ Yusuf Gökalp, Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, ss. 178–180.

³²⁹ Ebu Zehra, age, s. 56.

Zeydilik mezhebi, Yemen’de siyasi bir nitelik taşımıştır. Osmanlı Devleti’nin Yemen’in idaresini eline almasına kadar Yemen, El-Hadi ailesinin soyundan gelen imamların iktidar mücadelelerine tanıklık etmiş ve büyük yaralar almıştır. 1595 yılında El-Hadi ailesinin fertlerinden olan ve gelecekte Yemen’de ki otoriter düzene tehdit oluşturulabileceği düşünülen torunlarından bazıları, Osmanlı Devleti tarafından, İstanbul’da gözetim altındayken yaşamlarını yitirmişlerdir. Bu sebeple El-Hadi ailesinin soyundan gelen El-Mansur El-Kasım Bin Muhammed, Osmanlı Devletine karşı savaş ilan etmiş ve 1635 yılına kadar Osmanlıların, Yemen’de ayaklanmalarla mücadele etmesine sebep olmuştur³³⁰. Mücadelelerin ardından Yemen’in idaresinin büyük bir kısmı İmam Muhammed Müeyyed’in eline geçmiştir. Zeydi İmamlarıyla Osmanlı yönetimi arasındaki mücadeleler sonraki dönemlerde de süregelmiştir.

15. Yüzyılın sonlarından sonra İmam Muhsin Şehari, İmam Şerefüddin, İmam El-Mansur Muhammed Bin Yahya Hamiddüddin ve İmam El-Mütevekkil Yahya, Zeydi imamlar arasında öne çıkan isimlerdendir. Söz konusu bu imamların yapmış olduğu ayaklanmalar, Osmanlı idaresini Yemen’de zor durumda bırakmıştır. İmam Yahya, imamet nazariyesini öne çıkartarak kendini neslin yirmi altıncısı olarak ilan etmiş ve Zeydilerin çoğunu etkisi altına almıştır. Osmanlı Devleti, İmam Yahya ile yapmış olduğu mücadelelerden herhangi bir netice alamayınca, çareyi 1911 yılında anlaşma yapmakta bulmuştur³³¹.

Zeydiler ancak, Birinci Dünya Savaşından sonra bağımsız bir devlet kurabilmişlerdir. Günümüzde ise Yemen’in resmi mezhebidir³³². Zeydilik’te imamlık konusu önem arz eden bir nokta olduğundan Yemen’de sık sık ayaklanmalar meydana gelmiştir. İmam yani lider, olarak görülen kişide gerekli vasıfların olmadığı düşüncesi imamlığını düşürmektedir. İmam olabilecek kişinin Ehl-i Beyt soyundan gelmesi gerekir. Gerekli durumlarda hücum ve müdafaa için kılıcına başvuracak yetenekte olması da gerekmektedir. Tüm bu sebeplerle; Osmanlı Devleti idaresi altındayken, Yemen’de sık aralıklarla ayaklanmalar meydana gelmiştir.

³³⁰ Yusuf Gökalp, “Zeydiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000, s.250.

³³¹ Rudolf Strothmann, “Zeydiyye”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:3 Eskişehir: Milli eğitim Bakanlığı Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997, s. 551.

³³² Strothmann, age, s.549-551; Develi, age, s. 197-198.

4.6.1. Husi Çatışması

Yemen’de nüfusun nerdeyse tamamı Müslüman olan halkın, yarısından çoğu Sünni, %35’i de Şii-Zeydi mezhebine bağlıdır. Zaman içerisinde siyasi otorite Sünni mezhebinde yoğunlaşmıştır. Zeydiler ise, uzun süre merkezi devlet kontrolünden uzakta kalmışlardır. Siyasi otorite denetiminden uzak bir yaşam süren Zeydiler, kabile gelenekleriyle günümüze kadar varlıklarını taşımışlardır. Bu sebeple Yemen’de; günümüzde hala devam eden iç çatışma sebeplerinden biri, bu tarih boyunca süregelen mezhep gruplarının, Şii-husiler tarafından çıkarılan iç kargaşaya dahil olmalarıdır.

Feodal Zeydi bir dini oluşum ve cemaat yapısı olan Husiler, İmamiye mezhebinin etkisinde kalan radikal ve silahlı bir gruba dönüşmüşlerdir. Husilerin oluşturduğu bu radikal ve silahlı grup; bir yandan ideolojik olarak İran’dan maddi ve askeri destek alırken, diğer yandan da Suudi Arabistan tarafından dolaylı olarak destek görmektedir. Fakat Yemen’i zayıflatmak için yürütülen bu strateji; İran’ın Husiler üzerindeki etkisinin artmasıyla, Suudi Arabistan yönetiminin tutumunu değiştirmiştir.

Zeydiler esasında; kuzey bölgesindeki bin yıllık siyasi hakimiyetlerini, 1962 yılında Yemen’in bağımsız bir devlet olmasıyla yitirmişlerdir. Zeydilerin Yemen Bağımsız Devleti’nin kurulmasının ardından marjinalleştiğini söylemek mümkündür. Merkezi otoritenin; kuzeyde bulunan Sadah kentinde yürüttüğü politikalara tepki göstermek için, Hüseyin Bedrettin Husi tarafından militan bir hareket yürütülmeye başlanmıştır³³³.

1994’te; Yemen iç savaşı esnasında Suudi Arabistan’ın Yemen’in iç çatışmasına müdahil olması günümüzde hala devam eden Yemen iç çatışmasının da bir dönüm noktası olarak sayılabilmektedir. Suudi Arabistan yönetimi, Yemen’de iç çatışmanın yaşandığı sınırın hemen yanındaki Şii azınlık grubunun güçlendirilmesinden kaygılanan Zeydiler; Güney Yemen idaresinin yanında savaşa katılan Vehhabilerin siyasi pozisyon almalarına karşı çıkmışlardır. İki grup arasında giderek artan güvensizlikten faydalanarak İran, bu gruplar vasıtasıyla bölge politikalarına nüfuz etmesiyle, Husilere karşı baskılar artmıştır.

³³³ Emre Yıldırım. “Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma”, **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, 2015, s.9.

Suudi yönetimin tahrik etmesiyle Yemen idaresi, Husilerin lideri olan Hüseyin Bedreddin Husi'yi tutuklama kararı çıkarmıştır. Bu karardan sonra 2004 yılında çatışmalar daha da artmış ve içerisinde Husi liderinin de olduğu bine yakın kişi yaşamını yitirmiştir. Çatışmaların 2005 yılında yeniden alevlenmesiyle birlikte bu sefer de iki bine yakın kişi yaşamını yitirmiştir.

2005'ten sonra Suudilerin Yemen idaresine destek vermesi, İran'ın da Husi rejimine destek vermesinden dolayı ülkedeki iç savaş 2014 yılına kadar inişli çıkışlı bir çizgi çizmiştir. 2014 yılına kadar bazen Yemen idaresi savaşta direkt olarak yer alırken bazen de idareye yakın olan aşiretler ve radikal gruplar dahil olmuşlardır. 2011 senesinde yaşanan Arap Baharı, Yemen'in zaten içerisinde bulunduğu iç savaşı daha da arttırmış ve Husilerin güçlerinin artmasına sebep olmuştur. 2014'te Husiler, San'a'da bulunan hükümet binalarını ele geçirmişler ve yönetime kısmen de olsa el koymuşlardır³³⁴.

Yemen'i Uluslararası ilişkiler açısından inceleyecek olursak; Suudi Arabistan, İran, ve ABD dışında Çin ve Rusya'nın da Yemen iç savaşında müdahil olduğu görülmektedir. ABD ise özellikle El Kaide terör örgütünün Yemen'de konuşlandığını iddia ederek sık sık müdahale etmekte bu ise yemen'i küresel aktörlerin çatışma sahası haline getirmektedir.³³⁵

4.7. SURİYE'DE NUSAYRİLİK

Nusayriler; Hazreti Ali'yi ilah olarak gören, batini bir inanç grubudur. Nusayrilik fırkasının; adını her ne kadar Hazreti Ali'nin hizmetkârı olan Nusayr'dan, yahut Lazkiye bölgesinde bulunan Nusayriye dağlarından aldığı iddia edilse de, esasen; Hristiyanlık ile arasındaki benzerliklerden dolayı, İslam coğrafyasındaki bazı gruplar tarafından, yitik Hristiyanlık olarak görülmektedir. Nusayriler; Birinci Dünya Savaşından sonra Fransızların isteği ve fırkaya mensup olanların da uygun görmesinden mütevellit, "Alevi" ismiyle anılmaya başlanmışlardır. Günümüzde bazı durumlarda Nusayriler, diğer Alevi kesimlerinden ayırt edilebilmesi için, Nusayri Aleviliği, Arap Aleviliği, Suriye Aleviliği, Çukurova Aleviliği, Akdeniz Aleviliği bazı yerlerde de

³³⁴ Yıldırım, age, s.10.

³³⁵ Akengin age, s. 151.

Fellah olarak anılmaktadırlar. Nusayri fırkası Irak'ta kurulmuştur, ancak XI. yüzyılın ortalarından sonra çoğunlukla Suriye'yle Adana-Mersin yöresinde tutunabilmişlerdir. Bölgedeki siyasi dalgalanmalara paralel olarak varlığını sürdüren bu fırka grubu, haclı seferleri esnasında oldukça göç vermiş ve ekonomik sıkıntılardan dolayı sefalet içerisinde hayat geçirmek durumunda kalmışlardır. 1516 yılında yapılan Mercidabık Savaşı'ndan sonra Nurayriler, Osmanlı İmparatorluğu himayesine girmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu himayesine girdikten sonra Nusayriler, Halep'te mahalli şeyhlerin denetimi altında bir süre serbestçe yaşamışlardır. Osmanlı yönetiminin modernleşme sürecinde yapmış olduğu siyasi teşkilatlanmaların kaldırılması üzerine, bölgelerinde yaşayan Nusayriler isyanlara başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşında Suriye'nin önce İngilizler sonra Fransızlar tarafından işgal edilmesinin ardından 1920 yılında "Alevi toprağı" adı altında idari birimler kurulmuştur. 1922 yılında Alevi Devleti olarak değiştirilmiş ve 1936 yılında Suriye Devleti'nin vilayeti olarak kabul edilmiştir. 1939 yılında Fransızlar, Lazkiye bölgesine statü vererek 1942'de Lazkiye idaresi Suriye'ye geri katılmıştır.

Fransızlar bölgedeki mevcudiyetini ve gücünü arttırmak için Sünni İslami düşüncüyü benimseyen Arap milliyetçiliğine karşı, karşıt dini azınlıkların güçlendirilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu dönemde zaten Osmanlı hâkimiyeti altında hakarete uğradıklarını düşünen azınlık grupları, bağımsızlık vaadiyle örgütlenmiştir. Örgütlenmiş söz konusu bu azınlık grupları, Fransızların kendi çıkarları için hazırladıkları politikalar kapsamında kullanılmışlardır. Fransızların kendi çıkarları için kullandıkları azınlık grubu ise, Dürziler, Maruniler ve Nusayrilerden oluşmaktadır.

4.8. IRAK-İRAN SAVAŞI (1980-1988)

İçerideki tüm muhaliflerini kanlı bir şekilde tasfiye eden İmam Humeyni bir taraftan Irak savaşıyla uğraşırken diğer taraftan devrim ihracı çerçevesinde İslam dünyasını yakından ilgilendiren sorunlara eğilmiştir. Cengiz Çandar yakından şahit olduğu bu coşkulu yılları şöyle tarif eder:

"Ülke bir yandan yüzlerce kilometrelik bir sınır boyunca Irak'la kanlı bir savaşı yaşıyor; bir yandan Afganistan'da Sovyetlere karşı yürütülen silahlı mücadeleyi

arkalıyor, bir yandan da Suriye saflarında savaşmak için gönüllü Golan Tugayı'nı kuruyor, bir yandan Kudüs'ün kurtarılmasını isteyen milyonlarca kişi sokaklara fırlıyor, gösteriler yapıyor, bir yandan içerideki Şah yanlılarından Halkın Mücahitleri'ne zaman zaman parlayan muhalefetle uğraşılıyor, bir yandan da, Batının iktisadi ablukasıyla boğuşuyor. Bu akıl almaz mücadeleyi İranlılar, devrimin büyük ideologlarından, 1977 yılında SAVAK tarafından öldürülmüş Dr. Ali Şeriatî'nin şu sözleriyle açıklıyorlar : “Her gün Aşura, her yer Kerbela. İşte İran 1982.”³³⁶

Saddam, devrimin sarstığı İran'a karşı kolay bir zafer kazanacağını ummuştur. Her açıdan tecrit edilmiş İran ordusunun beklenmedik direnişi bunun hiç de kolay olmadığını kısa sürede göstermiştir. Devrimin neden olduğu iç sorunları aşip toparlanan İran, 1982'den itibaren tüm cephelerde inisiyatifi ele geçirmiştir. Artık ateşkes isteme sırası Irak'a gelmiştir. Devrimi halkının çoğunluğunun Şii olduğu Irak'a ihraç etmek isteyen Humeyni, teklifleri ciddiye almamıştır. Bunun üzerine Saddam, devrimin yayılmasından çekinen dış güçler ve bölge ülkelerinin yardımıyla dengeyi sağlamıştır. Geri adım atma niyetinde olmayan İran ordusu; 1986 yılında tekrar genel hücumla geçerek, önemli başarılarla rağmen kesin sonuç elde edememiştir. Humeyni bütün dünyanın Saddam'ın yanında yer alması ve savaşın giderek kısır döngüye dönüşmesi üzerine, 1988 yılında Güvenlik Konseyi'nin ateşkesi öngören kararını kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylece 8 yıl süren, binlerce kişinin ölümüyle sonuçlanan bu manasız savaş sona ermiştir.³³⁷

4.9. İRAN'IN YEMEN'DE VE SURİYE'DE MUHALİFLERLE SAVAŞMASI

4.9.1. Yemen

1962 yılına kadar, Zeydiliğe mensup kişilerce yönetilen Yemen; Sonrasında yaşadığı askeri darbe sonucu rejim değişikliği yaşamıştır. Yeni Cumhuriyet rejimi; Arap ülkelerine yayılmaya başlayınca, monarşi idare tarafından yönetilen Suudi Arabistan, bunu bir tehdit olarak görmüştür. Yönetimin; inançlarını ortadan kaldırmaya yönelik faaliyetlerini gerekçe gösteren Zeydi-Husiler ve idare arasında, çatışma ortaya çıkmıştır.

³³⁶ Cengiz Çandar, **Ortadoğu Çıkmazı**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul. 1988

³³⁷ Yusuf Yazar, **Ortadoğu**, Rehber Yayınları, İstanbul, 1991

Suudi yönetimi ise bu süreçte İran'ın, Zeydilere destek verdiği yönünde iddialarda bulunmuştur.³³⁸

Yemen, Arap Baharının üçüncü durağıdır. 2011 yılında San'a'daki ayaklanmalar esnasında göstericilere ateş açılması üzerine 45 kişi hayatını kaybetmiş bunun akabinde Ali Abdullah Salih yönetimi etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Bu süreç içerisinde Yemen, İran'ın Husilere destek olmasını sebep göstererek Suudi Arabistan'ın desteği almaya, güney bölgede bulunan El-Kaide terör örgütünün faaliyetlerini sebep göstererek de Amerika'nın desteğini almaya çabalamıştır³³⁹. Ali Abdullah Salih, tedavi olmak bahanesiyle ülkeyi terk edip Amerika'ya gittiğinde, Yemen için de yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır. Ali Abdullah Salih'in idaredeki yerini korumak için kullanmış olduğu taktikler ondan sonra gelen Cumhurbaşkanı Mensur El Hadi için de büyük problem alanı olmayı sürdürmüştür. Bölgedeki, İran Şiiliğini örnek alan Husiler, Yemen'de imamlık rejimi kurmak için Amerika ve Suudi Arabistan yanlısı politikalara muhalefet etmişlerdir. Husiler, Lübnan Hizbullah'ı gibi, İran Devrim ihracını örnek alarak pratikte uygulamaya çalışmışlar ve İran siyasi gündemini takip ederek İran'ın bölge içerisindeki öneminin ve konumunun güçlenmesini sağlamışlardır³⁴⁰.

Husilerin lideri olan Hüseyin Bedreddin Husi, İran'ın Kum kentinde dini eğitimini tamamlamış ve Ensarullah Örgütünü kurarak İran tarafından büyük destek görmüştür. Hüseyin Bedreddin Husi'nin askeri çatışma esnasında ölmesinin ardından yerine kardeşi Abdülmelik El-Husi geçmiştir. Abdülmelik El-Husi ise aynı abisi gibi İran'ın desteğini asla reddetmemiş ve İran'la ikili ilişkilerini ilerletmesinden dolayı zamanla bu ilişkiden Yemen Hizbullah'ı olarak bahsedilmesine sebep olmuştur³⁴¹.

İç savaş süresince meydana gelen çatışmanın en önemli aktörlerinden biri olan Husiler, daha öncede Saada savaşında Salih'e karşı protestolarda bulunmuşlardır. Buna benzer ayrılıkçı politikalar izleyen Güney Hareketi de benzer şekilde destek vermiştir. Salih'in yerine gelen El-Hadi de Suudilere yakın bir politika izlemeye devam etmiştir. Uluslararası platformda Hadi'nin çözüm araması üzerine Husiler ve Güney Hareketi,

³³⁸ Taflioğlu, Serkan, "Yemen'de Suudi Arabistan-İran Mücadelesi", **Ortadoğu Araştırma Merkezi**, 2009, <https://www.orsam.org.tr/tr/yemen-de-suudi-arabistan-iran-mucadelesi/> (16.12.2019).

³³⁹ Arı, age, s.517.

³⁴⁰ Arı, age, s.522.

³⁴¹ Arı, age, s.224.

Uluslararası Diyalog Konferansında çözüm odaklı yaklaşımlar da, bölge sınırları üzerinde yaşanan anlaşmazlıktan dolayı, 2014'te konferans sonrasında başa gelen geçici hükümetinde zayıflığından yararlanarak, yeniden isyana başlamışlardır. Meydana gelen isyanın diğer bir sebebi ise, El-Hadi'nin radikal gruplara karşı ılımlı yaklaşması ve onlara alan sağlamasıdır. Eski devlet başkanı olan Salih de bu süreç içerisinde Husiler ile birlikte işbirliği içerisine girmiştir³⁴².

2015'te yapılan darbeye ülke kontrolünü eline alan ve bir bildiriyle Devrim Konseyini ilan eden, Husilerin elinden kaçan Yemen Cumhurbaşkanı El-Hadi; uluslararası platformda yapılan bu darbeye karşı tavır alınması gerektiğini belirterek, başkenti Aden şehrine taşıdığını bildirmiştir. 22 Ocak 2015'te Başkan Hadi ve başbakan Baha görevlerinden istifa ederek, Suudi Arabistan'a kaçmışlardır. Hadi'nin kaçmasının ardından Yemen'de, Husilere karşı, Suudilerin önderliğinde; Ürdün, Mısır, Sudan, Fas ve Pakistan'ın bulunduğu bir askeri hareket başlatılmıştır³⁴³. Yemen'deki iç çatışma ve gerilim Şii-Sünni mezhep çatışması zeminine yerleştirilirken, süreç içerisinde en karşı çıkan ülke ise İran olmuştur. Amerika'da Donald Trump'ın başkan seçilmesinin ardından; Yemen'deki mevcut İran etkisinin kırılması sebebiyle, Husilerin denizlerde Amerika'nın çıkarlarına ters düşecek herhangi bir noktaya gelmemek için önlem aldığı, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin çevre güvenliğini sağlamak için çalıştığı görülmektedir.

Husileri durdurmak için Suudi Arabistan ve bölgedeki ülkelerin oluşturmuş olduğu ve de Amerika, İngiltere ve Fransa'nın içinde olduğu Kararlılık Fırtınası isimli operasyon başlatılmıştır. Bu operasyona Suudi Arabistan, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Bahreyn, Mısır, Senegal, Sudan, Fas ve Ürdün katılmıştır³⁴⁴. Umman söz konusu bu Kararlılık Fırtınası operasyonuna katılmamıştır. Zira; İran'la

³⁴² Kirsten Jongberg. The Conflict in Yemen: Latest Developments. European Parliament Directorate-General for External Policies, 2016, s. 11.

³⁴³ İbrahim Arslan. "Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Yıl:1 Sayı:1, 2015, ss, 18-48, s.43.

³⁴⁴ Kemal İnat, Veysel Kurt, Abdullah Yegin, Recep Tayyip Güler, Ömer Behram Özdemir, Ayşe Selcan Özdemirci, ve İsmail Akdoğan. "**İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları**" SETA, (No: 148). 2016, s.3.

olan yakın ikili ilişkileri, bölgede arabuluculuk rolünü oynamak istemesi ve olası bir sığınmacı akımının önüne geçmek için operasyona dâhil olmadığı ifade edilebilir³⁴⁵.

İran; Kararlılık Fırtınası operasyonunu sert bir tepkiyle karşılamış ve süreç içerisinde, Umman ve Pakistan'a ziyaretler yapmıştır. Bunlara ek olarak; bölge müttefiki olarak sayılabilecek, Irak ve Hizbullah da yapılan operasyona açıkça karşı çıkmışlardır³⁴⁶. Yapılan operasyondan sonra Hadi ülkesine geri dönmüş ve ülkenin başkenti olan Aden'de yeni bir hükümet kurma girişimlerine başlamıştır. Suudilerin önderliğindeki koalisyonun gücünü arkasına alan Hadi; Yemen'de bölge bölge hâkimiyet sağlamaya başlamıştır. Her ne kadar yer yer hâkimiyet sağlasa da, ülkenin esas başkenti olan San'a ve bölge için önem arz eden Hudayda limanı, Husi kontrolü içinde kalmıştır. Operasyondan istenilen sonuç alınamamakla beraber çatışmalar kimi zaman Suudi sınırlarına kadar sıçramıştır. Hadi'ye bağlı güçler; Husiler ve El-Kaide militan grupları arasında süregelen çatışmada dört bini sivil olmak üzere, on bine yakın kişi yaşamını yitirmiştir³⁴⁷.

Tüm bunlar yaşanırken İran, Yemen'de meydana gelen olayları resmi bir seviyede dış politika sorunu olarak ele almamıştır. İran ve Yemen arasındaki ilişkilerin düşük seviyede olması; Yemen'in İran'ın öncelikli stratejisi içerisinde olmaması ve Suudilerle müttefik olan yönetimin devamlı olarak İran'ı ülke içinde istikrarsızlık sağlamakla suçlamasından kaynaklanmaktadır. Bilhassa 2004 yılında Hüseyin Bedreddin El-Husi'nin önderliğindeki Husi isyanlarından sonra İran, Husilere destek veren şüpheli ülkelerden sayılmıştır³⁴⁸.

Suudi Arabistan-İran bölgesel rekabeti kapsamında; Tahran'ın bölgesel kutuplaşma siyasetinden dolayı resmi kanallarda ilişkilerini ilerletemediği ülkelerde, Şia

³⁴⁵ Prasanta Kumar Pradhan. "Operation Decisive Storm and Changing Geopolitics in the Gulf." **Institute for Defence Studies and Analyses**, 2015, s.3.

³⁴⁶ Pradhan, age, ss.3-5.

³⁴⁷ Cnbc Yemen's Houthis Halt Missile Attacks on Saudi Coalition. (2018). <https://www.cnbc.com/2018/11/19/yemens-houthis-halt-missile-attacks-onsaudi-coalition.html>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

³⁴⁸ Keynough, B. **Saudi Arabia and Iran: Friends Or Foes? Springer**. 2016, s. 228.

üzerinden nüfuz oluşturarak müdahale etmeye başladığı ve bunun içinde Husiler ve Zeydilerle ilişki kurduğu ileri sürülmüştür³⁴⁹.

Zeydi Husiler, İran'a daha yakın bir tutum içerisine girmişlerdir. Özellikle Husi lideri Bedreddin Husi'nin verdiği vaazlarda devamlı İran lideri Humeyni'nin söylemlerini aktarması, 1986 ve 1994 yılındaki El-Husi'nin yaptığı İran ziyaretleri, ikili ilişkilerin ne kadar yakın olduğu konusunda bir fikir elde edinmeyi sağlamaktadır³⁵⁰.

Arap Baharı başlamadan önce Husi isyanlarının, İran ve İran'ın bölgesel müttefiki Hizbullah tarafından desteklendiği ileri sürülmüştür. Buna karşılık Husiler ve İran, Suudi'lerin Salih'i kışkırttığını ve askeri destekte bulunduğunu iddia ederek, Suudi Arabistan'ı suçlamışlardır. Bu kapsamda, bazı dönemlerde Kızıldeniz'deki gemilerin birkaçında İran'ın Husiler için gönderdiği silahların varlığından bahsedilmiştir³⁵¹. İran'ın silah sevkiyatı yapmasının yanında, Husi militanlarına eğitimler verdiği ve maddi olarak destek sağladığı da ileri sürülmüştür³⁵². Amerika bu konuyla alakalı olarak Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne, İran'ın Husilere silah yardımı yaptığına dair raporlar sunmuştur³⁵³.

İran; 1979 İran İslam Devrimi sonrası ise, Yemen'e karşı yumuşak güç uygulamıştır. İran'da aldıkları eğitimle siyasete bakışı değişmiş olan Husiler, Yemen idaresine karşı silahlı mücadelede bulunmuşlardır. 2004'te İran destekli Husilerin; Salih yönetimine karşı başlattığı Ensarullah Hareketi ve sonrasındaki isyanlarda İran, Husilere askeri destek vermekten çekinmemiştir.³⁵⁴ Yemen kuvvetlerinin 2017 yılında tutukladığı Husi güçleri; itiraflarında, İranlı uzmanların kendilerine eğitim verdiğini ifade etmiştir.³⁵⁵

³⁴⁹ İnat vd. age, s. 2.

³⁵⁰ İnat vd, age, s.20.

³⁵¹ CRS Report. (2018). Congressional Research Service. Iran's Foreign and Defense Policies. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

³⁵² W. Andrew Terrill. **The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security**. M. Tyler ve A. M. Boone (Ed.), Rivalry in the Middle East içinde (ss. 1-53). Hauppauge: Nova Science Publishers, Inc. 2012, s.15.

³⁵³ CRS Report, age, s.43.

³⁵⁴ "İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri", **Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi**, https://ankasam.org/iraninyemendeki-faaliyetleri/#_edn4 erişim tarihi: 10.12.2019.

³⁵⁵ Mohammed al-Arab ve Hani al-Sufyan, "Captured Houthi Militias Reveal They Were Trained by Iran", Al Arabiya, 2017, <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2017/04/02/Captured-Houthi-militias-reveal-they-were-trained-by-Iran.html> (10.12.2019).

Bütün bu gelişmeler değerlendirildiğinde aslında; Yemen krizi ve bu krizin neden ve sonuçları yalnızca Arap Yarımadasındaki devletleri değil, tüm dünyayı ilgilendiren bir sorun haline gelmiştir. İç çatışmalar ve ülke içi kriz, dış müdahale için zemin oluşturmuştur. Bu krizi yalnızca Şii-Sünni çatışması olarak görmek, bizi krizin asıl sebebinden uzaklaştırmaktadır. Yemen üzerine hakimiyet kurmayı amaçlayan, yeraltı kaynaklarından yararlanmaya çalışan, Sana ve Aden gibi büyük şehirlerin yanında Babül Mendep Boğazı'nın stratejik açıdan kontrolünü sağlamak isteyen gerek iç gerekse dış aktörlerin tutumları da müdahalenin sebeplerindedir. Yemen'de güç kazanan Husi'ler, Suudi Arabistan'ın İran'la olan mücadelesini daha da kışkırtmıştır. İran, Yemen'deki nüfuz alanını Husiler üzerinden şekillendirmeye çalışmaktadır. Meşru yönetimden memnuniyetsizlik; Husilerin bir çok bölgede örgütlenerek güç kazanmasına neden olmuştur. İran; bunu fırsat olarak görmekte, Husilere çıkarları gereği destek olmaktadır. Bütün bunlar İran'ın Yemen üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir.³⁵⁶ Hatta İran'ın, iç savaşın en önemli aktörlerinden olduğuna kanıttır.

4.9.2. Suriye

İran ve Suriye arasındaki resmi ilişkiler, 1946'da Suriye'nin bağımsızlık kazanmasının ardından başlamıştır. 1950'den itibaren gittikçe artan ve 1970'e kadar süren Arap Milliyetçiliğine karşın İran'ın izlemiş olduğu politikalar, Suriye rejimiyle çakışmıştır. O dönemlerde İran'ın Fars Milliyetçiliği uygulamalarıyla, Suriye'nin Arap Milliyetçiliği uygulamalarının çelişmesinin yanında, soğuk savaş şartları temel belirleyici olmuştur. Soğuk savaş döneminde İran'ın Amerika'nın müttefiki olması, Sovyetlerle arası iyi olan Suriye tarafından bölgesel bir tehdit olarak görülmüştür. Yine de bunlara rağmen, Suriye ve İran arasında 1970'e kadar direkt olarak herhangi bir gerginlik yaşanmamıştır.³⁵⁷

1970'li yıllarda Suriye'de askeri darbe olması ve yönetimin başına geçen Hafız Esed; İran'la yakınlaşmak için hamleler doğrultusunda, 1975'te Tahran'ı ziyaret etmiştir. Burada Şah'la görüşen Esed, ikili ilişkilerin gelişmesini vurgulamıştır.

³⁵⁶ Kebire Akpınar, "Yemen Krizi Ve Dış Müdahaleler", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.

³⁵⁷ Soner Doğan. "İran'ın Ortadoğu Siyaseti". İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, (İNSAMER), 2018. https://insamer.com/tr/iranin-ortadogu-siyaseti_1573.html, Erişim Tarihi: 24.12.2018, s.18; Nasser Kashef. **1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler**, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, 2009, s. 55- 150.

Suriye'nin Irak'a karşı İran'ı yanına çekmek istemesi bölgedeki etkinliği arttırmak içindir³⁵⁸.

1979 İran İslam Devrimi'nden sonra Suriye ve İran arasındaki ikili ilişkiler oldukça hızlı ilerlemiştir. Suriye'nin İran'la olan ilişkilerini geliştirmesi, Lübnan'la olan ilişkilerinin de gelişmesine yol açmıştır. İran'ın Devrim Muhafızları vasıtasıyla 1983 yılından sonra kurmuş olduğu Hizbullah Örgütü, İran ve Suriye'nin bölgede etkin rol oynamasını sağlamıştır³⁵⁹.

Irak-İran savaşlarında Suriye, İran'a ilk destek veren ülkeler arasındadır. Irak-İran Savaşı'nın bitmesinin ardından dönemin Irak lideri Saddam Hüseyin, Suriye karşıtlığını bir üst seviyeye çıkararak, Lübnan üstünden Suriye'yle çatışmaya girmiştir. Irak yönetimi, Suriye Karşıtı olan Lübnan Hristiyan lideri Mişel Avn'ı destekleyerek Suriye'yle dolaylı yoldan çatışmaya girmiştir.

Ortadoğu'da başlayan; düzen değişikliği isteyen gösterilerin, en şiddetli tepkiyi Suriye'de gördüğü söylenebilir. Bu süreçte Suriye rejimi; demokratik talepleri görmezden gelmiş, çözüm üreteceğine bu taleplere karşı şiddet yolunu seçmiş, bu ise demokratik eylemlerin iç çatışmaya dönmesine sebep olmuştur. Dış güçlerin muhalif eylemleri desteklemesi, Suriye iç savaşına giden yolda önemli bir etken olmuştur. Sonrasında; Rusya ve İran'ın rejimin yanında tavır takınması, Suriye'de vekalet savaşlarının yaşanmasının zeminini oluşturmuştur. Başlayan iç savaş sonrası milyonlarca insan yaşadığı yeri terk etmiş, çevre ülkelere ve Avrupa'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Suriye'de meydana gelen iç savaş ve otorite boşluğu "DEAŞ" gibi terör örgütlerinin faaliyet göstermesi ve yayılması sonucunu ortaya çıkarmıştır.³⁶⁰

Suriye iç savaşı sonrası İran'ın Suriye rejimine verdiği desteği açıklamak amacıyla; Şii hilali, Direniş ekseni, söylemi ifade edilmektedir. Benzer kaygılar içeren

³⁵⁸ Patrick Seale, **Asad of Syria The Struggle for The Middle East**, London: University of California Press, 1990, ss. 351-353.

³⁵⁹ Doğan, age, s.19.

³⁶⁰ Akengin age, s. 150.

her iki söylemin de; farklılarla beraber, aslında aynı jeopolitik ve jeostatejik temellere dayanan söylemler olduğu söylenebilir.³⁶¹

Bu söylemler İran'ın mezhep eksenli bir dış politika izlediğini ve bu çerçevede; Suriye, Irak, İran, Lübnan, ve Körfez Şii'lerini içerisine alan bir "Şii hilali" oluşturmaya çalıştığını göstermektedir. Bu iddiayı İlk defa Ürdün Kralı Abdullah 2004'te gündeme getirmiştir. Ahmedinejad'ın 2005'te iktidar olması sonrası; devrimci dış politika anlayışı, İsrail ve Batı karşıtlığı revaç bulmuş bu dönemde Şii hilali popülerite kazanmıştır. İran dış siyasetinde Şiiliğin önemi azımsanamaz, Şiilik İran devrimci ideolojisinin, İran'ın dış siyasetinin şekillenmesinde önemli rol oynamakta, İran toprakları dışında bulunan Şii topluluklar her zaman İran'ın özel ilgi alanında bulunmaktadır. Her ne kadar İran, İslam Devrimi sonrası "İslam birliği" fikri ekseninde mezhepçi söylemden uzak durmaya çalışmışsa da, İran'ın vermiş olduğu devrimci mesajlar İran dışındaki Şii gruplar tarafından daha çok kabul görmüştür. Aslında; İran'ın Şii grupların bir kısmında önemli karşılık bulan bu politikası, Pan-Şii hareketin değil statüko karşıtı popülist ve anti emperyalist bir tutumun sonucudur. İran; Hizbullah, Filistinli örgütler ve Suriye'de Şiiliği siyasi bir kimlik olarak görmeyen Baas rejimi ile ittifaka girmiştir. Rafsanjani ve Hatemi iktidarı süresince İran; dış politikasında pragmatik bir yol benimsenmiş, devrim ihracı geri planda kalmış, batı karşıtlığı ve anti emperyalist söylemin tonu azalmıştır. Ahmedinejad'ın 2005 yılında iktidarında dış politika tekrar radikalleşmiştir. Sonrasında, iç ve dış dinamikler sonucu bölge jeopolitiğinin değişmesi, Şiiliğin yükselişi sonucunu ortaya çıkarmıştır.³⁶²

Tüm bunlar gözönüne alındığında; İran'ın Esed rejimiye, Şii olması ve Pan-Şii bir politika takip etmesi sebebiyle ittifak etmesi fikrinin önemi azalmaktadır.³⁶³

İran, Şia'yı kendi yayılcılık politikası doğrultusunda kullanırken, Nusayriilerin hâkim olduğu Suriye'de ise koruma amaçlı İran yaklaşımını bir politika izlenmiştir³⁶⁴. Suriye kriziyle beraber İran'ın uluslararası sistemdeki imajı farklı bir

³⁶¹ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası," Seta Analiz, Sayı 53, Nisan, (2012), S.19.

³⁶² Bayram Sinkaya, "Şii Ekseni Tartışmaları ve İran," Avrasya Dosyası, cilt 13, sayı 3 (2007), s.51-57.

³⁶³ Bayram Sinkaya, "Arap Baharı Sürecinde İran'ın Suriye Politikası," Seta Analiz, sayı 53, nisan, (2012), s.19.

³⁶⁴ Ahmet Bağlıoğlu, "Suriye'de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri", "e- makalat mezhep Araştırmaları, VI/2(Güz 2013), s. 518.

boyuta geçmiştir. Suriye'deki iç çatışmanın İran üstünde meydana getirdiği ekonomik baskı, İran'ın Yemen, Irak ve Suriye'de askeri olarak varlığını sürdürmesi; Şia'nın etkisini yitirmemesi için altına girdiği maddi külfet İran'ı oldukça zorlamıştır. İran'ın; kendi devriminden ilham alarak meydana geldiğini söylediği Arap Baharıyla, öncesinde İslami uyanış olarak tanımladıkları Müslüman odaklı söylemler bir kenara bırakılarak, mezhep odaklı söylemlere dönülmüş, bu da Suriye iç çatışmasının İran üstündeki yarattığı baskıyı arttırmıştır.

Suriye iç savaşında muhaliflerin kazanması halinde ülke; içerisindeki kendi rejiminin de muhtemel olarak riske gireceğinin bilincinde olan İran, rejim değişikliği sırasının kendisine de geleceğinin bilincinde bir politika izlemektedir. Bu nedenle; ilk olarak Şia çerçevesinde elde etmiş olduğu etkinliğini korumayı amaçlarken, reel politığe uygun politikalar izlemeyi de ihmal etmemektedir³⁶⁵.

İran, İslam devrimi ile beraber Şiiliği yaymak ve etkinlik kazanmak için devlet dışı silahlı örgütlerle de işbirliği içerisine girmiştir. İran'ın bölgesel bir Sünni nüfuz alanının önüne geçmek ve Suriye'deki mevcut Esad rejimini korumak gibi öncelikli problemleri bulunmaktadır. Suriye'deki rejimin Şii hilalinin nüfuzundan çıkması İran bakımından hayati önem arz etmektedir³⁶⁶.

İran yönetimi; 2011'de başlayıp rejime karşı isyana dönüşen eylemleri, dış güçlerin tasarladığı, Esad rejimini yıkma amacıyla hazırlanmış bir müdahale şeklinde yorumlamıştır. Giderek büyüyen ve ülke geneline yayılan İsyana bile, İranlı yöneticilerin çok defa Esad rejimini desteklediklerini açıktan ilan etmelerine engel olmamıştır. Hatta Batılı ülkelerin ve İran'ın rakip komşu ülkelerinin Suriye isyanına desteği, İran'ın Esad yönetimine desteğinde daha kararlı olması sonucunu ortaya çıkarmıştır.³⁶⁷

³⁶⁵ Oktav, age s, 205

³⁶⁶ Oktav, age, s.206.

³⁶⁷ Sinkaya, age, s. 29.

İran'ı en çok endişelendiren hususların başında; Suriye rejiminin düşmesi durumunda, kendi güvenliğinin tehdit altına gireceği endişesi gelmektedir. Esed rejiminin yıkılmasıyla; Suriye'de Batı ve Arap devletleriyle iyi ilişkiler kuran bir Suriye rejiminin kurulması, hem Hizbullah hem de Filistinli direniş örgütleri ile İran'ın bağlantısını koparacaktır. Esed rejiminin devrilmesi sonrası ülke içi yaşanabilecek istikrarsızlık, İran'ın İsrail karşısındaki duruşunu da zayıflatacaktır. Ortaya çıkabilecek istikrarsızlık ise dış müdahaleye, özellikle ABD'nin müdahalesine zemin hazırlayacaktır. Bu durumda İran, çok önemli bir savunma hattını kaybedecektir. Tüm bunları değerlendiren İranlı yetkililer, Suriye rejiminin değişmeyeceğine inanmakta ve rejime desteklerini her koşulda devam ettirmektedirler.³⁶⁸

³⁶⁸ Sinkaya, age, s. 37.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye ile güneyden yaklaşık 900 km. kara sınırı olan Suriye, coğrafi konumu sebebiyle hem Arap hem de bir Akdeniz ülkesidir. Son yıllarda zengin fosil enerji rezervlerinin keşfedildiği Doğu Akdeniz'e kıyısının olması, Ortadoğu'daki dengeler bakımından ülkenin stratejik önemini arttırmıştır.

Suriye 1516'dan 1918'e kadar dört asırdan fazla bir süre Osmanlı idaresi altında kalmıştır. Bu sebeple Türkiye ile derin tarihi ve kültürel bağları vardır. Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu Coğrafyasından çekilmesinden sonra Suriye, 1920-1945 arası dönemde Fransız manda yönetiminde kaldı. Bağımsızlığını kazanmasından sonra; 1945-1971 yılları arasında bir dizi darbe yönetimlerinin ardından, Hafız Esad ülke idaresini ele geçirdi.

Suriye 1958'de Mısır ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında yeni bir devlet oluşturdu. Bu devletin kurulmasını Suriyeli Baas yöneticileri şiddetle arzu etmişlerdi, ancak sonuç beledikleri gibi olmadı. Nasır'ın güçlü denetimi altında Suriye Baas Partisi hızla zayıfladı ve askerlerin durumu kötüleşti. Hafız Esad'ın da bulunduğu bir grup Baas kadrosu 1961'de darbeye iktidarı ele geçirerek, ertesi gün Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden çekildiklerini açıkladılar. Suriye rejimi; Mısır'ın İsrail ile 1978'de yaptığı Camp David anlaşması sonrasında Mısır'ın desteğini kaybetti.

Suriye'deki Baas Rejimi, Esed Ailesi üzerinden yönetimi elinde tutmaktadır. Şiiliğin bir kolu olan ve yaklaşık % 10'luk bir nüfus oranıyla Esed ailesinin de mensubu olduğu Nusayriler, Suriye'nin sivil ve askeri bürokrasisinde ve ülkenin siyasi yönetiminde hâkim durumda idi.

Suriye Soğuk Savaş döneminde (1945-1960) bir yandan Sovyetler Birliği ile müttefik olurken, diğer taraftan da İran ile Şiilik ve Nusayrilik bağı üzerinden mezhepçi bir yaklaşımla ilişkilerini geliştirdi. Nusayrilerin yönetimindeki Suriye Baas Rejimi İran'ın desteğini almak için Suriye ve Lübnan'da İran'ın Şii nüfuzunu arttırmasına zemin hazırladı. İran'ın Suriye üzerinden yürüttüğü politikaları; ulusal güvenlik; Şii hilali ve bölgesel güç dinamikleri olarak sıralamak mümkündür.

Suriye de nüfusun çoğunluğunu oluşturan Sünni Araplar ve diğer etnik ve dini gruplar ülke yönetiminde daha fazla etkin olabilme amacıyla 2011 yılı başlarında gösteriler düzenleyerek kitlesel eylemlere başladılar. Baas Rejimi tarafından kanlı bir şekilde bastırılmak istenen bu gösteriler iç savaşın fitilini ateşlemiştir.

Suriye'nin ve Yemen'in, beşeri coğrafyası, nüfus yapısı bu anlamda önem arz etmektedir. Örneğin; Suriye nüfusunun %10'luk bir kısmını oluşturan Nusayriler iktidardadır, ve bürokrasinin ana omurgasını oluşturmaktadır. İran için Suriye'de ne kadar insanın öldüğü, kültürel yıkım önemli değildir. Mevcut rejimin ayakta kalması, varlığını devam ettirmesidir önemli olan, çünkü İran; rejim ile beraber, Suriye üzerinde bir nüfuz oluşturabilmektedir.

Yemen Türk kültüründe hakkında türküler yakılacak kadar önemli bir yere sahiptir. Coğrafi sınırlarımız olmamakla beraber Yemen tarihi de, ihmal edilen bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar Yemen'de Türk varlığının başlangıcı Osmanlı fetihleri olarak kabul görülse de, Yemen'de çok daha köklü ve kadim bir tarihe sahip olan Türk varlığı, Osmanlı idaresinden yüzyıllar öncesine dayanır. 1538'de ise Aden fethedilerek, Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti başlamıştır. Bu hâkimiyet 1. Dünya savaşına kadar devam etmiştir. Hatta 1920 yılında; TBMM seçimlerinde, Yemen'den vekil seçilmesi ve Türkiye'ye gönderilmesi talep edilmiş, Yemen'in son Valisi Mahmut Nedim bey TBMM Yemen Valisi şeklinde imza atmıştır.

Yemen ile 19. Yüzyılın başından beri ilgilenmeye başlayan İngilizler; Yemen'i ikiye bölmüşler, Kuzey Yemen Osmanlı hâkimiyetine, Güney Yemen İngiliz işgaline bırakılmıştır. 1990 yılında Kuzey Yemen ve Güney Yemen'in birleşmesiyle, başkenti Sana olan Yemen Cumhuriyeti kurulmuştur.

Yemen; zengin petrol rezervlerine sahiptir ve coğrafi konumu Bab'ül Mendep Boğazı ile Akdenizi, Hint okyanusuna bağlayan büyük su yolunu kontrol etme imkanna sahiptir.

Arap baharı sonrası sona eren; 33 yıllık Salih yönetiminin ardından ülke hızla istikrarsızlığa sürüklenmiş, bu istikrarsızlık sonucu oluşan otorite boşluğundan faydalanan birçok militan grup iktidar mücadelesine girişmiştir. Yemen hükümetinin

destekçisi Batı, ABD ve bölgedeki müttefikleri Suudi Arabistan olunca, bölgede yaşayan Zeydiliğin bir kolu olan Husiler ile Sünniler arasında sert çatışmaların zemini oluşmuştur. Husilerin en büyük destekçisi ise İran'dır. İran Husiler üzerinden Yemen iç savaşına müdahil olmakta ve bölgedeki etkinliğini devam ettirmektedir.

Şubat 1979 İslam Devrimi'nden sonra yönetimdeki yeni rejim, dini ve ideolojik olarak diğer bütün Arap dünyasını etkilemiştir. İran, Batı düşmanlığı, Şiiliği yayma isteği ve geleneksel Fars Milliyetçiliği gibi dış politikalarıyla Ortadoğu'da lider olmayı amaçlamaktadır. İran dış politikasında bilhassa mezhep faktörünü çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemektedir.

Petrol ve doğalgaz kaynakları bakımından zengin olan Ortadoğu'da üstünlük mücadelesi içine giren İran; yalnızca enerji kaynaklarını kendi denetimine altına almak için değil, dini ve mezhepsel olarak da kendine yakın bir güç oluşturup bunu kullanarak, bölgede ülkelerin iç siyasetini oluşturduğu Şia tabanlı gruplarla etkilemeyi sürdürmektedir. Suriye ve Yemen gibi ülkelerde uzun zamandır süregelen çatışmalar, İran'ın bölgede etkinlik mücadelesine sahne olmakta ve bu ülkeler içerisindeki istikrarın sağlanamamasına sebep olmaktadır.

İran, 2015 yılından beri Yemen'de başkent Sana ve merkezi yönetimi ele geçiren Husilere karşı yapmış olduğu yardım iddialarını resmi açıklamalarla sürekli olarak reddetmiştir. Fakat İran'ın bölgesel ve tarihsel olarak izlediği politikalar değerlendirildiğinde; Suudilerle girdiği bölgesel rekabette Şii nüfusuna sahip olan ülkelerde, bu nüfus üzerinden etkisini arttırmak için politikalar izlemesi ve de Husi'nin İran'da eğitim görmesi, İran'ın Yemen sorununa direkt olarak müdahil olduğunu göstermektedir.

İran, Yemen bölgesindeki Suudileri tehdit olarak gördüğünden, Şii kimlikleriyle tanınan Husileri, bölgedeki ilerleyişleri için kullanmaktadır. İran'ın Şia'yı kullanarak pek çok Ortadoğu ülkesinde yayılcı bir siyaset izlemesinden dolayı, Sünni ülkelerin katıldığı bir koalisyonla Husilere karşı askeri müdahale de bulunulmuştur.

Yemen'deki güç mücadelesi, Şubat 1979 yılında meydana gelen İran İslam Devrimi'nin sebep olduğu yapısal dönüşümle oldukça alakalıdır. Devrimin hemen

ardından İran'ın askeri ve ekonomik olarak kapasitesinin azalmasına rağmen, İran bölgesel tehdit olarak yerini muhafaza etmiştir. İran devrimi sonrasında oluşturulan yeni kimlikle, İran; Suriye ve Yemen'deki iç çatışmaların dinamiği haline gelmiştir. Mezhepsel çatışmaları körüklemek üzere ilerlenen stratejide İran, bihassa 2011 yılında meydana gelen Arap Baharı'ndan sonra Şii liderliği iddiasıyla, yayılmacı bir siyaset izlemeye başlamıştır. Şii, Zeydi kimliğiyle bilinen Husiler; Yemen'in başkenti olan San'a'yı ele geçirdince İran destekli Şii Hilali'nin son halkası da tamamlanmıştır.

İran, Yemen'deki müdahalelerini Husiler üstünden sürdürmekte ve gücünü ve etkinliğini de yine aynı şekilde Husilerle olan ideolojik ve kimliksel bağ üstünden temellendirmektedir. Bu nedenle, İran'ın Yemen üstündeki güç mücadelesinde, Husilerin kimlikleri dönüm noktası konumundadır.

İran'ın Yemen'in iç siyasi dengelerine müdahil olma isteği; görünüşte dini ve mezhepsel bağından dolayı, Zeydi Husileri desteklediği şeklinde yorumlanabilir. Fakat İran'ın Yemen'e olan ilgisinde, Yemen'in Kızıldeniz ve Aden Körfezini birbirine bağlayan Bab'ül Mendep boğazını kontrol eden stratejik bir konumda olması da oldukça önemli bir faktördür. Böylelikle İran; stratejik su yollarını kontrol altına alarak, söz sahibi olmayı hedeflemektedir.

İran; Yemen'de Husileri, Suriye'de Lübnan Hizbullahını, Irakta Haşti Şabi'yi kullanarak yurt dışı operasyonlar yapmaktadır. Bu operasyonları, 2006-2007-2008 yıllarında elde ettiği büyük petrol gelirleriyle finanse etmekteydi. Fakat 2017'den itibaren hem petrol fiyatlarının düşmesi hem de İran'a uygulanan Amerikan ambargosu, İran parasının dolar karşısında oldukça değer kaybetmesine ve ekonominin zor durumda kalmasına neden oldu. Bu durum halkın alım gücünün düşmesine, kamuoyunda protestoların başlamasına neden oldu ve halk sokağa döküldü. İran ise; rejimi korumak için, bu protestoları Batı ve ABD destekli operasyon olarak nitelendirdi. Fakat bu sürdürülebilir bir durum değildir. Çünkü; İran ekonomik açıdan zor durumdayken, İran'ın ekonomik olarak Suriye ve Yemen'de savaşı finanse etmesi, İran iç siyasetini de olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla halkın sesini yükseltmesi, ekonomik sıkıntılar yaşanması, İran'ın bu ülkelere para ve silah desteğinin azalmasına, gelecekte bu denklemin İran aleyhine bozulmasına neden olması beklenmektedir. Yani

aslında İran'ın Suriye'de Yemen'de ve hatta diğer bölge ülkelerdeki krizlere müdahil olduğu açıktır. Fakat İran'ın bu ülkelerdeki nüfuzunun gelecekte zayıflaması beklenmektedir.

İran, Şii nüfusunun ağırlıkta olduğu ülkelere açıktan destek vermekten çekinmemektedir. İran'ın vermiş olduğu bu destek, Şii dayanışmasının yanında İran'ın kendi jeostratejik çıkarları için de oldukça uygun düşmektedir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abaza, Faruk Osman. **El-Hükmü'l-Osmanî fi'l-Yemen** 1872-1918, Beyrut: Dârü'l-Avde, 1979.
- Akengin, Hamza. **Siyasi Coğrafya- İnsan ve Mekân Yönetimi**. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019.
- Akdemir, Salih. **Suriye'deki Etnik ve Dini Yapının Siyasi Yapının Oluşmasındaki Rolü**”, **Avrasya Dosyası (Arap Özel)**, Cilt: 6, Sayı: 1, Asam Yayınları, 2000.
- Akpınar, Kebire. **“Yemen Krizi Ve Dış Müdahaleler”**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, 2019.
- Alan, George. **Syria: Neither Bread nor Freedom**, London: Zed Books, 2003.
- Algül, Hüseyin. **Himyerîler**, İstanbul: Ensar Yayınları, 1998.
- Al-Haddad, Abdul-Rahman. **Cultural Policy in the Yemen Arab Republic**. Unesco, Fransa 1982.
- Al-Mad'aj, Abd Al-Muhsin Mad'aj M., **The Yemen in Early Islam (9-233/630-847)**, London: Ithaca Press, 1988.
- Arı, Tayyar. **Geçmişten Günümüze Ortadoğu (Siyaset, Savaş ve Diplomasi)**, Cilt 1, İstanbul: Marmara Kirap Merkezi Yayınları, 2012.
- Arjomand, Said Amir. **Shi'ite Islam and the Revolution in Iran**, Government and Opposition, Vol. 6, Summer 1987.
- Atalay, İbrahim. **Dünya Coğrafyası**. İstanbul: İnkilap Yayınevi, 2011.
- Atalay, İbrahim. **Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya**. 2. Basım. İzmir: Ege Üniversitesi basımevi, 1999.
- Ataman, Muhittin. **Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum**, Seta Rapor, 2012.
- Atıf Paşa., **Yemen Tarihi**, Cilt: 1, İstanbul, 1326.
- Aydos, Volkan ve Duran, Meltem. **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2000.
- Bağlıoğlu Ahmet, **“Suriye’de Mezhep Hareketlerinin Güncel Siyaset Üzerine Etkileri”**, “e- makalat mezhep Araştırmaları, VI/2(Güz 2013).

- Başbüyük, Adem. **Yerleşme Coğrafyası**. Yazıcı, Hakkı ve Kürşat Koca, M. (Ed.). Genel Coğrafya içinde. 1. Basım. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2007.
- Bidwell, Robin Leonard. **The Two Yemens**, Colorado-USA: Longman Westview Press, 1983.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi** VI. cilt (Hicaz, Asir, Yemen Cephele ve Libya Harekâtı), Genelkurmay Askeri ve Stratejik Etüt Başkanlığı Askeri Tarih Yayınları Seri No:3, Gnkur. Basımevi, Ankara 1973.
- Bolat, Neslihan, **I. Dünya Savaşı'nda 7. Kolordu'nun (Yemen) Sıhî Durumu**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.
- Bosworth, Clifford Edmund. **Doğuştan Günümüze İslam Devletleri Tarihi**, (Çev. Hande Canlı), İstanbul: KaknüsYayınları, 2005.
- Bury, G. Wyman, **Arabia Infelix or The Türks in Yamen**, London 1915.
- Cahen, Claude. **İslamiyet-I**, (2. Basım), (Çev. Esat Mermi Erendor), Bilgi Yayınevi, Kasım-2000.
- Cantürk, Caner. **Suriye Baas Partisi: İdeoloji, Örgüt, İktidar**, Editör: Barış Adıbelli, Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı Ve Suriye, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
- ÇANDAR Cengiz, **Ortadoğu Çıkmazı**, Seçkin Yayıncılık, İstanbul. 1988.
- Citlioğlu, Ercan. **İran'ı Anlamak**, Ankara: Başkent Üniversitesi Yayımı, 2015.
- Cleveland, L. William. **Modern Ortadoğu Tarihi**. Çev. M. Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı, 2008.
- Collelo, Thomas. **Syria a Country Study**, Washington D.C: United States Government Secretary of the Army, 1987.
- Collelo, Thomas. **Syria a Country Study**. Washington D.C.: United States Government Secretary of the Army, 1988.
- Commins, David Dean. **Islamic Reform Politics and Social Change in Late Ottoman Syria**, London: Oxford University Press, 1990.
- Commins, David ve Lesch, David W., **Historical Dictionary of Syria**. Plymouth: Scarecrow Press, 2014.
- CRS Report. (2018). Congressional Research Service. **Iran's Foreign and Defense Policies**. <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R44017.pdf>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.

- Curtis, Michael. **The Middle East Reader**, New Jersey: Transaction Books, 1986.
- Çadircı, Musa. **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.
- Çakaloğlu, Cengiz. “**Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)**”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 1, Erzurum 2007.
- Dağ, Ahmet Emin. **Suriye: Bilad- Şam’ın Hazin Öyküsü**, İstanbul: İHH, 2013.
- Dedeoğlu, Beril. **11 Eylül Öncesi Ve Sonrasıyla ABD-İran İlişkileri,Orta Doğu’da Güç Savaşları: Hedef Neden İran?** (Hazırlayan: Memet Tuncel), İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2008.
- Develi, Hayati. **Güney Yemen-Kuzey Yemen**, Büyük İslam Tarihi, (Ed. Kenan Seyithanoğlu), İstanbul: Çağ Yayınları, 1993, XIII.
- Devlin, John F., **Syria: Modern State in an Ancient Land**. Oxfordshire: Westview Press, 1983.
- Dinçer Osman Bahadır ve Gamze Coşkun, **Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye’de Değişimi Zorlamak**. Ankara: USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmaları Merkezi, 2011.
- Doğan Soner. “**İran’ın Ortadoğu Siyaseti**”. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, (İNSAMER), 2018. https://insamer.com/tr/iranin-ortadogu-siyaseti_1573.html, Erişim Tarihi: 24.12.2018.
- Doster, Barış. **Arap Baharı Özelinde Rusya’nın Suriye Politikası**, Editör: Barış Adıbelli, Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
- Ebu’l Feth Muhammed B. Abdi’l Kerim B. Ebi Bekr Ahmet Eş-Şehristânî, El-Milel Ve’n-Nihâl, 2. Baskı, Cilt: 2, **Beyrut**: En-Nâşir: Dâru’l-Muûfe, 1975.
- Ebû’l-Hasen el-Eş’arî, **İlk Dönem İslam Mezhepleri** (Makâlâtü’l-İslâmiyyîn ve İhtilafu’l-Musallîn), Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın (çev.), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2005.
- Ehiloğlu, Zeki. **Yemende Türkler**, İstanbul: Kardeş Matbaası, 1952.
- Ehteshami, A. ve Hinnebusch, R. **Syria and Iran**, Middle Powers in a Penetrated Regional System, Londra: Routledge, 1997.
- El-Behravî, Muhammed Abdullatif. **Fethü’l-Osmaneyn Aden; wa intiçal al-tawazin al-dawli minal-barr ilaa Dar al-Turath**, Kahire, 1979.
- El-Belâzurî, **Fütûhu’l-Büldân**, (Çev. Mustafa Fayda), Cilt: I, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2002.

- El-Halim, Yusuf. **Suriye ve Ahdi Osmani**, 4. Basım, Beyrut: Darun Nehar Li-neşr, 1991.
- Erdem Demirtaş, **Ortadoğu'da Devlet Ve İktidar**, METİS YAYINLARI Makaleler
- Erdemol, K. Mustafa. **Suriye Denklemi**. Ankara: NotaBene Yayınları, 2013.
- Garfinkle, Adam M. **The Forces Behind Syrian Politics**, (Ed. Michael Curtis, The Middle East Reader), New Jersey: Transaction Books, 1986.
- Gökalp, Yusuf. **Zeydilik ve Yemen'de Yayılışı**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Gökalp, Yusuf. , "Zeydiyye". **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000, s.250.
- Gözenç, Selami. **Güneybatı Asya "Ortadoğu" Ülkeler Coğrafyası**, İstanbul 1999.
- Gözler, H. Fethi. **Yemen Üzerine, Türk Yurdu**. İstanbul Ekim-1955.
- Gümüş, Ergin. **Ülkeler Coğrafyası**. 1. Basım. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004.
- Güngördü, Ersin. **Genel Beşerî ve Ekonomik Coğrafya**. 2. Basım. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 2006.
- Gürsun, Poyraz. **Suriye**. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Hatipoğlu, Turgut. **Yemen'in Osmanlı'dan Ayrılışı (Kopuşu)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- Hilmi, Ahmet. **İslam Tarihi**, Cilt: I, İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1974.
- Hinnebusch, Raymond. **Syria: Revolution from Above**, New York: Routledge, 2001.
- Hitti, K. Philip. **Syria: A Short History**, New York: The Macmillan Company, 1959.
- Hitti, Philip K., **Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi**, (Çev. Salih Tuğ), İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1995.
- Hopwood, Derek. **Syria 1945-1986: Politics and Society**. London: Taylor & Francis Group, 1988.
- Hourani, Albert. **Arap Halkları Tarihi**, Çev. Yavuz Alagon, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.
- Ingrams, Harold. **The Yemen**, London, 1963.
- İbrahim Güner ve Mustafa Ertürk. **Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası**, 1. Basım, İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım, 2005.

- İnat, Kemal. Kurt, Veysel, Yegin, Abdullah. Gürler, Recep Tayyip. Özdemir, Ömer Behram. Özdemirci, Ayşe Selcan Ve Akdoğan, İsmail. **“İran-Suudi Arabistan Rekabetinin Bölgesel Yansımaları”** SETA, (No: 148). 2016.
- İshakoğlu, Ömer. **Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)**, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2012.
- Jaber, K. Abu. **Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü**. Çev. A. Ersoy. Ankara: Altınok Matbaası, 1970.
- Jongberg, Kirsten. **The Conflict in Yemen: Latest Developments**. European Parliament Directorate-General for External Policies, 2016.
- Kambur, Elif Tuğçe. **2002'den Arap Baharına Türkiye Suriye İlişkileri, Editör: Barış Adıbelli, Emperyalizmin Oyununda İkinci Perde Arap Baharı ve Suriye**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2012.
- Kani İrtem, Süleyman. **Osmanlı Devleti'nin Mısır Yemen Hicaz Meselesi**, İstanbul: Temel Yayınları, 1999.
- Kara, Ayşe. **XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Yönetiminde Yemen ve Kasimiler Dönemi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.
- Kashef Nasser. **1979 Sonrası İran'ın Ortadoğu Politikası ve Bölge Ülkeleri ile İlişkiler**, Ankara: Gazi Üniversitesi SBE, 2009, s. 55- 150.
- Kayra, Cahit. **Hasan Muhittin Paşa Ah O Yemen 1904 İsyanı**, İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 2011.
- Keynouch, B. **Saudi Arabia and Iran: Friends Or Foes?** Springer. 2016.
- Khoury, Philip S. **Syria and the French Mandate**, London: I. B. Taurus Co. Ltd. Publishers, 1987.
- Kıymaz, Ahmet. **Arap Baharında Kışta Açan Çiçek Suriye**, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2012.
- Kirişçioğlu, Fatih, **Suriye'de İç Savaş Süreken Suriye Türkleri**. Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 2013.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. **Arap Baharında Suriye**, Ankara: Altınpost Yayıncılık, 2013.
- Koyuncu, Ahmet Ayhan. **Suriye'de Azınlıklar Arası İlişkiler**, Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye İç ve Dış Politika (187-212), İstanbul: Nobel Akademik Yayıncılık, 2016.
- Kurşun, Zekeriya. **Yol Ayırımında Türk-Arap İlişkileri**, İstanbul: İrfan Yayınları, 1992.

- Kurt, Halil, ", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003
- Küçük, Cevdet., "Sykes-Picot Antlaşması". **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2010, s.205.
- Kürkçüoğlu, Ömer. **Osmanlı Devleti'ne Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi:1908-1918**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.
- Lapidus, Ira Marvin. **Modernizme Geçiş Sürecinde İslam Dünyası**, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- Lescot, Roger. **Yezidiler**. Ayşe Meral (Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları, 2009.
- Lewis, Bernard. **Ortadoğu**, (6. Baskı), (Çev. Selen Y. Kölay), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2009.
- Lewis, Bernard. **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**. Çev. S. Y. Kölay, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2015.
- Longrigg, Stephen Hemsley. **Syria and Lebanon Under French Mandate**. London: Oxford University Press, 1958.
- Mansfield, Peter. **Ortadoğu Tarihi**. Çev. Ü. H. Yolsal, İstanbul: Say Yayınları, 2012.
- Mccarthy, Justin. **Population History of the Middle East and the Balkans**. The Isis Press, 2002.
- Mercan, M. Hüseyin. **Suriye: Rejim ve Dış Politika**. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Muallim, Velid. **Suriye 1918-1958-el-Tahaddi ve el- Muvacehe**, Şam, 1985.
- Muhammed Ebu Zehra, **İslam'da Siyasi İtikadî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi**, Hasan Karakaya & Kerim Aytekin (mütercimler), İstanbul: Hisar Yayınevi ,1983.
- Nyrop, Richard F., **The Yemens: Country Studies**, Washington: The American University, 1986.
- Oktav, Özden Zeynep. **Limits of Relations with the West: Turkey, Syria and Iran**, İstanbul: Beta Basım Yayınevi, 2008.
- Oran, Baskın. **Küreselleşme ve Azınlıklar**, Güncelleştirilmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Ankara: İmaj Yayınevi, 2001.
- Öke, M. Kemal ve Lütfullah Karaman. **Adı Yemendir**, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2002.
- Önal, Ahmet. **Koca Sinan Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri(1520-1596)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul, 2012.

- Öngör, Sami. **Orta Doğu (Siyasi ve İktisadi Coğrafya)**, Ankara 1964.
- Özey, Ramazan. **Dünya Denkleminde Ortadoğu (Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar)**, İstanbul: Öz-Eğitim, 1997.
- Özey, Ramazan. **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası**. 6. Basım. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2015.
- Özey, Ramazan. **Ortadoğu Coğrafyası**. 5. Basım. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2012.
- Özey, Ramazan. **Ortadoğu Coğrafyası: Ülkeler, İnsanlar, Sorunlar**, İstanbul 1997.
- Özey, Ramazan. **Ortadoğu'nun Jeopolitiği**. 1. Basım. Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Özgüdenli, Osman Gazi. "İran", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000.
- Pipes, Daniel. **Greater Syria: The History of an Ambition**. Oxford: Oxford University Press. 1990.
- Playfair, Robert. **A History of Arabia Felix Or Yemen**, Amsterdam: Philo Press, 1970.
- Pradhan Prasanta Kumar. "Operation Decisive Storm and Changing Geopolitics in the Gulf." **Institute for Defence Studies and Analyses**, 2015.
- Provence, Michael. **The Great Syrian Revolt and the Rise of Arab Nationalism**, University of Texas, 2005.
- Rüştü Paşa, **Ah O Yemen'dir(Yemen Hatırası)**, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013..
- Samî, Şemseddin. **Ceziretü'l-Arab**, Kâmûsu'l-A'lâm, İstanbul: Mihran Matbaası, 1306, III, 1806-1815.
- Saraçoğlu, Hüseyin. **Ahmet Hamdi (Zezâ)Paşa Yemen Hâtırâtı**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Seale Patrick, **Asad of Syria The Struggle for The Middle East**, London: University of California Press, 1990, ss. 351-353.
- Shambrook, Peter A. **French İmperialism in Syria; 1927-1936**, Lebanon: Ithaca Press, 1998.
- Sırma, İhsan Süreyya, **"Yemen'in Jeo-Politik Durumu ve Osmanlı Devletine Katılması"**, Tarih Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1982, (12) ss.427-444.
- Sırma, İhsan Süreyya, **Osmanlı Devleti'nin Yıkılışında Yemen İsyancıları**, İstanbul: Düşünce Yayınları, 1980.

- Smith, G. Rex. **The Ayyubids and Early Rasulids in the Yemen (567-694/1173-1295)**, Editör: J. W. Gibb Memorial Trust, London 1978, Vol. 2, ss. 17-51.
- Sorenson, David. **An Introduction to the Modern Middle East: : History, Religion, Political Economy and Politics**, İkinci Baskı, Boulder: Westview Press, 2014.
- South, Coleman. **Culture Shock: Syria**. Singapore: Marshall Cavendish Publishing Limited, 2011.
- Strothmann, Rudolf. Zeydiyye, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt:3 Eskişehir: Milli eğitim Bakanlığı Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, 1997.
- Sultan, Ali. **Tarihu Suriye-Hükmü Faysal bin el-Hüseyin**, Şam: 1987.
- Syrian Arab Republic Office Of The Prime Minister Central Bureau Of Statistics. 1989 Statistical Abstract, CBSSYR (Suriye İstatistik Sitesi.) (2019) , <http://www.cbssyr.org/nasher/SEC/TAB4-13-2.htm>, Erişim Tarihi: 16.04.2019.
- Şahin, Cemalettin. **Suriye Fiziki ve Beşerî Coğrafyası**. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 37. İstanbul, 2009.
- Şen, Sabahattin. **Ortadoğu'da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, İstanbul: Birey Yayınları, 2004.
- Şeşen, Ramazan. **Selahaddin Eyyübi ve Devlet**, İstanbul, 1987.
- Tanrıkuş, Asaf. **Yemen Notları**, Ankara: Güzel Sanatlar Matbası, 1965.
- Terrill.W. Andrew The Saudi-Iranian Rivalry and the Future of Middle East Security. M. Tyler ve A. M. Boone (Ed.), Rivalry in the Middle East içinde (ss. 1-53). Hauppauge: Nova Science Publishers, Inc. 2012.
- Cengiz Tomar, "Suriye", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.37, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003.
- Turan, Ömer. **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**. İstanbul: Acar Matbaacılık, 2005.
- TİBİ, Bessam; **Arap Milliyetçiliği**, Çev. Taşkın Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Uygur, Hakkı. **İran ve Arap Baharı**. Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları (SETA) Vakfı Analiz, 2012.
- Ünlü, Nuri. **İslam Tarihi**, İstanbul: M.Ü.İ.F.V.Yay., 1984.
- Üstün, İsmail Safa. "İran", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2000.

- Üşür, Serpil. **İran Devrimi Din, Antiemperyalizm ve Sol**, Belge Yayınları 1.Baskı, 1992.
- Üzüm, İlyas. Nusayrılık, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003.
- Van Dam, Nikolaos. **Suriye’de İktidar Mücadelesi**. I. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Winckler, Onn. **Modern Syria From Ottoman Rule to Pivotal Role in the Middle East**. Brighton (England) Portland: Sussex Academic Press, 1999.
- Yapp, Malcolm E. **The Near East Since the First World War**, London: Longman, 1991.
- Yaşaroğlu, Hasan. “Zeydiyye’nin İmamet Görüşleri ve Diğer Bazı Mezheplerle İlişkileri”, **Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2013, Cilt: 2, Sayı: 3.
- Yavuz, Celalettin. **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara: Ankara Ticaret Odası Yayınları, 2005.
- Yavuz, Hulusi. “Kâbe ve Hameyn’in Muhâfazası Bakımından Hadım Süleyman ve Sinan Paşaların Yemen Seferi”, **Diyanet Dergisi**, 1983, XIX (4).
- Yavuz, Hulûsi. “XVI. Asırda Osmanlı Yemen Vilâyeti”, **Yeni Türkiye (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı II)**, Yıl: 8, Mart-Nisan-2002, (44), 92-130.
- Yavuz, Hulusi. **Rumuzi Tarihi**, Ankara: TTK Basım, 2003.
- Yemen Nüfusu 2019, <http://worldpopulationreview.com/countries/yemen-population/>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Yemen Salnamesi**, Vilayet Matbaası, 1313.
- Yeşilyurt, Yahya. **Yemen’de Osmanlı-İngiliz Mücadelesi**. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yıldırım, Emre. “**Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma**”, İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015.
- Yıldız, Hakkı Dursun. **Arabistan**, Cilt: III, İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Yıldız, Kerim. **The Kurds in Syria: The Forgetton People**, Londra: Pluto Press, 2005.
- Yiğit, İ. "Sebe", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt.43, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2003.

Youssef, Choueiri M. **Ortadoğu Tarihi (Dini, Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Perspektiften)**, Çeviri: Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitapevi Yayınları, 2011.

Yazar Yusuf, **Ortadoğu**, Rehber Yayınları, İstanbul, 1991.

Sürelî Yayınlar

Akengin, Hamza ve Yaşar, Ayşe, Suriye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Suriye-Rusya İlişkileri, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:32, 2018, s.27

Arslan, İbrahim. "Yemen: İstikrarsızlaştırılan Bir Ülkede Bölgesel/Küresel Güç Mücadelesi", **Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi** Yıl:1 Sayı:1, 2015, ss, 18-48.

Bannerman, M. Graeme. "Syrian Arab Republic," iç. David E. Long ve Bernard Reich (eds.), *The Government and Politics of the Middle East and North Africa*, Boulder, CO: Westview Press, ss. 198-219, 1995.

Batatu, Hanna. "Some Observations on the Social Roots of Syria's Ruling, Military Group and the Causes for It's Dominance", *Middle East Journal*, Vol. 35, No. 3, Summer, 1981.

Bowman, Isaiah. "A Note on the Political Map of Turkey", *Foreign Affairs*, Vol. 1, No. 2, Dec. 15, 1922.

Doğan, Murat. **Suriye'nin Nüfus Yapısı**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Doğan, Özlem Sertkaya. Silivri'de Turizmin Gelişmesi Sorunlar ve Çözüm Önerileri. **Doğu Coğrafya Dergisi**. 16 (25), 89-101, 2011.

Eyal, Zisser. "Syria and the War in Iraq", *Middle East Review of International Affairs*, 7(2), 47, 2003.

Halil Arslan, **Çocuk, Savaş ve Ortadoğu (Suriye Örneği)**, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Hinnebusch, Raymond A., "State and Civil Society in Syria", **The Middle East Journal**, Washington: Indiana University Press, 47(2), 1993.

Hinnebusch, Raymond. "Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad". *Ortadoğu Etütleri* 1(1): 2-26, 2009.

Housam, Darwish, "Syria and the Arab Spring:Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict". *The Asan Institute for Policy Studies* 44: 1-12, 2013.

- Khoury, Philip. "Continuity and Change in Syrian Political Life: The Nineteenth and Twentieth Centuries", **The American Historical Review**, Vol. 96, No. 5, Dec. 1991.
- Masters, Bruce. "The 1850 Events in Aleppo: An Aftershock of Syria's Incorporation into the Capitalist World System", **International Journal of Middle East Studies, Cambridge University**, Vol. 22, No. 1, Feb. 1990.
- Okur, Mehmet Akif. "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrubesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, 48, 2009.
- Okutan, Çağatay. "Arap Milliyetçiliği", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt.56, Sayı.2, 2001.
- ÖZYÜREK, Erkan; 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde İngiltere'nin Irak Politikası, (**Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi**), Ankara, 2010.
- Pipes, Daniel. "Suriye'de Azınlık İktidarı", **Dünya ve İslam Dergisi**, Güz 1990, Sayı 4, İstanbul.
- Rabinovich, Itamar. "The Compact Minorities and the Syrian State, 1918-45", **Journal of Contemporary History**, Vol. 14, Oct. 1979.
- Rustum, Asad Jibrail. "Syria under Mehemet Ali", **The American Journal of Semitic Languages and Literatures, The University of Chicago**, Vol. 41, No. 1, Oct. 1924.
- Schilcher, L. Schatkowski, "The Hauran Conflicts of the 1860s: A Chapter in the Rural History of Modern Syria", **International Journal of Middle East Studies, Cambridge University**, Vol. 13, No. 2, May 1981.
- Shorrock, William I., "The Origin of the French Mandate in Syria and Lebanon: The Railroad Question, 1901-1914", **International Journal of Middle East Studies**, Vol. I, No. 2, Apr. 1970.
- Spagnolo, J. P., "French Influence in Syria Prior to World War I: The Functional Weakness of Imperialism", **Middle East Journal, Middle East Institute**, Vol. 23, No. 1, Winter, 1969.
- Teittelbaum, Joshua. "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947-1958 Between Accommodation and Ideology". **Middle Eastern Studies** 3(40), ss.134 -158, 2004.
- Yılmaz, Halil İbrahim. "Orta Doğu'nun Jeo-Ekonomik Önemi ve ABD'nin Orta Doğu Politikasının Ekonomik Nedenleri". **Tesam Akademi Dergisi**. 3.1, 99-128, 2016.

Diğer Yayınlar

- Atlıoğlu, Yasin. "**Suriye Arap Cumhuriyeti'nde Etnik ve Dini Yapı**", 2006, <http://heartoforient.blogspot.com.tr/2006/01/suriye-arap-cumhuriyetinde-etnik-ve.html>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.
- Al Arabiya (2017), "**Captured Houthi Militias Reveal They were Trained by Iran**", <https://english.alarabiya.net/en/News/gulf/2017/04/02/Captured-Houthi-militias-reveal-theywere-trained-by-Iran.html> (10.12.2019).
- Ayman, Al-Yasini. "**Syria Under the Arab Baath Socialist Party, 1963-1970**", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mc Gill University, Montreal, Quebec-Canada, 1978.
- Cnbc **Yemen's Houthis Halt Missile Attacks on Saudi Coalition.** (2018). <https://www.cnn.com/2018/11/19/yemens-houthis-halt-missile-attacks-onsaudi-coalition.html>, Erişim Tarihi: 30.05.2019.
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), **Suriye Ülke Bülteni**, İstanbul, 2014, [http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedefulke- raporlari/Suriye.pdf](http://birlesmismarkalar.org.tr/file/hedefulke-raporlari/Suriye.pdf), Erişim Tarihi: 12.03.2019.
- Education in Syria**, <http://wenr.wes.org/2016/04/education-in-syria/>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.
- Kaya, Zafer. **Suriye'de Türk Varlığı**, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: 1987.
- Kocabaşoğlu, Uygur. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İngiliz Konsoloslarının Siyasal Etkinlikleri", (Ed. İsmail Soysal, Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç, Sempozyum Tebliği), Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999.
- "İran'ın Yemen'deki Faaliyetleri", https://ankasam.org/iranin-yemendeki-faaliyetleri/#_edn4 (10.12.2019).
- Levant Bölgesi, <https://pbs.twimg.com/media/ClgzThvUkAAAYNIZ.jpg>, Erişim Tarihi: 03.01.2019.
- Olivia Alabaster, "Bombs, Bullets, and Lack of Health Care Has Killed 470,000 Syrians", <https://news.vice.com/article/bombs-bullets-and-lack-of-health-care-has-killed-470000-syrians>, Erişim Tarihi: 18.02.2019.
- Orhan, Oytun. "**Suriye, Dönüşüm ve Türkiye**", Stratejik Analiz Dergisi, Ankara: ASAM Yayınları, 6(65), 24 , www.orsam.org.tr Rusya'dan Arap Devrimi ve Suriye Sorunu'na Bakış: Valdai Forum Sonuçları, 2005.
- Savaş Nüfusu Eritti: 4 Milyonluk Halep Bakın Kaça Düştü?**, 2017, <http://www.islamianaliz.com/haber/savas-nufusu-eritti-4-milyonluk-halep-bakin-kaca-dustu-7923>, 23.04.2019

- Sevim, Mehmet. **Suriye İç Savaşında İç ve Dış Aktörlerin Politikaları**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Suriye İç Savaşı**, <http://sahipkiran.org/2016/02/03/suriye-ic-savasinda-son-durum-ve-turkmenler/>, 26.02.2019.
- Taflıoğlu, Serkan (2009), “**Yemen’de Suudi Arabistan-İran Mücadelesi**”, ORSAM, <https://www.orsam.org.tr/tr/yemen-de-suudi-arabistan-iran-mucadelesi/> (16.12.2019).
- Total Registered Syrian Refugees**, 2019, <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>, Erişim Tarihi: 29.04.2019.
- “United Nations and Partners in Syria 2011-2016”, UNOCHA, <http://www.unocha.org/Syria/UNandPartners.pdf>, Erişim tarihi: 22.04.2019.
- United Nations, Population Division, Total fertility by country, Estimates, 1950 – 2015, <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, Erişim Tarihi: 22.05.2019.
- United Nations, Population Division, Total fertility by country, (live births per woman) Estimates, 1950 – 2015. <https://population.un.org/wpp/Download/Standard/Population/>, Erişim Tarihi: 22.05.2019.
- Ülman, A. Haluk. **1860-1861 Suriye Buhranı, Osmanlı Diplomasisinden Bir Örnek Olay**, No. 18, Ankara: Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dış Münasebetler Enstitüsü Yayınları, 1966.
- Yemen Siyasi Haritası**, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/yemende-merkezi-hukumetle-savasan-silahli-gruplar>, Erişim Tarihi: 16.05.2019.
- Yemen**, 2019. <https://www.britannica.com/place/Yemen/Plant-and-animal-life#ref273080>, Erişim Tarihi: 15.05.2019.
- Yıldırım, Emre. “Yemen Ortadoğu’nun Taşrasındaki Çatışma”, **İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi**, 2015.
- Yunanistan’ın Nüfusu Kadar Suriyeli Evlerini Terk Etti**, 2016, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/02/160213_suriye_rakamlar, 23.04.2019.
- Suriye İç Savaşı, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyenin-dini-ve-etnik-haritasi>, Erişim Tarihi: 26.02.2019.

